

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAFIZ ESAD DÖNEMİNDE SURİYE-SSCB
İLİŞKİLERİ (1971-1991)

GÖKSAL CANER MALATYA

2501150022

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MUSTAFA AYDIN

İSTANBUL - 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : GÖKSAL CANER MALATYA Numarası : 2501150022
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : AVRASYA ARAŞTIRMALARI Danışmanı : PROF.DR. MUSTAFA AYDIN
Tez Savunma Tarihi : 21.06.2018 Saati : 14:00
Tez Başlığı : 'HAFİZ ESAD DÖNEMİNDE SURİYE-SSCB İLİŞKİLERİ(1971-1991)'

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR. MUSTAFA AYDIN		
2-PROF DR. ÖMER İŞBİLİR		Kabul
3-DR. ÖGR. ÜYESİ. NİL TÜRKER TEKİN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DR. ÖGR. ÜYESİ. ENSAR KÖSE		
2- DR. ÖGR. ÜYESİ. ALİHAN LİMONCUOĞU		

ÖZ

HAFIZ ESAD DÖNEMİNDE SURİYE-SSCB İLİŞKİLERİ (1971-1991)

GÖKSAL CANER MALATYA

Tez başlığından da anlaşılacağı üzere bu tez çalışmasında Hafız Esad döneminde Suriye-SSCB ilişkileri incelenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayan Suriye-SSCB ilişkileri zirve noktasına Hafız Esad döneminde ulaşmıştır. Hafız Esad döneminde Suriye ile SSCB arasındaki siyasi, askeri ve ekonomik ilişkiler gelişmiş, SSCB dağılana kadar genelde istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. Bu tez çalışmasında da Hafız Esad döneminde gelişen bu ilişkilerin nasıl bir seyir izlediği sebep ve sonuçlarıyla birlikte ele alınıp incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hafız Esad, Suriye, SSCB, Baas Partisi, Ortadoğu

ABSTRACT

RELATIONS BETWEEN SYRIA AND UNION OF SOVIET SOCIALIST REPUBLICS IN THE HAFEZ ASSAD ERA (1971-1991)

GÖKSAL CANER MALATYA

As it is understood from the thesis title, this thesis is the analysis of the relations of Syria and the USSR in the period of the rule of Hafez al-Assad. The relations between Syria and the USSR beginning after the Second World War reached its climax in the period of Hafez al-Assad. In the period of Hafez al-Assad the political, military and economic relations of Syria and the USSR developed and continued in a relatively stable manner until the dissolution of the USSR. This thesis tries to investigate these relations, that developed in the period of Hafez al-Assad, together with the reasons and results of their development.

Keywords: Hafez al-Assad, Syria, USSR, the Baath Party, the Middle East

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında Hafız Esad'ın Suriye Devlet Başkanı olduğu yıldan (1971) SSCB'nin dağıldığı yıla (1991) kadar olan Suriye-SSCB ilişkileri incelenmiştir. Bu kapsamda Baas Partisi'nin tarihi, ideolojisi ve yapısı, SSCB ve Suriye'nin Ortadoğu politikaları, SSCB ile Suriye arasındaki siyasi, askeri ve ekonomik ilişkiler ile 1971-1991 arasında Ortadoğu'daki önemli olaylarda bu iki ülkenin ilişkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu incelemeyle birlikte günümüzde Suriye'de meydana gelen olaylarda sergilenen Rusya ile Suriye'nin arasındaki "yakın" ilişkilerin daha da iyi anlaşılacağı ümit edilmektedir.

Hafız Esad döneminde Suriye-SSCB İlişkileri adlı tezimiz üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Baas öncesi Suriye, Baas Partisi tarihi, yapısı ve ideolojisi ile Hafız Esad iktidarı hakkında bilgiler verilmiştir. Baas öncesi Suriye ve Baas Partisi tarihi kısımlarında; Baas'ın oluşumu ve iktidara geliş süreci ele alınmıştır. Baas'ın ideolojisi kısmında; partinin iç ve dış politikalarına yön veren düşünsel gelişimi irdelenmeye çalışılmıştır. Baas Partisi yapısı kısmında; partiyi yöneten kişilerin ve grupların hangi niteliğe sahip oldukları belirlenmeye çalışılmıştır. Son kısımda Esad yönetimindeki Suriye hakkında bilgiler verilmiştir. Böylece Hafız Esad iktidarını ve Suriye'yi oluşturan altyapı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise; SSCB'nin ve Suriye'nin Ortadoğu politikaları ile SSCB-Suriye ilişkileri hakkında bilgi verilmiştir. İlk kısımlarda SSCB'nin ve Suriye'nin Ortadoğu politikaları hakkında bilgi verilerek iki ülkenin bölgede izlediği politikalar ve hedefleri açıklanmış, böylece iki ülkenin birbirine karşı izlediği politikaların arkasında yatan bölge politikaları ortaya konmaya çalışılmıştır. İkinci kısımda ise iki ülke arasındaki ilişkiler siyasi, askeri ve ekonomik olarak incelenmiştir. Bu başlık; Hafız Esad öncesi ve Hafız Esad dönemi olarak ikiye ayrılarak Hafız Esad dönemindeki ilişkilerin niteliği ortaya konulmak istenmiştir. Ayrıca bu ayrımda Hafız Esad'ın resmen devlet başkanı olduğu 22 Mart 1971 tarihi esas alınmıştır.

Üçüncü bölümde Hafız Esad iktidarı boyunca Ortadoğu ve Suriye'de meydana gelmiş dört önemli olay üzerinden Suriye-SSCB ilişkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Suriye'nin taraflarından biri olduğu 1973 Savaşı,

Lübnan İç Savaşı, Suriye'nin iç meselesi olan Hama ayaklanması ve Suriye ile SSCB'nin taraf olmadığı İran-Irak savaşı örnek olarak farklı durumlarda ilişkinin nasıl bir seyir izlediği incelenmiştir.

Tez yazımı süresi boyunca ön açıcı önerileri ile gösterdiği ilgi ve güleryüz için tez danışmanım ve sevgili hocam Prof. Dr. Mustafa Aydın'a teşekkürlerimi sunarım.

Yaşamım boyunca bana öğrettikleri değerlerle bugünlere gelmemi sağlayan başta babam Hasan Malatya, annem Melahat Malatya, kardeşlerim Burak Necati Malatya ve Köksal Can Malatya'ya, her zaman yanımda olan ve desteklerini benden esirgemeyen amcalarım Oğuz Malatya ve Feramuz Malatya'ya, öğretmenim Ayhan Altay'a, dostlarım Utku Şahin, Yeşim Güzel, Hasan Durkal'a teşekkürlerimi sunarım.

Göksal Caner Malatya
İstanbul, Mayıs 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SURİYE, BAAS PARTİSİ VE HAFİZ ESAD İKTİDARI

1.1. Baas Partisi öncesi Suriye	3
1.2. Baas Partisi	10
1.2.1. Baas Partisi Tarihi.....	10
1.2.1.1. Arap milliyetçiliğinin gelişimi ve Baas	10
1.2.1.2. Baas Partisi'nin kuruluşu ve iktidara gelişi	16
1.2.1.3. Mısır'la birleşme esnasında Baas Partisi	19
1.2.1.4. BAC'nin dağılmasından sonra Baas Partisi.....	22
1.2.2. Baas Partisi'nin İdeolojisi ve Yapısı	29
1.2.2.1. Baas İdeolojisi	29
1.2.2.2. Baas Partisi'nin Yapısı	34
1.2.3. Hafız Esad İktidarı.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

SURİYE - SSCB İLİŞKİLERİ

2.1. SSCB'nin Ortadoğu Politikası	45
2.2. Suriye'nin Ortadoğu Politikası.....	61
2.3. Suriye-SSCB İlişkileri	67
2.3.1. Suriye-SSCB Siyasi İlişkileri	67
2.3.1.1. Hafız Esad Öncesi Siyasi İlişkiler.....	67

2.3.1.2. Hafız Esad Dönemi Siyasi İlişkiler	74
2.3.2. Suriye-SSCB Askeri İlişkileri.....	82
2.3.2.1. Hafız Esad Öncesi Askeri İlişkiler	82
2.3.2.2. Hafız Esad Dönemi Askeri İlişkiler	83
2.3.3. Suriye-SSCB Ekonomik İlişkileri.....	87
2.3.3.1. Hafız Esad Öncesi Ekonomik İlişkiler	87
2.3.3.2. Hafız Esad Dönemi Ekonomik İlişkiler	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU'DAKİ SAVAŞLARDA SURİYE-SSCB İLİŞKİLERİ

3.1. 1973 Ekim Savaşı	93
3.2. Lübnan İç Savaşı Ve Suriye'nin Lübnan'ı İşgali	96
3.2.1. Lübnan Meselesinde Esad-SSCB İlişkisi	103
3.3. Hama Ayaklanması	105
3.4. İran-Irak Savaşı	108
SONUÇ.....	112
KAYNAKÇA	115
EKLER.....	124

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 2. 1: Ekim 1973-1989 Arası Suriye Ordusu'nun Genişlemesi.....	87
Tablo 2. 2: 1955-1970 yılları arasında SSCB-Suriye Ticareti.....	89
Tablo 2. 3: 1971-1985 yılları arasında SSCB-Suriye Ticareti.....	92

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No

Harita 1.1: Fransız mandası altındaki Suriye haritası.....	4
Resim 1.1: Baas Partisi Logosu.....	29

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.t.	Adı geçen tez
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
FDH	Filistin Direniş Hareketi
FDHKC	Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi
FHKC	Filistin Halk Kurtuluş Cephesi
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
s.	Sayfa
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SKP	Suriye Komünist Partisi
st.	Sütun
t.y.	Basım tarihi yok
vb.	Ve benzeri

GİRİŞ

2010 yılı sonunda başlayan ve genel olarak Arap Baharı olarak adlandırılan, Kuzey Afrika'dan Ortadoğu'ya Arap halkının özgürlük ve eşitlik istemlerini dile getirdiği süreç; sadece Arap halkının ve Arap coğrafyasının değil, dünya tarihinin de önemli dönüm noktalarından biri oldu. Bu süreci uzun ve kanlı bir şekilde yaşayan Suriye'deki Baas/Esad yönetimi, dış müdahalelerin de etkisiyle ülke içindeki çatışmaları ve anlaşmazlıkları yönetememiş, ardından bu çatışmaların ve anlaşmazlıkların giderek büyümesi ve bölge ülkelerinin de müdahale etmesi sonucunda Suriye'deki olaylar bir iç savaşa, Suriye de bölgesel ve yer yer dış güçlerin (İran, Türkiye, Suudi Arabistan, Katar, İsrail, ABD, Rusya) birbirleriyle savaştığı bir sahneye dönüşmüştür. Bu bölgesel güçlerin savaşının ve iç savaşın giderek çözümsüz hale gelmesi, El-Kaide, IŞİD vb. grupların güç ve alan kazanmasını getirmiştir. Öte yandan bu çözümsüzlüğün derinleşmesi küresel güçlerin Suriye'ye fiilen temas etmesine de neden olmuştur. Bu arada Rusya'nın Suriye'ye fiilen girmesi ve aynı şekilde ABD'nin de IŞİD'le mücadele bahanesiyle bölgeye müdahil olmasıyla savaş bölgesel bir mesele olmaktan çıkarak küresel bir boyut kazanmıştır.

SSCB'nin yıkılmasının ardından dünya siyaset sahnesinden çekilen Rusya'nın tekrardan sahneye hızlı ve sert bir şekilde girmesi ve Suriye'nin bu girişte yardımcı rolü oynaması araştırmamızın sonucunu oluşturmaktadır.

Rusya'nın Suriye'ye bu müdahalesinin arkasında sadece konjonktürel ve müttefiklik gibi sebepler yatmamaktadır. Bu müdahalenin bu kadar "hızlı" ve kolay gerçekleşmesinin arkasında, oldukça uzun yıllara dayanan bir müttefiklik ile ideolojik ve politik ortaklık bulunmaktadır. Bu müttefiklik ve ortaklığın başlangıcı 1940'lara dayansa da, Hafız Esad'ın iktidara gelişiyle birlikte ileri seviyeye ulaşmış ve SSCB'nin yıkılışına kadar inişli-çıkışlı bir şekilde kopmadan devam etmiştir. Ve ilişkilerin Hafız Esad dönemindeki seyri, benzer bir şekilde oğul Beşar Esad döneminde de devam etmiştir. On yıllardır kopmadan devam eden iki ülke arasındaki ilişkiler, bugünkü durumun oluşmasının altında yatan en önemli etkidir. Dolayısıyla bugün Suriye ile Rusya arasındaki ilişkileri anlamak ve kavrayabilmek için Hafız Esad dönemindeki Suriye ile SSCB ilişkilerini irdelemek gerekmektedir.

Çalışmamızın Hafız Esad dönemindeki Suriye-SSCB ilişkilerinin bugünkü yansımalarına mümkün olduğunca ışık tutacağı ümit edilmektedir.

Çalışmada Kullanılan Kaynaklar

Tez çalışmamızda ana kaynak olarak Özge Özkoç'un *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)* kitabı ile Efraim Karsh'ın *Soviet Policy Towards Syria since 1970* adlı kitapları kullanılmıştır. Özkoç'un 2008'de yayınlanan eseri Baas iktidarı ile ilgili önemli bir çalışma olmakla birlikte çalışmamızın odağı olan Suriye-SSCB ilişkilerine dair sınırlı bir bilgi sunmaktadır. Karsh'ın 1991 yılında yayınlanan eseri de önemli bir çalışma olmakla birlikte SSCB-Suriye ilişkilerine SSCB politikaları doğrultusunda yaklaşması nedeniyle çalışmamızın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Suriye ile ilgili bilgiler için William L. Cleveland'ın *Modern Ortadoğu Tarihi*, Albert Hourani'nin *Arap Halkları Tarihi*, Roger Owen ve Şevket Pamuk'un *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi* adlı eserlerden yararlanılmıştır.

Baas'ın tarihi, ideolojisi ve yapısı için yine alanında başucu eserler olan Kamel Abu Jaber'in *Arap Baas Sosyalist Partisi: Tarihi, İdeolojisi*, Sabahattin Şen'in *Ortadoğu'da ideolojik bunalım: Suriye Baas Partisi ve ideolojisi*, Nikolaos van Dam'ın *Suriye'de İktidar Mücadelesi* eserlerinden yararlanılmıştır.

SSCB'nin Ortadoğu politikaları için Alex Alexiev'in *The New Soviet Strategy in the Third World*, Tayyar Arı'nın *Geçmişten günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Galia Golan'ın *Soviet policies in the Middle East from World War Two to Gorbachev*, Wilbur S. Green'in *Soviet Strategy In the Middle East*, Robert Davydkov ve Oleg Fomin'in *Sovyetler Birliği ve Ortadoğu*, Yevgeni Primakov'un *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, John J. Sowdon'un *Soviet Foreign Policy in the Middle East: Internal and External Determinants* eserlerinden faydalanılmıştır.

Ansiklopedik yayınlardan Diyanet İslam Ansiklopedisi'nden, süreli yayınlardan ise Milliyet, Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinin arşivlerinden faydalanılmıştır.

Bunlarla birlikte doğrudan Rusya ve Suriye arşivlerinden ve gazetelerinden yararlanılamamış olması, bu çalışmanın en önemli eksikliğini oluşturmaktadır. Fakat bu eksiklik, arşivlerden yararlanılarak meydana getirilmiş olan yukarıdaki eserler aracılığıyla giderilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SURİYE, BAAS PARTİSİ VE HAFİZ ESAD İKTİDARI

1.1. Baas Partisi öncesi Suriye

Ortadoğu ve Arap dünyasının en önemli ülkelerinden biri olan Suriye, 185,180 km²'lik yüzölçüme sahiptir. 5 bin yıllık tarihi kent Şam'ın başkentlik yaptığı Suriye'nin nüfusunun yüzde 90'a yakını Araplar, geriye kalanını ise Kürtler, Türkmenler, Ermeniler ve diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Ülkenin yüzde 74'ünü Sünniler, yüzde 13'ünü Aleviler, yüzde 10'unu Hristiyanlar, yüzde 3'ünü de Dürziler oluşturmaktadır.¹

Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde Osmanlı egemenliği altına giren Suriye, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından hemen önce, İngiltere ile Fransa'nın 1916 yılında imzaladığı Sykes-Picot anlaşması ile Fransa tarafından işgal edilmesi planlanmıştır.² 22 Ekim 1918 tarihinde İngilizler ve Fransızlar Suriye, Filistin ve Lübnan'da "geçici askeri idare" kurmuşlar ve Suriye'deki idarenin yönetimine Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal atanmıştır.³

18 Ocak 1919'da gerçekleşen Paris Barış Konferansı'na katılan Faysal Suriye'nin bağımsızlığı talebinde bulunmuştur. Konferanstan istediği sonucu alamayan Faysal'ın çağrısı üzerine 6 Haziran 1919'da Suriye Genel Kongresi toplanmış ve bugünkü Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün'ü kapsayan topraklarda "Büyük Suriye"nin kurulması kararı alınmıştır.⁴ Bu karara destek almak için İngilizler ve Fransızlarla görüşen Faysal, umduğu desteği göremeyince Fransa Başbakanı Clemenceau ile 6 Ocak 1920'de gizli bir anlaşma yapmıştır. Bu karara göre Faysal Suriye Kralı olacak ve Suriye'de gevşek bir manda yönetimi kurulacaktı.⁵ Buna karşılık milliyetçiler Suriye Genel Kongresi'ni toplayarak Suriye'nin bağımsızlığını ilan etmişlerdir.

Bu ilana karşı 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında gerçekleşen San Remo Konferansı'nda Suriye'de Fransız mandası kurulması kararı alınmıştır. General

¹ Muhittin Ataman, **Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum**, Ankara, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2012, s.10

² Şit Tufan Buzpınar, "Suriye", **DİA**, c. XXXVII, Ankara, 2009, s. 553.

³ Mehmet Davulcu, "Faysal Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1920)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 108.

⁴ Davulcu, **a.g.t.**, s. 113-125.

⁵ Davulcu, **a.g.t.**, s. 128.

Gouraud komutasındaki Fransız birliklerinin 25 Temmuz 1920'de Şam'a girmesi ve Faysal'ın 28 Temmuz'da Suriye'de ayrılması üzerine manda yönetimi kurulmuştur. 1922 yılında Milletler Cemiyeti'nin mandayı tanımasıyla Fransa'nın egemenliği resmileşmiştir.⁶

İktidarı eline alan Fransız manda yönetimi, Suriye'yi 5 eyalete bölmüştür: Lazkiye merkezli Alevi eyaleti, Halep merkezli (İskenderun sancağını da içeren) Halep eyaleti, Şam merkezli Şam eyaleti, Süveyde merkezli Dürzi eyaleti, Beyrut merkezli Lübnan eyaleti (bkz. Harita 1.1). Bu eyaletlerin her birine kendi vergilerini toplama hakkı verilmiş, öte yandan bu eyaletler tek bir ortak dış gümrük tarifesine ve ortak para birimi (Fransız Frankı'na bağımlı Suriye lirası) olan tek bir birim tarafından yönetilmişlerdir.⁷

1920'li yılların başlarında itibaren manda yönetimine karşı gerçekleşen isyanların sonucunda Fransızlar, 1930 yılındaki seçimlerin kazananı olan Ulusal Cephe'nin iktidara gelmesine izin vermişlerdir. Ulusal Cephe iktidara gelir gelmez Suriye'nin bağımsızlığını ve birliğini vurgulayan bir anayasa hazırlamıştır. 1936'da Fransızlarla imzalanan bir antlaşma ile de Suriye'nin bağımsızlığı kesinleştirilmiştir. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulmaya başlamasıyla Fransızlar bu bağımsızlığın gerçekleşmesini erteletmişlerdir.⁸

Harita 1.1: Fransız mandası altındaki Suriye haritası

Kaynak: French Mandate for Syria and the Lebanon, çevrimiçi, **Wikipedia**, 7 Aralık 2017.

⁶ Ataman, **a.g.e.**, s. 7.; Davulcu, **a.g.t.**, s. 135; Roger Owen-Şevket Pamuk, **20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi**, Çev. Ayşe Edirne, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 89.; Salih Metecan Gülşen, **Suriye**, çevrimiçi, Stratejik Operasyon, 5 Ekim 2017.

⁷ Owen-Pamuk, **a.g.e.**, s. 89.

⁸ Ataman, **a.g.e.**, s.7-8.

Müteakiben Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin etkin ve kararlı politikası sonucunda önce Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasında bir tugay 5 Temmuz 1938'de Hatay'a girmiş⁹; 22-31 Temmuz 1938'de yapılan seçimle oluşan Hatay Meclisi, 2 Eylül 1938 tarihinde toplanarak İskenderun Sancağı'nın bağımsızlığını ilan edip Hatay Devleti'nin kurulduğunu belirtmiş ve böylece bu bölge Suriye'den ayrılmıştır.¹⁰

Savaşın başlarında Fransa'nın egemenliği altında olan Suriye, 22 Haziran 1940'ta Fransa'nın teslim olmasından sonra Alman-İtalyan Ateşkes Komisyonu'nun kontrolü altında bulunan Vichy Hükümeti'nin idaresine girmiştir. Buna karşılık İngiltere hükümeti 1 Temmuz 1940'ta Suriye'nin düşman devletler tarafından işgal edilmesine izin vermeyeceğine dair bir deklarasyon yayınlamıştır. 16 Mayıs 1941'te ise İngiltere hükümeti Suriye'yi düşman tarafından işgal edilmiş bölge ilan etmiş, ardından 8 Haziran 1941'te İngiliz ordusu ve Özgür Fransa kuvvetleri Suriye topraklarına girmişlerdir. Fransız kuvvetlerine liderlik eden Özgür Fransa Ulusal Komite üyesi General George Catroux, savaş bittikten sonra manda yönetiminin kaldırılarak Suriye'nin bağımsızlığına kavuşacağını vaat eden bir deklarasyon yayınlamış, İngiltere de bu deklarasyona garantör olmuştur. 14 Temmuz 1941'te Vichy Hükümeti ordusunun teslim olması üzerine Özgür Fransa kuvvetleri ile İngiliz ordusu Suriye'nin tamamına hâkim olmuşlardır. İngiltere-Fransa görüşmeleri sonucunda ise Vichy Hükümeti'ne karşı kurulmuş yerel Suriye birlikleri Özgür Fransa kuvvetlerine dahil edilmiş, Suriye'deki devlet organları Özgür Fransa'ya geçmiştir.¹¹

Özgür Fransa Ulusal Komite üyesi General George Catroux, daha önce vaat edildiği üzere 27 Eylül 1941'te Suriye'ye, 26 Kasım 1941'te ise Lübnan'a bağımsızlık verildiğini açıklamıştır. Böylece Hatay'dan sonra Lübnan da Suriye'den ayrılmıştır. Temmuz 1943'te yapılan seçimlerde Ulusal Cephe iktidara gelmiş ve Şükrü Kuvvetli cumhurbaşkanı, Saadullah Cabiri başbakan olmuştur.¹²

⁹ Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978, s.105.

¹⁰ Sökmen, **a.g.e.**, s.14.

¹¹ Gromiko ve v.d., **Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi) Cilt 5**, Çev. Ali Rıza Dırık. İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2013, s. 444-445.

¹² Gromiko, **a.g.e.**, V, s. 445.

1944 yılında ABD ile SSCB, 1945 yılında da İngiltere'nin Suriye'nin bağımsızlığını tanımasının, Suriye'nin Almanya'ya savaş açmasının ve Arap Birliği'ne üye olmasının ardından BM Şubat 1946'ta Fransız kuvvetlerinin Suriye'den çıkmasını istemiştir. Bunun üzerine Fransız kuvvetleri 15 Nisan 1946'ta Suriye'yi terk etmiş ve 17 Nisan 1946 tarihinde Suriye resmen bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu Suriye devleti, İskenderun sancağının Türkiye'ye katılması ve Lübnan'ın da bağımsız olması üzerine Fransız mandasındaki Alevi, Dürzi, Şam ve Halep eyaletlerinin birleşmesinden oluşmaktaydı.¹³

Manda yönetiminin başlamasıyla birlikte yerel güçlerin yardımıyla büyük toprak parçalarının tapusunu ele geçirip toprak ağası olan bazı aşiret reisleri ile Fransızlara ait şirketlerle doğrudan bağlantıları olan tüccarlar ekonomide söz sahibi olmuşlardır. 1945'ten sonra Fırat nehri kıyısındaki toprakların ekili alan kapsamına alınmasıyla toprak ağaları ile tüccarların ekonomideki gücü daha da artmıştır.¹⁴

Ekonomide söz sahibi olan bu toprak ağaları ile tüccarlar siyasette de söz sahibi olmuştur. Bağımsızlık öncesinde en önemli siyasi güç olan Ulusal Cephe'nin belkemiğini oluşturan bu iki kesim, bağımsızlık sonrasında Suriye'de siyasi gücü elinde tutan iki partiye ayrılmıştır: Şamlı hukukçuların ve tüccarların hakim olduğu, Mısır ile Suudi Arabistan'la yakın ilişkilerin olmasını savunan Ulusal Parti ile Halepli toprak ağaları ve tüccarların hakim olduğu, Ürdün ve Irak'la birleşme yanlısı olan Halk Partisi.¹⁵

Fakat hem bu iki partinin beklenen iç istikrarı ve ekonomik gelişmeyi sağlayamaması hem de 1948 Arap-İsrail savaşından Suriye'nin yenik çıkmasının sonucunda General Hüsnü Zaim liderliğindeki ilk askeri darbe 30 Mart 1949'da gerçekleşmiş ve ordu siyasi gücü ele geçirmiştir. Fakat Zaim'in de beklenen iç istikrarı ve ekonomik gelişmeyi gerçekleştirememesi sonucunda Sami Hinnavi liderliğindeki bir grup asker 14 Ağustos 1949 tarihinde darbe yaparak iktidarı ele geçirmişlerdir.¹⁶ Bu darbe sonrasında Haşim Attasi cumhurbaşkanı, Halid el-Azm başbakan olmuştur. 15-16 Kasım 1949'da gerçekleştirilen seçimlerin iç istikrarı sağlayamaması üzerine Albay Edip Çiçekli liderliğindeki bir grup asker, 19 Aralık

¹³ Ataman, **a.g.e.**, s.7-8.; Gromiko, **a.g.e.**, c. V, s. 446.

¹⁴ Owen-Pamuk, **a.g.e.**, s. 95, 203.

¹⁵ Ataman, **a.g.e.**, s.7.

¹⁶ Ataman, **a.g.e.**, s. 8.

1949'da darbe yapıp General Hinnavi'yi Irak'la işbirliği yapmaktan tutuklayarak iktidarı ele geçirmişlerdir. Darbe sonrasında Haşim Attasi cumhurbaşkanı olmaya devam ederken, Halid el-Azm başbakanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur.¹⁷

Albay Edip Çiçekli ise yönetimde görev almamasına rağmen siyasi gücü elinde tutmaya devam etmiştir. Siyasi istikrarın sağlanamaması ve parlamenter hayata geçilememesi üzerine Edip Çiçekli 29 Kasım 1951'de parlamentoyu kapatıp tekrardan iktidara el koyarak cumhurbaşkanı olmuş ve bütün yetkileri eline almıştır.¹⁸ 6 Nisan 1952'de Arap Özgürlük Hareketi haricindeki bütün partiler kapatan¹⁹ Çiçekli, 10 Temmuz 1953'teki başkanlık seçimlerinde yüzde 99,7 oranında oy alarak Suriye Devlet Başkanı olmuştur. Fakat Edip Çiçekli, Halep Garnizon Kumandanı Albay Mustafa Hamdun, Doğu Bölgesi Askeri Kumandanı Albay Emin Ebussaf ve Albay Faysal el-Atasi'nin önderlik ettiği Askeri İhtilal Hareketi'nin yaptığı bir başka darbeye 25 Şubat 1954'te iktidardan indirilmiş²⁰, Haşim Attasi cumhurbaşkanı olmuş ve Genelkurmay Başkanı General Şevket Şukeyr'in başbakanlığında hükümet kurulmuştur.²¹

Darbeden sonra 24-25 Eylül ve 4-5 Ekim 1954'te iki turlu seçim yapılmış, bu seçimlerin ardından da Faris el-Huri hükümeti kurulmuştur. Fakat bu hükümetin ömrü de çok uzun sürmemiş ve 2 Haziran 1956'da Sabri el-Asali tarafından koalisyon hükümeti kurulmuştur.²²

1956 yılının sonlarında yaşanan Süveyş Krizi'yle birlikte halk arasında anti-emperyalizm, Arap birliği ve Arap milliyetçiliği duyguları yükselişe geçmiştir. Bu durum Suriye Komünist Partisi ile Baas Partisi'nin ülkedeki hakim siyasi güçler olmasına neden olmuştur. Öte yandan Arap birliği ve Arap milliyetçiliği duygularının yükselmesi Mısır ile Suriye arasında birleşme görüşmelerini başlatmış

¹⁷ Özge Özkoç, **Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç Ve Dış Politika (1943-1991)**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 2008, s. 79-80.

¹⁸ Özkoç, **a.g.e.**, s. 80; "Suriye'de yeni bir hükümet darbesi", **Milliyet**, No:919, 30.11.1951, s. 1, s. 7, st. 4.

¹⁹ Ataman, **a.g.e.**, s. 9.

²⁰ "Suriye'de ihtilâl", **Cumhuriyet**, No: 10620, 26.02.1954, s. 3, st. 6; "Suriye'de ordu Edip Çiçekli'ye isyan etti", **Hürriyet**, No: 2105, 26.02.1954, s. 7, st. 6.

²¹ "Suriye'de muvakkat bir hükümet kuruldu", **Hürriyet**, No: 2106, 27.02.1954, s. 5, st. 4.

²² Kamel Abu Jaber, **Arap Baas Sosyalist Partisi : Tarihi, İdeolojisi**, Çev. Ahmet Ersoy, Ankara, Altınok Matbaası, 1970, s. 51.

ve bu görüşmeler 1 Şubat 1958 tarihinde Suriye ve Mısır'dan oluşan Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (BAC) kurulmasıyla sonuçlanmıştır.²³

BAC'nin başkentinin Kahire, meclisinin ve kabinesinin de Kahire'de olması ve BAC ordusunun başkomutanının da Mısırlı bir general olması kararlaştırılmıştır.²⁴ Birleşme beyannamesinin imzalanmasının ardından Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnâsır²⁵ ile Suriye Cumhurbaşkanı Şükrü Kuvvetli Kahire'deki Kubbe Sarayı'nın balkonuna çıkmış ve halk ikiliyi coşkulu tezahüratlarla karşılamıştır.²⁶ Birleşmeye ve Nâsır'ın başkan olmasına dair 21 Şubat 1958'de yapılan referandumda ise 6,102,128 kabul, 247 red oyu kullanılmıştır.²⁷

Fakat bu birleşme beklenen bütünleşmeyi sağlayamamış, özellikle Nâsır'ın Suriye üzerinde hakimiyet kurma çabaları tepki toplamıştır. Bu hakimiyet kurma çabasına Nâsır'ın Mısır'dakine benzer bir toprak reformu yapma çabası da eklenince, geleneksel elitlerin (toprak ağaları, tüccarlar) yanı sıra orta sınıftan da (darbe sonrasında oluşturulan kabine mühendis, avukat, akademiye ve doktorlardan oluşmaktaydı²⁸) büyük destek alan General Abdülkerim Nahlavi liderliğinde Şamlı

²³ Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, t.y., s. 210; Ataman, **a.g.e.**, s. 9; Jaber, **a.g.e.**, s. 56; Özkoç, **a.g.e.**, s. 86; Şen, **a.g.e.**, s. 212.

²⁴ "Mısır'ın yeni vilâyeti: Suriye!", **Hürriyet**, No: 3507, 02.02.1958, s. 5, st. 6; "Mısır ve Suriye'yi bir hükümet idare edecek", **Milliyet**, No: 2781, 06.02.1958, s. 3, st. 1.

²⁵ 15 Eylül 1918 tarihinde Asyût'un Benî Mur köyünde doğan Cemal Abdünnâsır, 1936 yılında Hukuk Fakültesi'ne kaydolmuş, fakat ertesi yıl Hukuk Fakültesi'den ayrılarak Harp Okulu'na girmiş ve eğitimini bu okulda tamamlamıştır. Mezuniyetin ardından Asyût, İskenderiye ve Sudan'da görev yapan Nâsır, 1942'de Harp Akademisi'ne girmiştir. Bu sırada Mısır'ın bütün havaalanlarının ve limanlarının İngiltere tarafından işgal edilmesi üzerine Nâsır, İngiliz emperyalizmine karşı mücadele etmek için Kemâleddin Hüseyin ve Abdülhakîm Âmir ile gizli Hür Subaylar örgütünü kurmuştur. 7 Şubat 1943'de Askeri Akademi'ye öğretim üyesi olarak tayin edilen Nâsır, 1948'deki Arap-İsrail Savaşı'nda Filistin'deki bir birliğin kumandanı olarak görev yapmıştır. Fâlûce'de gösterdiği başarıdan dolayı "Kral Fuâd askerî nişanı"na layık görülmüştür. Hür Subaylar örgütünün 22/23 Temmuz 1952'de darbe yapmasıyla iktidarda önemli güce ulaşan Nâsır, 18 Temmuz 1953'te ilan edilen Mısır Cumhuriyeti'nin başbakan yardımcısı ve içişleri bakanı olmuştur. 26 Haziran 1956'daki seçimlerden galip çıkarak Mısır'ın ikinci cumhurbaşkanı olan Nâsır, ekonomik hayatta devletin payını arttırmış ve Arap birliğini sağlamaya yönelmiştir. Bu minvalde Suriye ile Mısır birleşmesiyle oluşan Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamış ve ilk başkanı olmuştur. Bu cumhuriyetin 1961'de dağılmasından sonra Mısır Cumhurbaşkanı olmaya devam eden Nâsır, 4 Temmuz 1962'de kurulan Arap Sosyalist Birliği Partisi'nin başına geçmiştir. 1967 Savaşı'nda alınan ağır yenilgiden dolayı istifa eden Nâsır, halkın lehine yaptığı gösterilerden dolayı istifasını geri almıştır. Nâsır, 28 Eylül 1970'te geçirdiği kalp krizi sonucunda vefat etmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Davut Dursun, "Cemal Abdünnâsır (1918-1970)", **DİA**, c. VII, Ankara, 1993, s. 296-301.

²⁶ "Mısır Suriye ile birleşti", **Milliyet**, No:2777, 02.02.1958, s. 1, s.5, st. 2; "Mısır ile Suriye dün birleştiler", **Cumhuriyet**, No:12042, 02.02.1958, s. 3, st. 2.

²⁷ "Nâsır, Suriye'nin de Cumhurreisi oldu", **Milliyet**, No:2798, 23.02.1958, s. 3, st. 6; "Nâsır, Arap Cumhuriyetinin Başkanı oldu", **Cumhuriyet**, No:12046, 06.02.1958, s. 1.

²⁸ "Suriye'de yeni ihtilâli zenginler yaptırmış", **Hürriyet**, No:4819, 30.09.1961, s. 1, s. 5, st. 3.

Sünni subayların ağırlıkta olduğu bir grup askerden oluşan "Silahlı Kuvvetler İhtilal Yüksek Kumandanlığı" 28 Eylül 1961'de darbe yaparak iktidarı ele geçirmiştir.²⁹ Darbeciler Suriye'nin Mısır'ın bir vilayeti olmasını kabul etmediklerini belirtmiş ve Suriye'nin BAC'den çekildiğini ve Suriye Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan ederek bütün devlet binalarına Suriye bayrağını asmışlardır.³⁰ Darbenin ardından Şam Üniversitesi Medeni Hukuk Profesörü Dr. Memun el-Kuzbarî başkanlığında hükümet kurulmuş, Türkiye, Ürdün ve İran da Suriye Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk ülkeler olmuştur.³¹ Nahlavi darbesinin ardından 1-2 Aralık 1961'de milletvekili seçimleri yapılmış ve geleneksel elitlerin desteklediği muhafazakârlar 155 sandalyenin 86'sını elde etmişlerdir. Seçimlerden sonra oluşan mecliste Nazım el-Kudsi Suriye cumhurbaşkanı seçilirken, Müslüman Kardeşler üyesi Maruf Davalibi de başbakan olmuştur.³²

Siyasi gücü tekrardan ele geçiren geleneksel elitler arasında başlayan iktidar çatışması, General Abdülkerim Nahlavi'nin 28 Mart 1962'de yeniden bir darbe girişiminde bulunmasına yol açmış, fakat darbe girişimi kısa sürede bastırılmıştır.³³ Diğer yandan geleneksel elitlerin toprak reformunu kaldırmak istemeleri köylülerde büyük tepkiye yol açmış ve bu tepkiden yararlanmak isteyen Halep Ordu Komutanı ve Nâsır taraftarı Cesim Alvan önderliğindeki "Hür Subaylar" 2 Nisan 1962 tarihinde bir darbe girişiminde bulunarak Halep radyosunu ele geçirmişler ve Mısır'la birleşmek istediklerini açıklamışlardır. Diğer askerlerin darbeye katılmaması üzerine Nâsırcı subaylar hükümetle anlaşarak İsviçre'ye gitmişler ve böylece bu darbe de başarısız olmuştur.³⁴

Art arda yaşanan iki darbe girişimi başarısız olsa da geleneksel elitlerin iktidarına zarar vermiş, Arap milliyetçilerinin ve sosyalistlerin hem halk arasında hem de ordu içerisinde etkisini arttırmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda

²⁹ "Suriye'de ihtilal oldu", **Milliyet**, No: 4074, 29.09.1961, s. 1, s. 5, st. 1.

³⁰ "Birleşik Arap Cumhuriyetinden ayrılmak için Suriye'de ihtilâl", **Hürriyet**, No:4818, 29.09.1961, s. 1, s. 5, st. 2; "Suriye, Mısır'dan tamamen ayrıldı", **Milliyet**, No: 4076, 01.10.1961, s. 1, s. 5, st. 1.

³¹ "Suriye istiklâline kavuştu", **Hürriyet**, No:4819, 30.09.1961, s. 1, s. 5, st. 3; "Suriye'de ihtilâl muvaffak oldu, memleket yeniden bağımsızlığını kazandı", **Cumhuriyet**, No: 13378, 30.09.1961, s. 1.

³² Özkoç, **a.g.e.**, s. 100; "Suriye'de dün ilk seçimler yapıldı", **Milliyet**, No:4137, 02.12.1961, s. 3, st. 6.

³³ "Suriye'de ihtilâl oldu", **Milliyet**, No: 4252, 29.03.1962, s. 1, s. 5, st. 4-5; "Suriye'de Ordu idareyi dün yeniden ele aldı", **Cumhuriyet**, No: 13524, 29.03.1962, s. 1; "Suriye'de Ordu tekrar idareyi ele aldı", **Hürriyet**, No: 4997, 29.03.1962, s. 1, s. 5, st. 2.

³⁴ "Suriye ordusu dün fiili olarak ikiye ayrıldı", **Cumhuriyet**, No: 13529, 03.04.1962, s. 1, s. 5, st. 7; "Suriye'de buhran dün sona erdi", **Cumhuriyet**, No: 13531, 05.04.1962, s. 1, s. 5, st. 7.

General Ziyad Hariri önderliğinde Baasçı, Nâsırcı ve bağımsız subayların oluşturduğu askeri grup 8 Mart 1963'te askeri darbe gerçekleştirerek iktidarı devirmiş; Baasçıların öncülüğünde Arap Ulusal Hareketi, Birleşik Arap Cephesi ve Sosyalist Birlik Hareketi'nin oluşturduğu Askeri Komite iktidarı ele almıştır.³⁵ Darbenin ardından 9 Mart 1963'te kurulan hükümette Baas'ın önde gelen isimlerinden Selahaddin Bitar başbakanlığa, Lu'ay el-Atasi da cumhurbaşkanlığına getirilmiştir.³⁶

İktidarı alan Askeri Komite içerisinde Baasçılar ile Nâsırcılar arasındaki yönetimden pay kapma savaşımı iki grubun çatışmasına yol açmıştır. Bu çatışma sonucunda 18 Temmuz 1963'te Albay Cesim Avlan'ın öncülüğünde Nâsırcı ve Sünni subaylar darbe girişiminde bulunmuş, fakat başarısız olmuşlardır.³⁷ Darbe girişiminden Nâsır sorumlu tutulmuş³⁸, darbenin ardından yönetimdeki bütün Nâsırcıları tasfiye eden Baasçılar, iktidarı tamamen ele geçirmişlerdir.³⁹ Bu tarihten itibaren günümüze kadar da Baas Partisi Suriye'de iktidarı elinde tutan hakim güç olmuştur.

1.2. Baas Partisi

1.2.1. Baas Partisi Tarihi

1.2.1.1. Arap milliyetçiliğinin gelişimi ve Baas

Avrupa'da doğan ve özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nu etkileyen milliyetçilik akımı, Arap halkını da derinden etkilemiştir. Bu etki altında büyümeye ve gelişmeye başlayan Arap milliyetçiliği, ilk başlarda siyasi bir içerikten çok edebi ve kültürel bir içerik taşımaktaydı.⁴⁰

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Mısır valisi olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın modernleşme hamlelerini yaptığı Mısır'da yaşayıp

³⁵ "Suriye'de ihtilâl", **Hürriyet**, No: 5337, 09.03.1963, s. 1, s. 7, st. 2.

³⁶ "Hükümet kuruldu: Eski Bakanlardan Salah Bitar Başbakan oldu", **Hürriyet**, No: 5338, 10.03.1963, s. 1, s. 7, st. 2.

³⁷ Sabahattin Şen, **Ortadoğu'da ideolojik bunalım : Suriye Baas Partisi ve ideolojisi**, İstanbul, Hemen Kitap, 2010, s. 233; "Suriye'de ihtilal teşebbüsü bastırıldı", **Milliyet**, No: 4717, 19.07.1963, s. 7, st. 4.

³⁸ Jaber, **a.g.e.**, s.90.

³⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 211; Ataman, **a.g.e.**, s.9; Gülşen, **a.g.e.**, s. 3; Özkoç, **a.g.e.**, s. 117-118.

⁴⁰ Özkoç, **a.g.e.**, s. 13.

Fransa'da eğitim görmüş Rifâa et-Tahtâvî⁴¹, Tunuslu Hayreddin Paşa⁴² ve Arap Hristiyan Butrus Bustânî⁴³ gibi ilk kuşak Arap entelektüelleri kültürel uyanışın temellerini atmışlardır. Bu düşünürler Arap dünyasının Batı'dan geri kalmışlığını aşmanın ve modern dünyayla uyumlu olmanın yollarını bulmaya çalışmışlardır.⁴⁴

19. yüzyılın ikinci yarısında ise Muhammed Abduh⁴⁵, Cemaleddin Afgani⁴⁶ ve Reşîd Rızâ⁴⁷ gibi Müslüman-Arap entelektüeller ise Arap milliyetçiliğinin

⁴¹ 1801 yılında Mısır'ın Cercâ kasabasında doğan Rifaa et-Tahtavi, 1817 yılında Ezher Üniversitesi'ne girmiş, hadis, mantık, belâgat ve aruz eğitimi almıştır. 1821'de Ezher'deki öğrenimini tamamlayıp aynı yerde ders vermeye başlayan Tahtavi, 1824'te orduda imam ve vâiz olarak görev yapmıştır. 1826'da Mehmed Ali Paşa tarafından eğitim amacıyla Fransa'ya gönderilen kırk kişilik öğrenci grubunun başında imam sıfatıyla Paris'e gitmiştir. 1831 yılında Mısır'a dönen Tahtavi, Medresetü't-tıb'da mütercim ve Fransızca öğretmeni olarak çalışmıştır. 1835'te Medresetü'l-elsün'ün başına geçen Tahtavi, çeşitli devlet kurumlarında yöneticilik yapmış ve 27 (veya 29) Mayıs 1873'te Kahire'de vefat etmiştir. Yaptığı çeviriler ve eserlerinde Batı edebiyatını, eğitimini, siyasal ve sosyal kültürünü ele almasıyla Mısır aydınlanmasının önderlerinden sayılmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Hilal Görgün, "Rifâa et-Tahtâvî (1801-1873)", **DİA**, c. XXXV, Ankara, 2009, s. 95-97; Ali Bilgenoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Arap Milliyetçi Cemiyetleri ve Faaliyetleri", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, s. 15-17.

⁴² Tunuslu Hayreddin Paşa'nın hayatının ilk yıllarına ait bilgiler yetersizdir. Ailesini Kafkasya'da bir Rus taarruzu sırasında kaybeden Hayreddin Paşa, Anadolu Kazaskeri Kıbrıslı Tahsin Paşa'nın Kanlıca'daki yalısında yetişmiştir. 1830'da Tunus Valisi Ahmed Paşa'nın bir adamı tarafından Tunus'a götürülmüş (bazı kaynaklarda bu sırada on üç yaşında olduğu belirtilmektedir) ve memlûk olarak Ahmed Paşa'nın sarayında İslâmî ilimler ve Arapça alanlarında özel eğitim görmüştür. Askerlik mesleğine geçerek 1846'da miralay, 1850'de mirlivâ ve süvari askerleri komutanı olmuştur. 1853-1857 yıllarında Paris'te kalan Hayreddin Paşa, Tunus'un siyasal ve toplumsal sistemini modernleştirmek için 10 Eylül 1857'de ilân edilen "ahdül-emân" hareketinin en aktif isimlerinden olmuştur. 1860'ta Tunus anayasasını hazırlayan komisyonun üyelerinden olan Hayreddin Paşa, 1869'da Milletlerarası Maliye Komisyonu başkanı, 21 Ekim 1873'te reis-i müdirân olarak Tunus idaresinin ıslahında ve modernleşmesinde etkin rol oynamıştır. İç ve dış baskılar sonucunda 21 Temmuz 1877'de reis-i müdirânlıktan istifa edip, II. Abdülhamid'in davetiyle İstanbul gelmiştir. İstanbul'da önce Maliye Komisyonu başkanlığına, 4 Aralık 1878'te ise sadrazamlığa getirilmiştir. Meclis-i Meb'ûsan'ın kapatılmasının ardından 29 Temmuz 1879'da sadrazamlıktan istifa etmiştir. Kendisine tekrardan sadrazamlık teklif edilse de kabul etmeyen Hayreddin Paşa, 29 Ocak 1890'daki ölümüne kadar İstanbul'da kalmaya devam etmiştir. Daha detaylı bilg için bkz. Atilla Çetin, "Hayreddin Paşa, Tunuslu (?-1890)", **DİA**, c. XVII, Ankara, 1998, s. 57-60.

⁴³ 1819'da Beyrut'un Dibbiye kasabasında Maruni bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Butrus bin Bûlus Bustânî, yüksek öğrenimini Aynivereka'da tamamladıktan sonra Beyrut'a giderek Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrâhim Paşa'yı Suriye'den çıkarmak için Lübnan'ı işgal eden İngilizler'in yanında tercüman olarak çalışmaya başlamıştır. Bu sırada ABD'li misyonerlerle tanışarak Protestan mezhebine geçmiş ve misyonerlerin Beyrut yakınlarında Abeyh'te açtığı okulda 2 yıl öğretmenlik yapmıştır. 1848-1862 yılları arasında ABD konsolosluğunda tercüman olarak çalışan Bustânî, 1863 yılında Beyrut'ta Medresetü'l-vataniyye adından bir yüksek okul kurarak ders vermeye başlamıştır. Bununla birlikte oğlu Selîm'in yardımıyla ilk gayri resmî Arapça gazete Nefiru Süriye'yi (1860) çıkarmıştır. İlerleyen zamanlarda El-Cinân (1870) dergisi ile el-Cenne (1870) ve el-Cüneyne (1871) gazetelerini de çıkaran Bustânî, 1 Mayıs 1883'te Beyrut'ta vefat etmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Ali Şakir Engin, "Bustânî, Butrus b. Bûlus (1819-1883)", **DİA**, c. VI, Ankara, 1992, s. 473-474.

⁴⁴ Doğan Şentürk, **Saddam'ın Baas'ı : Ortadoğu'da Arap Birliği rüyası**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2003, s. 34; Özkoç, **a.g.e.**, s. 15; Şen, **a.g.e.**, s.38.

⁴⁵ 1849'ta Mısır'ın Buhayre'ye bağlı Mahalletünnasr köyünde doğan Muhammed Abduh, Mısır'a göçen Türkmen bir aileden gelmekteydi. Yüksek öğrenimini 1877'de Ezher Üniversitesi'nde

tamamlayan Abduh, 1871'de Kahire'ye gelen Cemâleddîn Efgânî'den matematik, felsefe ve kelâm dersleri de almıştır. 1878 yılında Ezher'de hocalık yapmaya başlayan Abduh, bu sırada el-Vekâyi'ül-Mıṣrıyye dergisinde de yazarlık yapmıştır. Eğitim faaliyetlerini denetlemek için oluşturulan yüksek meclise üye olarak atanan Abduh, Hidiv İsmâil Paşa ve İngiliz sömürgeciliğine karşı isyan başlatan Urâbî Paşa'yı desteklediği için 1882 yılında Beyrut'a sürgüne gönderilmiştir. 1883 sonlarında Efgânî'nin daveti üzerine Paris'e giderek el-'Urvetü'l-vüṣka isimli gazeteyi çıkarmıştır. Efgânî'nin aksine Mısır ve İslâm dünyasının kısa vadeli mücadelelerle kurtulamayacağını düşünen Abduh, eğitim, kültür ve düşünce çalışmalarına eğilmiştir. 1884 yılının sonlarında önce Tunus'a oradan da Beyrut'a geçerek hocalık yapmıştır. 1889'da Mısır'a dönen Abduh, yöneticilere karşı yumuşak bir tutum takınmış ve hâkimlik yapmaya başlamıştır. 1899'da Mısır müftülüğüne getirilen Abduh, reform çalışmalarını sürdürmüş ve 11 Temmuz 1905'te İskenderiye'de vefat etmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet Sait Özervarlı, "Muhammed Abduh (1849-1905)", **DİA**, c. XXX, Ankara, 2005, s. 482-487.

⁴⁶ Kasım 1838'de dünyaya gelen Cemâleddin Efgânî'nin doğum yeri ve kökeni hakkında tartışmalar devam etmekle birlikte kendisi Hemedan doğumlu olduğunu belirtmiştir. 18 yaşına kadar Kabil'de kalan Efgânî, bilginlerden dil, tarih, din, felsefe, matematik, tıp ve siyaset dersleri almıştır. Irak'ta 4 yıl kalarak Şii müctehidi Şeyh Murtazâ el-Ensârî'den ders alan Efgânî, sonrasında Hindistan'a geçmiş ve orada 2 yıl kalmıştır. Hindistan'dan Afganistan'a geçen Efgânî, iktidar kavgasında desteklediği Muhammed A'zam galip gelince 1863'te başvezir olmuştur. İngilizlerin desteklediği Şir Ali'nin Muhammed A'zam'ı devirmesi üzerine Hindistan'a geçmiş, İngilizlerin baskısı sonucunda önce Mısır'a oradan da İstanbul'a geçmiştir. Efgânî, Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi ile yaşadığı tartışmalar yüzünden İstanbul'u da terk etmek zorunda kalmış ve Mart 1871'de Mısır'a geçmiştir. Mısır'da Hidiv İsmâil Paşa yönetimine karşı hidivin oğlu Tevfik'i destekleyen Efgânî, French Grand Orient'a bağlı bir loca kurarak siyasi faaliyet yapmaya başlamıştır. Efgânî'nin faaliyetlerinden rahatsız olan İngilizler hidine Efgânî'nin ülkeden çıkarılması için baskı yapmış, bunun sonucunda Efgânî Ağustos 1879'da Mısır'dan çıkarak Hindistan'a geçmiştir. Hindistan'da da İngilizlerin baskılarına maruz kalan Efgânî, 1883'te önce Londra'ya ardından Paris'e geçmiştir. Efgânî Paris'te El-'Urvetü'l-vüṣka isimli gazetenin ve aynı isimli cemiyetin başına geçmiştir. Gazete sadece 18 sayı çıkabilmiş ve İngilizlerin baskısı sonucunda kapatılmıştır. Efgânî ise İran Şahı Nâsırüddin'in daveti üzerine İran'a geçmiş, fakat halkın yönetime katılması konusunda şahla ters düştüğü için Rusya'ya kaçmıştır. 1886-1889 yılları arasında Rusya'da kalan Efgânî, faaliyetleri yüzünden Çar'ın tepkisini çekmiş ve buradan da kovularak Paris'e doğru yola çıkmıştır. Münih'te karşılaştığı İran Şahı Nâsırüddin'in başvezirlik teklifini kabul ederek İran'a giden Efgânî, şahla tekrardan ters düşmüş ve Osmanlı yönetimindeki Basra'ya geçmiştir. 1891'de Basra'dan Londra'ya geçmiş ve burada Ziyâ'ül-hâfıkayn isimli haftalık derginin çıkmasına yardımcı olmuştur. İslâm birliği davasını gerçekleştirmek üzere yardım vaadinde bulunduğu II. Abdülhamid'in daveti üzerine İstanbul'a gelen Efgânî, 9 Mart 1897'de İstanbul'da vefat etmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Hayreddin Karaman, "Cemâleddin Efgânî (1838-1897)", **DİA**, c. X, Ankara, 1994, s. 456-466.

⁴⁷ 18 Ekim 1865 tarihinde Lübnan'ın Trablusşam kentinin yakınlarındaki Kalemûn'da doğan Rızâ, programında modern bilimlere de yer veren el-Medresetü'l-vataniyye'de eğitim gördü. Cemâleddîn Efgânî ve Muhammed Abduh'un çıkardığı el-'Urvetü'l-vüṣka gazetesindeki yazıların kendisini "elektrik gibi" çarpıp aydınlattığını ifade eden Rızâ, Muhammed Abduh'un Beyrut sürgününde derslerine katılarak öğrencisi olmuştur. Reformcu düşünceleri yaymak için 1898'de Mısır'a giden Rızâ, burada el-Menâr dergisini çıkarmaya başlamıştır. Hocası Abduh'un önerisi doğrultusunda dergide siyasi konulardan çok müslümanların eğitimi, toplumun ıslahı, dinin doğru anlaşılması gibi konulara ağırlık vermiştir. Abduh'un 1905'teki vefatından sonra siyasi konulara ağırlık vermeye başlayan Rızâ, Cem'iyetü's-şûrâ el-Osmâniyye'nin başkanı olmuştur. Çeşitli ülkelere gerçekleştirdiği seyahatlerle otoriter ve merkeziyetçi yönetimlere karşı geliştirdiği düşüncelerini açıklamıştır. 1920'de Suriye'yi işgal eden Fransızlara karşı bir yıl Suriye'de kalarak kurtuluş mücadelesine destek vermiştir. 1931'de Kudüs'e giderek İslâm Üniversitesi kuruluş çalışmalarında Filistinliler'in yanında olmuştur. Reşid Rızâ 23 Ağustos 1935'te Süveyş seyahati dönüşünde vefat etmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet Sait Özervarlı, "Reşid Rızâ (1865-1935)", **DİA**, c. XXXV, Ankara, 2008, s. 14-18.

düşünsel temellerini atmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün Müslümanları temsil ettiğini düşünen bu entelektüeller, siyasi özerklik değil kültürel özerklik talep etmekteydiler.⁴⁸

20. yüzyılın başlarında ise Arap milliyetçiliği seküler bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Taha Hüseyin'in⁴⁹ öncülüğünü yaptığı bu üçüncü kuşak, Arap milliyetçiliğini siyasi bir eylem planı haline getirmişlerdir. Bu siyasi eylem planı Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir kopuşu değil, adem-i merkezîyetçi bir yapı içerisinde Arapların kültürel haklarını elde etmeyi hedefliyordu. Nitekim bu minvalde 1908 yılında İstanbul'da kurulan ilk siyasi örgütlenmenin adı da Osmanlı Arap Kardeşliği Cemiyeti⁵⁰ idi.⁵¹

Mekke Emiri Şerif Hüseyin⁵² liderliğinde 1916'da başlayan Arap İsyanı ise Arap milliyetçiliğinde bir dönüm noktası olmuştur. Arap dünyasının çoğunluğunun

⁴⁸ Ahmet Ayhan Koyuncu. "Ortadoğu'da Milliyetçilik: Hafız Esad Dönemi Suriye Milliyetçiliği", Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2008, s. 52; Özkoç, **a.g.e.**, s. 16; Şen, **a.g.e.**, s. 41-42.

⁴⁹ Mısır'ın Minye bölgesindeki Megāga köyünde doğan Hüseyin, küçük yaşta görme yetisini kaybetmiştir. İlk ve orta öğrenimini Ezher'de tamamlayan Hüseyin, 1910 yılında Kahire Üniversitesi'nin Edebiyat Bölümü'ne kaydolmuştur. 1914 yılında üniversiteden mezun olan Hüseyin, üniversite tarafından tarih alanında uzmanlaşması için Paris'e gönderilmiş, fakat mali kriz nedeniyle 10 ay sonra geri dönmüştür. Mayıs 1915'te arkadaşlarıyla es-Süfûr gazetesini çıkaran Hüseyin, 1915 sonunda Paris'e giderek Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne kaydolmuştur. Tarih lisans eğitimini 1917'de tamamlamış, ertesi yıl Emile Durkheim ve Paule Cassanova'nın danışmanlığında hazırladığı İbn Haldun'un Toplum Felsefesinin Analitik ve Eleştirel İncelemesi isimli teziyle doktora tamamlamıştır. 1919'da Roma tarihiyle ilgili bir tez daha hazırladıktan sonra Mısır'a dönmüş ve Kahire Üniversitesi'nin Eski Yunan ve Roma Tarihi Kürsüsü'ne atanan ilk profesör olmuştur. Kur'an-ı Kerim'deki kıssaların güvenilirliğini sorguladığı Fi's-şiri'l-Câhilî isimli eseri nedeniyle sapkınlıkla suçlanmış ve kitabı yasaklanmıştır. Bu nedenle 1928'de getirildiği Edebiyat Fakültesi'nin dekanlığından istifa etmiştir. 1930'da Edebiyat Fakültesi'ne tekrar tayin edilmiş, ancak politik yazıları nedeniyle 1932'de görevden alınmıştır. Bu sırada Vâdî gazetesini çıkarmaya başlamış, 1934'te ise üniversiteye tekrar alınmıştır. 1942-1944 yıllarında İskenderiye Üniversitesi'nin kuruluşunda rol oynayarak üniversitenin ilk rektörü olmuştur. 1945-1948 yılları arasında kendi kurduğu yayınevi ve onun yayın organı olan el-Kâtibü'l-Mısrî'nin yöneticiliğini yapan Hüseyin, 1950-1952 yılları arasında Eğitim Bakanı olmuştur. Tâhâ Hüseyin, 1973'te Kahire'de vefat etmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Şükran Fazlıoğlu, "Tâhâ Hüseyin (1889-1973)", **DİA**, c. XXXIX, Ankara, 2009, s. 377-379.

⁵⁰ Şam mebusu Azmzade Şefik el-Müeyyed başkanlığında İstanbul'da Eylül 1908'de kurulan Osmanlı-Arap Kardeşliği Cemiyeti, Osmanlı'nın bu alandaki ilk resmi örgütlenmesi olmuştur. İttihat ve Terakki'ye karşı Meclis-i Mebusan'da Arap muhalefetine çekirdeğini oluşturan cemiyet amacını Arap vilâyetlerinde reform yapmak ve Arapça'nın eğitim dili olmasını savunmak olarak açıklamıştır. Cemiyet 31 Mart Vak'ası ile birlikte kapatılmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. Bilgenoğlu, **a.g.t.**, s. 67-74; Davut Hut, "Osmanlı Arap Vilâyetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği", **Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, cilt 1, sayı 0, 2016, s. 134; Davulcu, **a.g.t.**, s. 50-51.

⁵¹ Özkoç, **a.g.e.**, s. 18-19; Şen, **a.g.e.**, s. 56.

⁵² Hâşimî Zevî Avn sülâlesinden Şerif Ali Paşa'nın oğlu olarak 1853'de İstanbul'da doğan Şerif Hüseyin, babasının vefatı üzerine 1861'de amcası Emir Abdullah'ın yanına Mekke'ye giderek

isyana destek vermesinden dolayı Arap entelektüelleri yüzlerini Osmanlı İmparatorluğu içerisinde kültürel hak elde etmekten devlet sahibi olmaya döndürmüşlerdir ve Şerif Hüseyin de Arap entelektüellerin gözünde Arap milliyetçiliğinin lideri olmuştur.⁵³

Fakat Şerif Hüseyin'in vaat ettiği Arap Krallığı'nı kuramaması ve üstüne üstlük Arap topraklarında manda yönetimlerin gerçekleşmesi, Arap ülkelerinde sömürgecilik karşıtı ve bağımsızlıkçı düşüncelerin baskın hale gelmesine yol açmıştır. Özellikle iki dünya savaşı arasındaki dönemde (1918-1939) giderek güç kazanan bu düşünce ile birlikte Arapların bağımsızlığının manda tarafından yaratılmış suni devletlerin birleşmesiyle sağlanabileceği düşüncesi de taraftar bulmaya başlamıştır.

Bu dönemde Arap milliyetçiliğinin sekülerleşmesi daha da artmıştır. 1930'lu yılların sonunda önemli bir Arap entelektüeli olan Grek Ortodoks Konstantin Zureyk⁵⁴ ile birlikte İslamiyet, Arap ulusunun kültürel bir ögesi haline gelmiştir.

öğrenimini burada tamamlamıştır. 1880'de Mekke emirliğine Zev'i Zeyd ailesinden Abdümttalib'in atanması üzerine İstanbul'a gelmiştir. Ekim 1908'de Mekke emirliğine atanan Abdullah'ın vefat etmesi üzerine Kasım 1908'de Mekke emiri olarak tayin edildi. Emir olduktan sonra bölgede gücünü arttırmaya yönelik Şerif Hüseyin, 1912 seçimlerinde iki oğlu Abdullah ile Faysal'ı Mekke ve Cidde vekilleri olarak Meclis-i Mebûsan'a göndermeyi başarmıştır. Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti'ne sadık kalacağını açıklayan Şerif Hüseyin, diğer yandan oğlu Abdullah aracılığıyla İngilizlerle 14 Temmuz 1915-30 Ocak 1916 tarihleri arasında gerçekleşen ve tarihe McMahon-Şerif Hüseyin mektupları geçen müzakereleri başlattı. Osmanlı Devleti'nin kendisini görevden alması ihtimaline karşılık ayaklanması durumunda kuracağı krallığı İngilizlerin tanımamasını istedi. Yapılan Şam protokolüyle İngilizler Şerif Hüseyin'in isteğini kabul etmişlerdir. Haziran 1916'da isyanını başlatan Şerif Hüseyin, 16 Haziran'da Cidde'yi, 27 Eylül'de Taif'i ele geçirerek Kasım 1916'da kendisini Arap ülkelerinin kralı ilan etmiştir. Fakat Müslüman bir devlete karşı İngilizlerle işbirliği yapması yüzünden Arap toplumundan istediği desteği bulamamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Arap krallığını kurma girişimine devam etse de beklediği ilgi ve desteği bulamayan Şerif Hüseyin, İngilizlerin oğlu Abdullah'ı Ürdün, diğer oğlu Faysal'ı Irak kralı yapması üzerine itibarını iyice kaybetmiştir. Türkiye'nin 6 Mart 1924'te hilafeti kaldırması üzerine halifeliğini ilan etmesi tepkiyle karşılanmıştır. 16 Ekim 1924'te Abdülaziz bin Suûd'un Mekke'yi ele geçirmesi üzerine krallığı ve halifeliği son bulmuştur. Akabe üzerinden Kıbrıs'a giderek İngilizlere sığınan Hüseyin, 1930 yılında oğlu Ürdün kralı Abdullah'ın yanına gitmiştir. Ertesi sene vefat eden Şerif Hüseyin Kudüs'e defnedilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Azmi Özcan, "Şerif Hüseyin (1853-1931)", *DİA*, c. XXXVIII, Ankara, 2010, s. 585-586.

⁵³ Özkoç, *a.g.e.*, s. 20; Şen, *a.g.e.*, s. 64-65.

⁵⁴ 1909 yılında Grek Ortodoks bir ailenin çocuğu olarak Şam'da dünyaya gelen Zurayk, yüksek öğrenimini Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde yapmıştır. 1930 yılında Princeton Üniversitesi'nde tarih doktorasını alan Zurayk, yaptığı konferanslara dayanarak oluşturduğu Arap Bilinci isimli eserini 1938 yılında yayımladı. Bu eseriyle Arap dünyasında büyük etkiler yaratan Zurayk, 1946'da BM Genel Kurulu'nda Suriye delegesi olarak görev yapmıştır. 1949 yılında Şam Üniversitesi'ne rektör olarak görev yapmaya başlayan Zurayk, 1952 yılında Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde rektör yardımcısı olmuştur. 1967'de Michigan Üniversitesi'nde Edebiyat doktorasını alan Zurayk, 11 Ağustos 2000

Arap milliyetçiliği düşüncesini sistematize ederek seküler bir içerik kazandıran ise Sati el-Husri⁵⁵ olmuştur. Sati el-Husri, "Arap ülkeleri Arap dilinin konuşulduğu yerlerdir" diyerek Arap milliyetçiliğini Arap diliyle tanımlamış ve İslam'la olan bağlantısını koparmaya çalışmıştır. El-Husri, İslam'ın doğuşundan önce de Arapların var olduklarını belirtmiş, Zureyk gibi İslam'ın Arap milliyetçiliğinin kültürünün bir parçası olduğunu ifade etmiştir. Argümanlarını uluslara tarihsellik atfetmeyen, ulusları ezeli-ebedi olgu olarak kabul eden Alman romantik milliyetçiliğinden alan el-Husri, Baas'ın teorisyenlerinden olan Mişel Eflak'ın en çok etkilendiği kişi olmuştur.⁵⁶

İki dünya savaşı arasındaki bu dönemde Arap milliyetçiliğinin siyasi temsilini ise iki hareket yapmaktaydı: Şehirli eşrafın, tüccarların ve toprak ağalarının öncülüğünü yaptığı Milli Blok ile radikal genç kuşağın öncülüğünü yaptığı Milliyetçi Hareket Birliği idi. Milli Blok'un milliyetçiliği mandayı hedef alan daha yerel bir milliyetçiliği temsil ederken, Milliyetçi Hareket Birliği'nin milliyetçiliği ise tam bağımsızlığı ve "birleşik bir Arap Devleti"ni kurmayı hedefleyen bir milliyetçiliği ifade etmekteydi.⁵⁷

II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanan Arap ülkelerindeki siyasi iktidarların halen Batılı ülkelerin (Fransa ve İngiltere) etkisi altında olması ve ekonomilerinin gelişmemiş olması, toplumda yabancı karşıtlığının ve mevcut

tarihinde Beyrut'ta vefat etmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. "Constantin Zureiq", **Wikipedia**, 26 Eylül 2017, (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Constantin_Zureiq, 23 Şubat 2018.

⁵⁵ Yemen'in San'a şehrinde doğan Husri, Mekteb-i Mülkiyye'den 1900'te mezun olarak Yanya idâdisinde öğretmenliğe başlamıştır. Öğretmenlik görevinin yanında 1904'te Yanya vilâyeti maiyet memurluğuna atanmış, sonrasında kaymakam olarak 1905 yılında Kosova'nın Radoviç kasabasına ve 1907 yılında Manastır'ın Florina kasabasına tayin edilmiştir. Manastır'da İttihat ve Terakkî Cemiyeti üyeleriyle birlikte çalışmalar yürütmüş, fakat cemiyete üye olmamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a geçerek Envâr-ı Ulûm isimli bir dergi çıkarmış, Eylül 1908'de Dârümuallimîn-i İbtidâiyye, Kasım 1908'de Dârümuallimîn-i Âliye'nin müdürü olmuştur. Batı eğitim sistemlerini incelemek amacıyla 1910'da iki aylık Avrupa seyahatine çıkmış, konferanslar verip yazılar yayınlarak eğitimin modernleştirilmesi için çabalamıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından Temmuz 1919'da Suriye'ye geçerek Suriye Eğitim Bakanı olmuş, Fransa'nın işgalinden sonra Kahire'ye geçerek Arap milliyetçiliği konusunda çalışmalarına devam etmiştir. Temmuz 1921'de Irak Kralı Faysal'ın davetlisi olarak Bağdat'a gitmiş ve yirmi yıl eğitim hizmetlerinde bulunmuştur. 1941 yılında İngilizlerin Irak'ı işgal etmesi üzerine Beyrut'a geçmiş, 1944'te Suriye hükûmetinin davetiyle Şam'a gitmiştir. Eğitim alanında gerçekleştirmek istediği reformlara karşı çıkılınca 1946'da Beyrut'a geri dönmüştür. Arap Birliği'nde Kültür müşaviri olarak çalışmak için 1947'de Kahire'ye giden Husri, 1957'de emekli olmuştur. Emeklilik dönemini Beyrut, Kahire ve Bağdat'ta geçirerek anılarını yazan Husri, 24 Aralık 1968'de Bağdat'ta vefat etmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Şit Tufan Buzpınar, "Sâti el-Husri (1880-1968)", **DİA**, c. XXXVI, Ankara, 2009, s. 176-178.

⁵⁶ Koyuncu, **a.g.t.**, s. 56; Özkoç, **a.g.e.**, s. 21-27; Şen, **a.g.e.**, s. 107-109; Şentürk, **a.g.e.**, s. 35-37.

⁵⁷ Özkoç, **a.g.e.**, s. 24; Şen, **a.g.e.**, s. 110-114; Şentürk, **a.g.e.**, s. 39-43.

monarşilere karşı var olan nefretin daha da büyümesine neden olmuştur. Bununla birlikte Arap ülkeleri, hızlı bir kalkınma arayışı içine girmiş bulunuyorlardı ve kalkınmanın önündeki en büyük engel olarak Batı ülkelerini görmekteydiler. Bütün bunlara ek olarak Soğuk Savaş'ın başlaması ve 1948 Arap-İsrail savaşının tetiklediği duygu dalgası, başta Baasçılık olmak üzere genç kuşakların öncülüğünü yaptığı radikal milliyetçi akımların büyümesine ve bütün topluma yayılmasında etkili olmuştur.⁵⁸

1.2.1.2. Baas Partisi'nin kuruluşu ve iktidara gelişi

Arap halkı içerisinde yayılan ve güç kazanan radikal genç kuşağın Arap milliyetçiliği düşüncesi, en önemli siyasi örgütlenmesini Baas Partisi'nde gerçekleştirmiştir. 1943 yılında Suriye'de kurulan Arap Baas Partisi'nin kurucuları şu kişilerdir: Mişel Eflak, Selahaddin Bitar, Mithat Bitar, Abdullah Abdul Daim, Ali Cabir, Vahip el-Ganim, Musa Rizik, Cemal Attasi, Badi el-Kasm, Abdul Birr İyun el-Sud ve Sami el-Durabi. Parti tarihte süreklilik gösteren Arap ulusunun tekrar dirilişini sağlamayı hedeflediği için "Yeniden Diriliş" anlamına gelen "Baas" ismini almıştır.⁵⁹

1943 yılındaki kuruluşunun ardından Baas Partisi, 1944 yılında Milliyetçi Hareket Birliği'nden ayrılarak kurulan ve Zeki Arsuzi'nin liderliğini yaptığı Arap Yeniden Uyanış Partisi ile birleşmiştir. Böylece Baas'ın kökenleri Milliyetçi Hareket Birliği'ne kadar dayanmıştır.⁶⁰

Baas Partisi'nin kurulmasında ve büyüyerek iktidara gelmesinde en büyük pay sahibi Mişel Eflak⁶¹ ve Selahaddin Bitar⁶² olmuştur.

⁵⁸Galip Çağ, Sami Eker. "Ortadoğu'da Baas Rejimleri Suriye ve Irak", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Strateji Dergisi**, sayı 2.2, 2013, s. 59; Şentürk, **a.g.e.**, s. 71-74.

⁵⁹Jaber, **a.g.e.**, s. 28; Özkoç, **a.g.e.**, s. 33; Şen, **a.g.e.**, s. 115; Şentürk, **a.g.e.**, s. 47.

⁶⁰Özkoç, **a.g.e.**, s. 34; Şen, **a.g.e.**, s. 117-118; Şentürk, **a.g.e.**, s. 50.

⁶¹1910 yılında Şam'da doğan ve Rum-Ortodoks bir aileden gelen Mişel Eflak'ın babası Josef Eflak da Arap milliyetçisiydi ve bu nedenden ötürü hem Osmanlı hem de Fransız işgali döneminde tutuklanmıştır. 18 yaşında Paris'e giderek Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde okumaya başlayan Eflak, burada Arap Öğrencileri Birliği'ni kurarak Arap milliyetçiliği hareketini örgütlemeye başlamıştır. Eflak Paris'teki öğrencilik yıllarında Marksizm ve romantik-idealist Alman Milliyetçilik Teorisi'nden etkilenmiştir. 1932'te Suriye'ye dönerek tarih öğretmenliği yapan Eflak, siyasi faaliyetlerine ülke içinde devam etmiştir Daha detaylı bilgi için bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, s.207-208; Jaber, **a.g.e.**, s. 13-14; Şentürk, **a.g.e.**, s. 47.

⁶²Orta halli bir ailenin çocuğu olarak 1912'de Şam'da dünyaya gelen Selahaddin Bitar, Eflak ile birlikte 1928 yılında Sorbonne'a gitmiş ve fizik öğrenimi görmüştür. Yine Eflak ile birlikte 1932'te Suriye'ye dönen Bitar, fizik öğretmenliği yapmaya başlamıştır. Eflak ile Bitar eğitim sistemini eleştirmelerinden dolayı Eğitim Bakanlığı tarafından cezalandırılmışlardır. Bunun üzerine ikisi de

Baas Partisi, kuruluşundan itibaren II. Dünya Savaşı boyunca faaliyetlerini illegal bir şekilde devam ettirmiştir. Savaş bittikten sonra, 10 Temmuz 1945 tarihinde Baas yasal siyasi parti olmak için başvurmuştur, fakat Baas'ın başvurusu reddedilmiştir.⁶³

1945'te yasallık başvurusu reddedilen Baas Partisi, 1947 yılında yapılan ilk kongresiyle resmen yasal olarak kurulmuş ve bu kongrede parti programı ve tüzüğü kabul edilmiştir. 4-6 Nisan 1947 tarihlerinde Şam'da "Ebedi Misyonu Olan Tek Arap Ulusu" sloganı altında 247 kişinin katılımıyla gerçekleşen kongrede Mişel Eflak tekrardan partinin genel sekreteri seçilmiştir.⁶⁴

Kongreyle birlikte çalışmalarına hız veren Baas Partisi, 1948 Arap-İsrail Savaşı'nda Arapların yenilmesinin ardından daha da güçlenmiştir. Filistin sorununun çözüm yerinin BM değil, Filistin olduğunu belirten ve bunun için de Arap halkının birleşmesini savunan Baas Partisi'ne yönelik ilgi artmış ve Ürdün, Irak ve Lübnan'da partinin faaliyetlerinin yoğunlaşması sonucunda bu ülkelerde de parti şubeleri açılmıştır.⁶⁵

Suriye'de de faaliyetlerini yoğunlaştıran Baas Partisi, 30 Mart 1949'da darbeyle iktidara gelen Hüsnü Zaim'i vaat ettiği ekonomik reformlar ve bağımsızlıkçı politikalardan dolayı desteklemiştir.⁶⁶ Fakat Hüsnü Zaim'in kendisinden beklenen reformları ve politikaları gerçekleştirmemesi üzerine desteğini çeken Baas Partisi, yeni bir hükümetin kurulması gerektiğini ileri sürerek muhalefete başlamıştır. Baas ile birlikte diğer partilerin de muhalefete başlaması üzerine Hüsnü Zaim bütün siyasi partileri yasaklamış, Baas'ın liderlerini hapsedmiştir.⁶⁷

Bu önlemlerine rağmen Hüsnü Zaim iktidarı çok uzun sürmemiş ve 14 Ağustos 1949'da Sami Hinnevi darbesiyle devrilmiştir. Bu darbeyi destekleyen Baas

öğretmenlikten istifa ederek tamamen siyasi faaliyete yönelmişlerdir. 1940-1943 yılları arasında siyasi parti kurma üzerine çalışmalar yürüten Eflak ve Bitar, Suriye'deki yönetim tarafından bir kaç defa tutuklanmış ve serbest bırakılmışlardır. 1940-1943 yılları arasında siyasi parti kurma üzerine çalışmalar yürüten Eflak ve Bitar, Suriye'deki yönetim tarafından bir kaç defa tutuklanmış ve serbest bırakılmışlardır. Siyasi faaliyetlerine devam eden Eflak ve Bitar, Arap Baas Partisi'nin kurulmasında öncü olmuşlardır ve 1943'te kurulan partinin genel sekreterliğine Mişel Eflak getirilmiştir. bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, s.207-208; Jaber, **a.g.e.**, s. 14-15; Şentürk, **a.g.e.**, s. 48.

⁶³ Şen, **a.g.e.**, s. 118; Şentürk, **a.g.e.**, s. 51.

⁶⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 208; Ataman, **a.g.e.**, s.15; Jaber, **a.g.e.**, s. 32; Özkoç, **a.g.e.**, s. 37; Şen, **a.g.e.**, s. 119; Şentürk, **a.g.e.**, s. 52

⁶⁵ Jaber, **a.g.e.**, s. 34-36; Özkoç, **a.g.e.**, s. 36.

⁶⁶ Şen, **a.g.e.**, s. 181.

⁶⁷ Ataman, **a.g.e.**, s.15; Özkoç, **a.g.e.**, s. 79.

Partisi, hiçbir partinin üyesi olmayan Halid el-Azm başbakanlığında kurulan hükümete katılmış ve Eflak da seçimlere kadar Milli Eğitim Bakanı olmuştur.⁶⁸ 16 ve 25 Kasım 1949'da iki turlu olarak yapılan meclis seçimlerinde Baas 3 milletvekili çıkarmış ama Eflak ve Bitar seçilememiştir.⁶⁹

1949'daki ilk iki darbeyi destekleyen Baas Partisi, yılın üçüncü darbesini yapan Edip Çiçekli'ye karşı "bekle ve gör" politikasını izlemiştir.⁷⁰ Fakat Edip Çiçekli'nin bütün partilere karşı baskı politikası izlemesi üzerine muhalefete başlayan Eflak ve Bitar 1952 yılının sonlarında tutuklanmış ve sonrasında Lübnan'a sürülmüşlerdir.⁷¹

Suriye'deki yapının demokratik yollarla kırılmayacağını düşünen ve yapılan darbeler sonucunda ordunun etkin gücünün önemini gören Eflak, ordu içerisinde örgütlü olan Arap Sosyalist Partisi'nin lideri Ekrem Hurani ile birleşme görüşmeleri yapmıştır. 1953'te Çiçekli tarafından, tıpkı Eflak ve Bitar gibi Lübnan'a sürülmüş olan Hurani, Eflak ve Bitar ile Lübnan'da gerçekleştirdiği görüşmelerin sonucunda beraber mücadele etme ve birleşme kararını kabul etmiştir.⁷² Ekrem Hurani'nin Arap Sosyalist Partisi ile Arap Baas Partisi resmen 5 Mart 1954 yılında birleşmiş ve parti adını Arap Baas Sosyalist Partisi olarak değiştirmiştir. Birleşmeyle birlikte Baas Partisi'nin Suriye, Irak ve Ürdün ordusunda destekçileri artmış, üye sayısı 6 bine kadar çıkmıştır.⁷³

Arap Sosyalist Partisi ile birlikte mücadele etme ve birleşme kararının ardından faaliyetlerini arttıran Baas Partisi, 9 Ekim 1953'teki seçimleri boykot etmiş, 1954 başlarında da Eflak ve Bitar gizli yollardan ülkeye dönmüşlerdir. Bu faaliyetler sonucunda ise 25 Ocak 1954'te Edip Çiçekli yönetimi ülkeye dönen Eflak ve Bitar'ı tekrar tutuklamış ve bunun üzerine Halep'te askerlerin Edip Çiçekli'ye karşı ayaklanmış. Daha önce de ifade edildiği üzere bu ayaklanma sonucunda 25 Şubat

⁶⁸ Şen, **a.g.e.**, s. 184.

⁶⁹ Jaber, **a.g.e.**, s. 16.

⁷⁰ Jaber, **a.g.e.**, s. 38.

⁷¹ Özkoç, **a.g.e.**, s. 80; Şen, **a.g.e.**, s. 189.

⁷² Özkoç, **a.g.e.**, s. 80.

⁷³ Jaber, **a.g.e.**, s.39; Şen, **a.g.e.**, s.191; Şentürk, **a.g.e.**, s.102.

1954'te Askeri İhtilal Hareketi darbe yapmış ve Edip Çiçekli iktidardan indirilmiştir.⁷⁴

Çiçekli'nin devrilmesinden sonra gerçekleştirilen seçimlere (24-25 Eylül ve 4-5 Ekim 1954'teki seçimler) Arap Baas Sosyalist Partisi olarak katılan Baas, 140 sandalyeden 22'sini kazanmış ve Bitar da Şam milletvekili olarak seçilmiştir.⁷⁵ Bu Baas için büyük başarı olmuştur, çünkü Baas'ın milletvekili sayısı 3'ten 22'ye çıkmış ve 1943, 1947 ve 1949 seçimlerinde seçilemeyen Bitar bu sefer milletvekili olabilmıştır.⁷⁶

Seçimlerin ardından 1 Kasım 1954'te Ulusal Parti'den Faris el-Huri başbakanlığından kurulan hükümete dış politikada açıkça Batı karşıtı bir politika izlemediği için muhalefet eden Baas, 2 Haziran 1956'da Ulusal Parti'den Sabri el-Asali başbakanlığında kurulan koalisyon hükümetine katılmıştır. Bu hükümette Baas üyelerinden Halil Kallas Milli Ekonomi Bakanı, Bitar da Dışişleri Bakanı olmuştur.⁷⁷

1.2.1.3. Mısır'la birleşme esnasında Baas Partisi

1954-1958 yılları arasında Arap dünyası önemli krizlerin merkezi olmuştur. ABD bu dönemde Arap devletlerini kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu durum daha öncesinde Fransız ve İngiliz egemenliğine karşı mücadele etmiş Araplar arasında milliyetçiliğin artmasına ve milliyetçilerin Baas'a yönelmesine yol açmıştır. Çünkü Baas sadece Batı karşıtlığının bir merkezi olmakla kalmıyor, uygulamak istediği sosyal programlarla da Arap devletlerinin kalkınmasını, modernleşmesini ve ekonomik bağımsızlığını gerçekleştirmek istiyordu. Bu bağlamda ABD yanlısı Arap devletlerinin 1955 yılında kurdukları Bağdat Paketi'ne karşı izlediği politikalar Baas'ın Arap halkları arasındaki sempatisini arttırmış, Baas da bölgeye ve Arap halkının birliğine yönelik politikalarına hız vermiştir.⁷⁸

Bölgede etkisi yayılan Baas, Arap birliğinin ilk aşamasını gerçekleştirmek için Arap birliği yanlısı Cemal Abdünnâsır'ın cumhurbaşkanı olduğu Mısır ile

⁷⁴ Jaber, **a.g.e.**, s.39; Özkoç, **a.g.e.**, s. 81; "Suriye'de isyan çıktı, ordu idareyi ele aldı", **Milliyet**, No: 1367, 26.02.1954, s. 1, s. 7, st. 7-8.

⁷⁵ Şen, **a.g.e.**, s.193.

⁷⁶ Özkoç, **a.g.e.**, s. 81; Jaber, **a.g.e.**, s.44.

⁷⁷ Jaber, **a.g.e.**, s. 51.

⁷⁸ Jaber, **a.g.e.**, s. 45-47; Seçkin Zırhlı, "Baas Partisi'nin Nasırcılıkla İlişkisi 1950-1970", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bölgesel Araştırmalar Anabilim Dalı Ortadoğu Araştırmaları Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2017, s. 88-89; Şen, **a.g.e.**, s. 201.

1950'lerin ortasında başlatılan birleşme sürecini derinleştirmeyi hedeflemiştir.⁷⁹ Öte yandan Suriye Komünist Partisi ülkede etkisini genişletmiş ve yaptığı yardımlardan dolayı SSCB'nin de ülke içindeki prestiji artmıştır. Bu durum Baas'ın ortağı olduğu iktidarı komünistlere kaptırma endişesine düşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Baas, birleşmeyle birlikte hem Suriye'de komünist hareketin yükselişini engellemeyi hem de Arap birliği hedefini gerçekleştirmeyi planlamıştır.⁸⁰

Bu iç nedenlerle birlikte 1956 sonlarında yaşanan Süveyş Krizi ve ardından ABD'nin bölgeye askeri müdahale etmesini meşrulaştıran Eisenhower Doktrini gibi dış nedenler de Arap birliğinin gerçekleştirilmesi düşüncesini kuvvetlendirmiştir. Böylece Suriye ve Mısır'ın birleşmesi iki ülkedeki Batı karşıtı siyasi güçler için gerekli hale gelmiştir.⁸¹

Baas 1955 yılına kadar Mısır'daki Nâsır iktidarına karşı olmuştur, çünkü Nâsır hem Edip Çiçekli'yi desteklemiş hem de Baas'a göre Mısır'da diktatörlük kurmuştur. Fakat Süveyş Krizi'nde Nâsır'ın Batı karşıtı tutum izlemesi, ardından Bağdat Paketi'ne karşı olması ve ABD'nin Eisenhower Doktrini'ni ilan etmesi Baas ile Nâsır'ı yakınlaşmaya itmiştir. Bu yakınlaşmanın ardından 1956'da Baas'ın hükümette yer alması birleşme görüşmelerini hızlandırmış ve Mısır'la birlik konusunu görüşmek üzere bir heyet kurulmuştur.⁸² Nâsır ilk olarak birleşme fikrine sıcak bakmamış ve 5 yıllık bir hazırlık süreci içerisinde birleşilmesini önermiştir.⁸³ Fakat Suriye'deki komünist hareketin iktidarı almaya yaklaşması ve Suriye'de komünistler iktidar olduğu takdirde SSCB'nin Mısır'a olan yardımlarını azaltabileceği ihtimali Nâsır'ı bir an önce birleşmeyi gerçekleştirmeye itmiştir. Böylece yapılan görüşmeler daha önce de ifade edildiği gibi 1 Şubat 1958'de Nâsır'ın cumhurbaşkanlığında Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Kurulan yeni devletin kabinesinde 1 Başkan Yardımcısı (Ekrem Hurani) ve 4 Bakan (Bitar da Devlet Bakanı idi) Baasçılardan olmuştur.⁸⁴

⁷⁹ Jaber, **a.g.e.**, s. 48.

⁸⁰ Şen, **a.g.e.**, s.210; Zırhlı, **a.g.t.**, s. 91-92.

⁸¹ Özkoç, **a.g.e.**, s. 86.

⁸² Jaber, **a.g.e.**, s. 56; Sowdon, **a.g.e.**, s. 37.

⁸³ Yevgeni Primakov, **Rusların Gözüyle Ortadoğu**, Çev. Olga Tezcan, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 74.

⁸⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.210; Ataman, **a.g.e.**, s.9; Şen, **a.g.e.**, s.213; Zırhlı, **a.g.t.**, s. 100.

Birleşmeden sonra Nâsır, Suriye'deki komünistlerin üzerindeki baskıyı arttırmış, bununla hem onların iktidarı almasını engellemek hem de Suriye üzerinde kontrolünü sağlamak istemiştir.⁸⁵ Baasçıların yönetimdeki etkisini kırmak isteyen Nâsır, Kahire merkezli federal sistem yerine merkezîyetçi bir sistem kurmakla birlikte meclisin yerini alan Milli Birlik'in Suriye seçimlerine müdahale etmiştir. Nâsır bu müdahaleyle 8 Temmuz 1959'da Mısır'da 6,5 milyon, Suriye'de 500 bin seçmenin katıldığı Milli Birlik seçimlerinde Baas'ın Suriye'ye tahsis edilen toplam 9445 sandalyesinden sadece 250'sini kazanabilmesine ve Eflak'ın da seçilememesine neden olmuştur.⁸⁶ Bununla birlikte Baas'tan bütün şubelerini kapatmasını isteyen Nâsır, Baasçı Cemal Attasi'nin başyazarlığını yaptığı el-Camahir gazetesinin kapatılmasını sağlamış ve sağ kolu Abdul Hakim Amir'i de Suriye'ye kendi politikasını uygulaması için göndermiştir.⁸⁷

Nâsır'ın baskıları sonucunda Baas dahil bütün partiler kapatılmıştır. Baas'ın feshedilmesi, parti içerisinde tartışmalara yol açmıştır. Baas'ın Irak, Ürdün, Lübnan kanadı ile Eflak ve Bitar Nâsır'ın baskıcı rejimine karşı olduklarını, fakat BAC içinde kalarak rejimin daha demokratik ve özgürlükçü olmasını sağlamaya çalışmak gerektiğini belirtip partinin feshedilmesine karşı çıkmamışlardır.⁸⁸

Baas içindeki farklı görüşlere rağmen Baasçı bakanlar kabineden istifa etmişlerdir. Bu istifa sonrası Baas BAC aleyhinde faaliyet yürütmeyeceğini ve BAC'yi desteklemeye devam edeceğini bildirmiştir. Fakat Baas'ın hükümetten çekilmesiyle zayıflayan BAC, daha önce de değinildiği üzere 28 Eylül 1961'de Abdülkerim Nahlavi liderliğinde gerçekleşen darbenin ardından Suriye'nin çekilmesiyle çökmüştür.

28 Eylül 1961'deki darbeye karşı Baas içinde verilen tepkiler, partinin Nâsır baskısıyla feshedilmesinden sonra BAC'ye karşı gösterilen tutumla benzerlik

⁸⁵ Jaber, **a.g.e.**, s.58.

⁸⁶ Jaber, **a.g.e.**, s.62; Şen, **a.g.e.**, s.218; "Mısır ve Suriye'de dereceli seçim dün başladı", **Milliyet**, No: 3288, 09.07.1959, s. 5, st. 3.

⁸⁷ Jaber, **a.g.e.**, s.62; Zırhlı, **a.g.t.**, s. 108 .

⁸⁸ Ekrem Hurani'nin başını çektiği kanat ise Eflak ve Bitar'ın aksine partinin feshedilmesine karşı çıkmış ve BAC'den çıkılmasını savunmuşlardır. Parti içindeki BAC'ye yönelik ihtilaflar 1963'e kadar devam etmiş, hatta BAC yıkıldıktan sonra da Eflak ve Bitar'ın bulunduğu Baas heyeti Abdünnâsır'la görüşmeler gerçekleştirerek birleşmenin tekrardan gerçekleşmesini istemişler fakat Abdünnâsır reddetmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Jaber, **a.g.e.**, s.60; Özkoç, **a.g.e.**, s. 109; Primakov, **a.g.e.**, s. 77.

taşımıştır. Hurani yanlılarının etkin olduğu partinin Suriye kanadı BAC'den ayrılmayı sağladığı için darbeyi desteklerken, partinin Irak, Ürdün, Lübnan kanatları ile Eflak ve Bitar ise darbeye ve BAC'den ayrılmaya karşı çıkmışlardır. Bunlarla birlikte her iki taraf da yeni iktidara karşı mücadele edilmesi gerektiğinde hemfikir idiler.⁸⁹

1.2.1.4. BAC'nin dağılmasından sonra Baas Partisi

1-2 Aralık 1961'deki seçimlerin ardından kurulan yeni hükümete karşı önce 28 Mart 1962'de General Abdülkerim Nahlavi, ardından Nâsır yanlısı Halep Ordu Komutanı Cesim Alvan başarısızlıkla sonuçlanan darbe girişimlerinde bulunmuşlardır.

Başarısız iki darbe girişimi ve hükümetin ülkedeki kontrolü kaybetmeye başlaması Baas'ı iktidarı almak için cesaretlendirmiştir. Mayıs 1962'de 5. Kongresi'ni yapan Baas Partisi, Mısır'la yeniden birleşme talebini dile getirmekle birlikte yeni yönetime karşı mücadeleye devam edilerek iktidarın ele geçirilmesi kararını almıştır.⁹⁰

16 Nisan 1962'de kurulan Beşir el-Azma hükümeti de ülkedeki siyasi krizi bitirememiş, 17 Eylül 1962'de Halid el-Azm tekrar başbakan olmuş ve yeni hükümeti kurmuştur. Fakat Halid el-Azm hükümetinin de ömrü uzun olmamış, General Ziyad Hariri önderliğinde Baasçı, Nâsırcı ve bağımsız subayların oluşturduğu askeri grup 8 Mart 1963'te askeri darbe gerçekleştirmişlerdir.⁹¹ Daha önce de ifade edildiği gibi Baasçıların öncülüğünde Arap Ulusal Hareketi, Birleşik Arap Cephesi ve Sosyalist Birlik Hareketi'nin oluşturduğu Askeri Komite iktidarı ele almış, ihtilâlin amacının Arap birliğini sağlamak olduğunu açıklamışlardır.⁹² 9 Mart 1963'te Selahaddin Bitar başbakanlığında yeni bir hükümet kurulmuş, kabine 15 Baasçı ve 5 Nâsırcı bakandan oluşturulmuştur.⁹³ Fakat kabine paylaşımı sırasında yaşanan tartışmaların devam etmesi üzerine Bitar istifa etmiş, yeni bir hükümet kurulamaması üzerine Bitar 13

⁸⁹ Jaber, **a.g.e.**, s.75-77; Özkoç, **a.g.e.**, s. 109; Zırhlı, **a.g.t.**, s. 112.

⁹⁰ Özkoç, **a.g.e.**, s. 113.

⁹¹ Çağ, **a.g.e.**, s.65; Turhan Aytul, "Beklenen bir ihtilâl oldu...", **Milliyet**, No: 4591, 09.03.1963, s. 1, s. 7, st. 6.

⁹² "Suriye'de ihtilâl: Ordu, Baas'çı ve Nâsır'cılar idareyi ele aldılar", **Cumhuriyet**, No: 13864, 09.03.1963, s. 1, s. 5, st. 4.

⁹³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 211; Ataman, **a.g.e.**, s. 9; Gülşen, **a.g.e.**, s. 3; Şen, **a.g.e.**, s.230; "Suriye'nin yeni hâkimleri kimlerdir, tutumları nelerdir?", **Cumhuriyet**, No: 13865, 10.03.1963, s. 1, s. 7, st. 6.

Mart 1963'te tekrar hükümeti kurmuştur. Kurulan bu yeni hükümetin yarısı Baasçılardan, yarısı da Nâsırcılar ile bağımsızlardan oluşmaktaydı.⁹⁴

8 Şubat 1963'te Irak'taki, 8 Mart 1963'te Suriye'deki askeri darbelerle Baas partisinin iktidara gelmesi sonucunda Arap birliğini sağlamak için Irak, Suriye ve Mısır arasında birleşme görüşmeleri tekrardan başlamıştır. Bu görüşmeler sonucunda 17 Nisan 1963'te Kahire'de Irak Başbakanı Hasan el Bekir, Suriye Milli İhtilal Konseyi Başkanı Luay el Atasi, Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnâsır'ın imzaladığı "17 Nisan Antlaşması" ile üç ülke federal bir birliğin tesisi üzerine anlaşmışlardır. Bu federal birliğin başkenti Kahire olacak, birliğin başkanı Milli Meclis tarafından seçilecek ve Milli Meclis ise üye ülkelerin nüfusuna oranla gönderecekleri temsilcilerden oluşacaktı.⁹⁵ Antlaşmanın ardından anayasa da ilan edilmiştir.⁹⁶ Bununla birlikte Nâsır ile Baas arasında darbenin başından itibaren devam eden ihtilaf antlaşmaya rağmen artmıştır. Nâsır, Baasçıları kendisine rakip gördüğü için⁹⁷ Suriye kabinesinde daha fazla Nâsırcı olması için baskı yaparken, Nisan 1963 sonunda Baas darbe hazırlığında olduğunu düşündüğü 47 Nâsırcı subayı ihraç ve emekli etmiştir.⁹⁸ Bu tasfiyenin ardından 2 Mayıs 1963'te 5 Nâsırcı bakan kabineden istifa etmiştir.⁹⁹ Baasçıların, Nâsırcıları ordudan tasfiye etme süreci Savunma Bakanı General Ziyad Hariri'nin itirazlarına rağmen artarak devam etmiştir.¹⁰⁰

Baas ve Nâsırcılar arasında artan gerilim, 18 Temmuz 1963'te Albay Cesim Avlan'ın öncülüğünde Nâsırcı ve Sünni subayların darbe girişiminde bulunmasıyla son noktasına ulaşmıştır.¹⁰¹ Şam radyosunu ve Şam sokaklarını kısa bir süre elinde tutabilen Avlan komutasındaki birlikler¹⁰², General Emin el-Hafız komutasındaki birlikler ile çatışmaya girmişlerdir. Şam'da yaşanan çatışmalarda iki yüze yakın kişi

⁹⁴ Özkoç, **a.g.e.**, s. 117.

⁹⁵ Zırhlı, **a.g.t.**, s. 120; "Mısır-Suriye-Irak, Federal Devlet oluyor", **Hürriyet**, No: 5377, 18.04.1963, s. 1, s. 7, st. 2.

⁹⁶ "Mısır, Suriye ve Irak Federasyonu Anayasası dün resmen ilân edildi", **Cumhuriyet**, No: 13904, 18.04.1963, s. 3, st. 6.

⁹⁷ "Yeni idarenin Nâsır'a rakip olması muhtemel", **Milliyet**, No: 4592, 10.03.1963, s. 1, s. 7, st. 7.

⁹⁸ Jaber, **a.g.e.**, s.86.

⁹⁹ Şen, **a.g.e.**, s.232.

¹⁰⁰ "Suriye İhtilal Konseyi'nde ihtilâf", **Milliyet**, No: 4696, 28.06.1963, s. 1, s. 7, st. 2.

¹⁰¹ Gülşen, **a.g.e.**, s. 3; Özkoç, **a.g.e.**, s. 118.

¹⁰² "Suriye'de ihtilal teşebbüsü", **Hürriyet**, No: 5463, 19.07.1963, s. 1, s. 7, st. 2.

ölmüş ve darbe girişimi bastırılmıştır.¹⁰³ Başarısız olan bu darbe girişimin sonucunda yönetimdeki bütün Nâsırcıları tasfiye eden Baasçılar iktidarı tamamen ele geçirmişlerdir. Bununla birlikte 18 Temmuz'da darbeye kalkışan 27 kişi kurşuna dizilerek idam edilmiştir.¹⁰⁴ Bu idamlar üzerine Nâsır Baas'ı "Birlik yasasına ihanet eden ve milliyetçi vatanseverleri idam ettiren faşist rejim" olmakla itham ederek 22 Temmuz 1963'te 17 Nisan Antlaşması'ndan çekildiğini açıklamıştır.¹⁰⁵

Mısır ile Suriye arasındaki ilişkilerin kopmasına rağmen Irak ve Suriye arasında birlik görüşmeleri devam etmiştir. İki ülkede de iktidarda olan Baas Partisi'nin Suriye şubesi, 5-23 Ekim 1963 tarihleri arasında Şam'da 6. Kongre'yi gerçekleştirmiştir. Bu kongrede Suriye ile Irak arasında federal birliğin gerçekleştirilmesi, bu birliğin ekonomisinin sosyalist prensiplere dayanması, Yemen ve Cezayir devrimlerinin desteklenmesi, ilerici bir Arap cephesinin kurulması ve İsrail'e direniş gösterecek bir Filistin örgütünün kurulması kararları alınmıştır. Fakat 18 Kasım 1963'te Bağdat'ta iktidarı ele geçiren Abdüsselam Arif'in Iraklı Baasçıları tasfiye etmesi sonucunda bu birlik girişimi de suya düşmüştür.¹⁰⁶

Nâsırcıların tasfiyesinden sonra iktidarı tamamen eline alan Suriye Baas'ı içerisinde tartışmalar başlamış ve parti Genelkurmay Başkanı Selah Cedit yanlısı "Bölgeselciler"-radikal genç kuşak ile Mişel Eflak ve Selahaddin Bitar yanlısı "İlımlılar"-eski kuşak olarak ayrılmıştır.¹⁰⁷

Arap birliğine değil Arap sosyalizmine ve Suriye'deki toplumsal dönüşüme öncelik verilmesini isteyen "Bölgeselciler", Baas iktidara geldikten sonra parti içerisinde seslerini duyurmaya başlamışlardır. Çoğunluğunu azınlık mensuplarının oluşturduğu bölgeselciler, hükümette kilit noktaları ele geçirmeye çalışmakla birlikte Baas Askeri Komitesi'nde de daha fazla yer almaya başlamışlardır. Alevi kökenli General Salih Cedit'in partinin sivil kanadına geçmesiyle birlikte Bölgeselciler, parti

¹⁰³"General Hafız çok kanlı bir temizlik yapıyor," **Hürriyet**, No:5467, 23.07.1963, s. 1, s. 7, st. 2; "Suriye'de bir askeri-sivil hükümet darbesi teşebbüsü bastırıldı", **Cumhuriyet**, No:13993, 19.07.1963, s. 1, s. 5, st. 1.

¹⁰⁴Jaber, **a.g.e.**, s.89; "Suriye'de Baasçılar duruma hâkim", **Cumhuriyet**, No: 13995, 21.07.1963, s. 1, s. 7, st. 6.

¹⁰⁵Şen, **a.g.e.**, s.233; "Arap Birliği kurulamıyor", **Milliyet**, No: 4720, 22.07.1963, s. 1, s. 7, st. 1; "Nâsır Suriye Baas Partisini ağır şekilde itham etti", **Cumhuriyet**, No: 13998, 24.07.1963, s. 3, st. 2.

¹⁰⁶Jaber, **a.g.e.**, s.96-100.

¹⁰⁷Gülşen, **a.g.e.**, s. 3; Özkoç, **a.g.e.**, s. 135-137; Şen, **a.g.e.**, s.234.

içinde Eflak ve Bitar'a karşı çoğunluğu da ele geçirmişlerdir.¹⁰⁸ 5-23 Ekim 1963'teki 6. Kongre'de alınan kararlarda da Bölgeselcilerin büyüyen etkisi görülmekteydi. Bu kongrede sosyalist devrimin işçi, köylü, aydın (asker ve öğretmenler özellikle) ve küçük burjuvazi ile işbirliği içerisinde başlatılması kararı alınmıştır. Bu kararın yanı sıra kongrede “sosyalist planlama,” “seçimle gelen köylü komitelerin idare ettiği kolektif çiftlikler” ve “işçilerin üretim araçlarını yönetmesi” gibi kararlar da alınmıştır. Dış politikada ise bağlantısızlık ve tarafsızlık ilkelerinin sosyalist ülkelerle işbirliğini engellemeyeceği belirtilerek Doğu Bloku ve SSCB ile yakın ilişkilerin kurulması kararı alınmıştır. Kongre sonunda Mişel Eflak Baas Partisi Genel Sekreteri olmaya devam etse de partinin politikaları büyük oranda Bölgeselciler tarafından şekillendirilmiştir.¹⁰⁹

Bölgeselcilerin iktidardaki etkinliği ekonomide de kendini göstermiştir. BAC'den ayrıldıktan sonra özelleştirilmiş olan Suriye bankaları, Mayıs 1963'te yeniden kamulaştırılmıştır. 1964 yılında ise sigorta şirketleri, önemli imalat ve ticaret kuruluşlarının çoğu ve yabancılara ait olan Iraq Petroleum Company isimli petrol şirketi devlet mülkiyetine geçirilmiştir.¹¹⁰ 3-4 Ocak 1965'te ise 115 sanayi şirketi kamulaştırılmıştır.¹¹¹

6. Kongre'den sonra Bölgeselciler ile Ilımlılar arasındaki güç mücadelesi giderek büyümüştür. Baas'ın kendi içindeki güç mücadelesi devam ederken partinin "laik" politikalarına tepki gösteren İslamcı grupların önderliğinde ve yine partinin ekonomide izlediği sosyalist politikalardan dolayı ekonomik gücü ciddi şekilde azalan geleneksel elitlerin desteklemesiyle 15 Nisan 1964 günü Hama'da ayaklanmalar baş göstermiş¹¹², 75 asker ve 300 ila 500 kişi hayatını kaybetmiştir.¹¹³ Müslüman Kardeşler ve Nâsırcılar tarafından desteklenen bu ayaklanma hükümetin duruma hâkim olmasıyla sona ermiştir. 25 Nisan 1964'te kabul edilen "Geçici Anayasa"da bu ayaklanmanın etkisiyle devletin resmi dininin "İslam" olduğu ve

¹⁰⁸ Şen, **a.g.e.**, 235-236.

¹⁰⁹ Özkoç, **a.g.e.**, s. 132-137; Zırhlı, **a.g.t.**, s. 124.

¹¹⁰ Owen-Pamuk, **a.g.e.**, s. 205.

¹¹¹ Özkoç, **a.g.e.**, s. 119.

¹¹² Özkoç, **a.g.e.**, s. 120; “Suriye’de isyan teşebbüsü”, **Cumhuriyet**, No: 14263, 16.04.1964, s. 7.

¹¹³ “Gericiler din adına Baas partisine karşı ayaklandı”, **Cumhuriyet**, No: 14270, 23.04.1964, s. 3; “Hama'daki çarpışmalarda taraflardan 300 ölü var”, **Milliyet**, No: 4991, 20.04.1964, s. 1.

bütün kanunların "Şeriat"a uygun olması ilkesi kabul edilmiştir. Böylece Baas sekülerliğinden ilk tavizini vermiştir.

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Bölgeselciler ile Ilımlılar arasındaki mücadele kaldığı yerden devam etmiş, Nisan 1965'te yapılan 8. Kongre'de iki kesim arasında uzlaşma sağlanamamış ve Eflak Baas Partisi Genel Sekreterliği'nden istifa ederek yerini Munif el-Razzaz'a bırakmak zorunda kalmıştır.¹¹⁴ Bu istifayla parti içerisinde gücü ele geçiren Bölgeselciler, cumhurbaşkanı Emin el-Hafız'ın Şubat 1966'da Alevi kökenli 30 ordu üyesini ihraç etme kararı alması üzerine harekete geçmişlerdir.

Selah Cedid ve Hafız Esad liderliğindeki Bölgeselcilerin çoğunluğunu oluşturduğu askeri grup, 23 Şubat 1966'da darbe yaparak iktidarı ele geçirmişlerdir.¹¹⁵ Darbenin ardından Eflak, Bitar, Hafız tutuklanmış, sonrasında Eflak ve Bitar Irak'a gönderilmiştir.¹¹⁶ Darbeciler yayınladıkları bildiride devrik liderleri sağcı hareketleri desteklemek, devlet işlerini hafife almak, orduda kabilecilik ve bölgecilik yapmakla suçlamışlardır.¹¹⁷ Yeni hükümetin başbakanı Yusuf Züveyyin olurken, Genelkurmay Başkanlığı'na Marksist görüşleriyle bilinen Ahmet Süveydani, Hava Kuvvetleri Komutanlığı ile Savunma Bakanlığı'na Hafız Esad getirilmiştir.¹¹⁸ Alevilerin ve Dürzilerin çoğunluğunu oluşturduğu darbeci grup, mezhepçilik eleştirilerini perdelemek için devlet başkanlığına Sünni Nurettin el-Attasi'yi getirmiştir.¹¹⁹ Fakat bütün güç Askeri Komuta'nın başkanı olan Selah Cedid'de idi.¹²⁰

Artık iktidarın tamamına hakim olan Bölgeselciler, 1963'teki 6. Kongre'de alınan kararlara uymaya devam ederek kamulaştırmaları hızlandırmışlardır.¹²¹ SSCB ile askeri ve ekonomik yardım konusunda anlaşılan Bölgeselciler, SKP lideri Halid Bektaş'ın Şam'a dönmesine izin vermekle birlikte komünistlerin kabinede iletişim bakanlığını elde etmelerini sağlamışlardır.¹²²

¹¹⁴ Zırhlı, **a.g.t.**, s. 126-127.

¹¹⁵ "Suriye'de iç harb tehlikesi", **Cumhuriyet**, No: 14932, 24.02.1966, s. 1, s. 7, st. 7

¹¹⁶ "Suriye'de İhtilâlcî birlikler duruma hakim", **Cumhuriyet**, No: 14933, 25.02.1966, s. 1, s. 7, st. 7;

"Suriye: İhtilâl duruma hâkim", **Milliyet**, No: 6557, 25.02.1966, s. 1, s. 7, st. 3.

¹¹⁷ "Suriye'de Solcu İhtilâl", **Hürriyet**, No: 6402, 24.02.1966, s. 1, s. 7, st. 1.

¹¹⁸ Kayhan Sağlamer, "Suriye'de neler oluyor?", **Cumhuriyet**, No: 14932, 24.02.1966, s. 1, s. 7, st. 7.

¹¹⁹ "Suriye'de Yeni Cumhurreisi Dr. Nurettin Atassi", **Hürriyet**, No: 6405, 27.02.1966, s. 1.

¹²⁰ Özkoç, **a.g.e.**, s. 139-140.

¹²¹ Çağ, **a.g.e.**, s.65; Özkoç, **a.g.e.**, s. 142.

¹²² Armaoğlu, **a.g.e.**, s.212; Efraim Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, New York, St. Martin's Press, 1991, s. 64; Primakov, **a.g.e.**, s. 105; Şen, **a.g.e.**, s.249.

İsrail'e karşı sert politika yanlısı olan bölgeselciler, 5-10 Haziran 1967'deki Altı Gün Savaşı'nda alınan yenilgiden sonra görüş farklılıkları yaşamaya başlamışlardır. Bu yenilgi sonrasında Selah Cedit ile Hafız Esad arasındaki hem kişisel rekabet hem de ideolojik farklılık gün yüzüne çıkmış ve bu ikili parti içerisindeki farklı kanatları temsil etmeye başlamıştır.¹²³ Cedit yanlıları sosyalist dönüşüme ve ekonomik kalkınmaya öncelik verilmesini, Filistin konusunda sadece "radikal" Arap ülkeleriyle (Mısır, Güney Yemen, Irak) işbirliği yapılmasını savunuyor ve partinin sivil kanadının çoğunluğunu oluşturuyorlardı. Esad yanlıları ise ekonomik kalkınmanın özel sektörü kısıtlayan yönünü eleştirerek Sünnilerin çoğunluğunu oluşturduğu burjuvazinin sisteme dahil edilmesini ve İsrail'e karşı savaşta bütün Arap ülkeleriyle (Suudi Arabistan, Ürdün gibi) işbirliği yapılmasını savunuyor ve partinin askeri kanadının çoğunluğunu oluşturuyorlardı.¹²⁴

İki grup arasındaki çekişme parti ve ordu örgütlenmelerine de yansımış, Cedit partinin önemli mevkilerine kendi yandaşlarını getirirken, Esad da Cedit yanlısı subayları ordudan tasfiye etmeye başlamıştır. Şubat 1968'de Hafız Esad'ın arkadaşı Mustafa Tlass'ın Genelkurmay Başkanı olmasıyla Esad'ın ordudaki gücü artmıştır.¹²⁵ Bunun yanı sıra Esad Moskova'ya itaat etmekle suçladığı Başbakan Yusuf Zuayyin ve Dışişleri Bakanı İbrahim Makhous'un görevden alınmalarını sağlayarak sivil kanatta da gücünü arttırmıştır.¹²⁶

Cedit ile Esad arasındaki iktidar çatışması 1969 yılından itibaren açık bir hâl almıştır. Cedit yanlıları Şubat 1969'da Baas'ın Lazkiye şubesindeki Esad yanlılarını tasfiye etmiştir. Bunun üzerine Cedit yanlılarını tutuklatan Esad, kendi yandaşlarını şube yönetimine getirtmiş, Esad yanlıları Halep ve Şam'daki radyo istasyonlarının binaları ile el-Baas ve el-Thavrah gazetelerinin bürolarını ele geçirmişlerdir.¹²⁷ Bu olaylar üzerine Baas Suriye Bölge Komutası iki tarafı da uzlaştırmak için Mart 1969'da Olağanüstü Kongre'yi Şam'da toplamıştır. Fakat bu kongrede uzlaşma

¹²³ Şen, **a.g.e.**, s.260.

¹²⁴ Özkoç, **a.g.e.**, s. 148.

¹²⁵ Şen, **a.g.e.**, s.261.

¹²⁶ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 64.

¹²⁷ Özkoç, **a.g.e.**, s. 152.

çıkamamış ve Esad'ın partinin askeri kanadını, Cedid'in de partinin sivil kanadını kontrol ettiği "ikili sulta" devam etmiştir.¹²⁸

"İkili sulta" kendisini 1970'deki Kara Eylül olaylarında da göstermiştir. Ürdün'de Filistinli örgütlerin giderek artan etkisine karşı Ürdün Kralı Hüseyin askeri harekâta girişmiş ve Habis Majali komutasındaki Ürdün birlikleri Filistinli örgütlerin elindeki Kuzey Ürdün'e doğru saldırıya geçmiştir.¹²⁹ 26 Ağustos-23 Eylül 1970 tarihlerinde Ürdün askerleri ile Filistinli gerillalar arasında çatışmalar gerçekleşmiştir. Filistinliler tarafından Kara Eylül olarak adlandırılan bu çatışmalar yüzlerce Filistinli gerillanın ölümü ve Filistinli örgütlerin Ürdün'den çıkmasıyla sonuçlanmıştır.¹³⁰ Cedid, Ürdün hükümetine karşı FKÖ'ye yardım etmiş, FKÖ militanlarının Suriye'ye geçmesini sağlamıştır. Bunların yanı sıra Suriye tanklarını da saldırması için Ürdün'e yollamıştır. Fakat Ürdün'e saldırılmasını istemeyen Esad'a bağlı askerlerin ve pilotların Ürdün'e yapılan bu saldırıya katılmaması üzerine Ürdün uçakları Suriye tanklarını bombalayarak imha etmiş, Ürdün ordusunun direnmesi sonucunda da Suriye ordusu geri çekilmiştir.¹³¹ Esad hem Cedid'in yenilmesiyle iktidar savaşında güç kazanmak hem Araplar arasında bir ihtilaf yaratılmasını engellemek hem de ABD-İsrail'in Suriye'ye müdahale etmesine meşruluk sağlamamak için Ürdün'e saldırılmasını istememiş ve yandaşlarının saldırıya katılmasına mâni olmuştur.¹³²

Kara Eylül'den sonra ülke yönetimi, ordu ve parti içindeki "ikili sulta"ya çözüm bulmak için 30 Ekim 1970'de Baas Partisi 10. Kongresi toplanmıştır. Bu kongrede Cedid yanlıları çoğunluğun desteğini kazanarak parti üzerindeki hakimiyetlerini korumuşlardır. Bununla birlikte kongrede Hafız Esad ile Genelkurmay Başkanı Mustafa Tlass'ın görevlerinin değiştirilmesine yönelik karar alınmıştır.¹³³ Bu karar üzerine Esad ile Tlass, kongrenin bittiği gün olan 13 Kasım

¹²⁸ Nikolaos van Dam, **Suriye'de İktidar Mücadelesi**, Çev. Semih İdiz ve Aslı Falay Çalkıvık, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 116-117.

¹²⁹ "Hükümet kuvvetleri gerillaların elindeki K.Ürdün'ü işgal etti", **Hürriyet**, No: 8047, 19.09.1970, s. 1, s. 7, st. 1.

¹³⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 297-299; Haluk Gerger, **ABD, Ortadoğu, Türkiye**, İstanbul, Yordam Kitap, 2012, s. 337

¹³¹ "Suriye Ürdün topraklarına girdi", **Hürriyet**, No: 8049, 21.09.1970, s. 1, s. 13, st. 4.

¹³² Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 66; Özkoç, **a.g.e.**, s. 154; Şen, **a.g.e.**, s.267-268.

¹³³ Özge Özdemir, "Baas Rejimi Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Ortadoğu Ve Afrika Çalışmaları Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, s. 10; Özkoç, **a.g.e.**, s. 156.

1970'te askeri birliklere partinin sivil birimlerinin ele geçirilmesi ve devlet başkanı el-Atasi ile Cedid'in tutuklanması emrini vermişlerdir.¹³⁴ 13-16 Kasım 1970 tarihleri arasında Cedid ve yanlıları parti ve ülke yönetiminden tasfiye edilmiş ve Hafız Esad yanlıları iktidarı ele geçirmiştir.¹³⁵

1.2.2. Baas Partisi'nin İdeolojisi ve Yapısı

1.2.2.1. Baas İdeolojisi

Baas Partisi'nin ideolojisi birleşik bir Arap devletinin kurulmasını, içeride feodal kalıntılar ile sömürgecilerle işbirliği yapan elitlerden, dışarıda emperyalist müdahaleden kurtulma anlamında özgürlüğün sağlanmasını, ekonomik atılım sağlayarak Arap sosyalizminin gerçekleştirilmesini temel almaktaydı. Bu nedenle partinin temelini Birlik, Özgürlük ve Sosyalizm (vahda, hürriye, iştirakiyyâ) olarak belirlediği ilkeler oluşturmaktadır ve bu ilkeler 1947'de parti tüzüğüne yazılmıştır. Bu üç ilke parti logosunda da yer almıştır (bkz. Resim 1.1).¹³⁶

Resim 1.1: Baas Partisi Logosu.

Kaynak: **Baath Logo**, çevrimiçi, Baath Arab Socialist Party National Leadership.

Baas Partisi için Arap halkının birliğini sağlamak en önemli hedeftir. Baas Partisi Tüzüğü'nün ana prensiplerinden birincisi de bunu göstermektedir: "*Arapların*

¹³⁴ Dam, **a.g.e.**, s. 118-119.

¹³⁵ İsmet Giritli, "Suriye'de Yeni Darbe", **Milliyet**, No: 8280, 21.11.1970, s.2; Şen, **a.g.e.**, s.269.

¹³⁶ Metin Toker, "El-İştirakiyyâ veya Sosyalizm'in Arapçası", **Milliyet**, No: 7715, 18.05.1969, s. 5; Özkoç, **a.g.e.**, s. 47.

ana vatani, bölünmez siyasi ve iktisadi bir birliktir. Hiç bir Arap memleketi, diğerlerinden ayrı yaşayamaz."¹³⁷

Baas Partisi Tüzüğü'nün 10. maddesi ise "Arap kimdir?" sorusuna cevap vermektedir: *"Arapça konuşan, Arap topraklarında yaşayan ve Arap hayatını benimsedikten sonra Arap ulusundan olduğuna inanan kimseye Arap denir."* Böylece Baas Partisi, Arap kimliğini Eflak'ın ve el-Husri'nin görüşlerinde olduğu gibi dil temelinde tanımlıyordu.¹³⁸

Baas tüzüğünün 7. maddesi ise Arap birliğinin kurulacağı toprağın sınırlarını belirlemektedir: *"Arapların anavatanına ismi verilen yer; dünyanın Araplarla meskûn bulunduğu ve Toros'lardan başlayıp, Poştiko dağları, Basra Körfezi, Arap Okyanusu, Habeşistan dağları, Sahra, Atlantik Okyanusu ve Akdeniz bölgesini içine alan kısmıdır."*¹³⁹

Baas'ın ideolojisine yön veren ve onu sistematik bir hale getiren kişi, aynı zamanda partinin genel sekreteri de olan Mişel Eflak olmuştur. Mişel Eflak'a göre partinin en önemli hedefi, Arapların birliğini sağlayıp onları tek bir çatı altında toplamış olan bir devleti kurmak olmalıdır. Eflak, Arap birliğini sağlamada en önemli bağlardan birinin de milliyetçilik olduğunu vurgular. Bölgecilik, mezhepçilik ve aşiretçiliğin Arapları böldüğünü belirten Eflak, bu üç yaklaşıma karşı çıkarak Arap milliyetçiliğini öne çıkartmaktadır. Eflak'ın Arap milliyetçiliği, seküler-laik bir milliyetçilik olmakla birlikte İslam'ı da içeren bir nitelik taşımaktadır. Eflak'a göre Hz. Muhammed sadece İslam dininin değil Arap ulusunun da kurucusudur.¹⁴⁰ Hatta Eflak'a göre Hz. Muhammed'in bütün çabası bir Arap ulusu yaratabilmektir. Böylece Eflak Hz. Muhammed'i ümmetin değil ulusun kurucusu olarak tanımlayarak, Arapların 1500 yıl önceki altın çağına geri dönmeyi de hedef olarak göstermekteydi.¹⁴¹ Diğer yandan Eflak'a göre İslamiyet etik değerleri itibarıyla de Arap milliyetçiliğine katkı sağlayacaktır. Eflak böylece din ve mezhep farklılıklarını ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.¹⁴² Bütün bunlarla birlikte Eflak'ın ve Baas'ın

¹³⁷ Mehmet Atay, "Arap Baas Sosyalist Partisi üzerine", *Avrasya Dosyası*, sayı VI.1, 2000, s. 136; Jaber, *a.g.e.*, s. 186.

¹³⁸ Özkoç, *a.g.e.*, s. 62.

¹³⁹ Jaber, *a.g.e.*, s.190.

¹⁴⁰ Şen, *a.g.e.*, s.159-160.

¹⁴¹ Özkoç, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁴² Hourani, *a.g.e.*, s.467.

İslam'ı kabul etmesinin altında, hem Suriye'de hem de Arap dünyasında en önemli rakipleri olan komünist partilerin Allah'a inanmadığını ortaya koyarak Arap halkını komünistlerden uzaklaştırarak kendi taraflarına çekme amacı yatmaktadır.¹⁴³

Baas ideolojisindeki bir diğer önemli ilke olan özgürlük kavramı ise bireyden çok ulusa vurgu yapmaktaydı. Baas'a göre özgürlük, Arap birliğinin önündeki bütün engelleri bertaraf ederek Arap birliğini gerçekleştirmek ve Arapların dış güçlerden bağımsız olması anlamına gelmekteydi.¹⁴⁴

Eflak da özgürlük ilkesinin anayasa ve kanunlarda belirtilen bireysel özgürlüğü değil, yabancı egemenliğine ve iç sömürüye karşı verilen mücadeleyi içerdiğini ifade etmektedir. Eflak'a göre Arap halkının özgürlük için verdiği mücadele, aynı zamanda sosyalizm için de verdiği bir mücadeledir. Emperyalizmden ve işbirlikçi yöneticilerden kurtulmak sosyal adaleti ve özgürlüğü getirecektir. Sosyal adalet sağlandığı takdirde gerçek özgürlük mümkün olacaktır. Sosyalizm yoluyla da sosyal adalet gerçekleştirilebilir.¹⁴⁵

Bunlarla birlikte Baas ideolojisi bireysel özgürlüğe de önem vermektedir. Bireyin kişisel yeteneklerini ve kendisini gerçekleştirebilmesi için özgürlüğe sahip olması gerektiği belirten Baas, bunun da insanlar arasında eşit fırsat yaratan sosyalizmle olacağını ifade eder. Kadınların özgürlüğüne de önem veren Baas, 1947'de kadınlara seçme hakkı verilmesini istemiştir. Ayrıca Baas tüzüğü'nün ikinci prensibi de şöyledir: *"Söz söyleme, toplanma ve inanç hürriyeti kadar bireysel hürriyetler de kutsaldır."*¹⁴⁶

Baas'ın üçüncü ve en tartışmalı ilkesi ise sosyalizmdir. Sömürgeci geçmişi olan Batı'yla bağları kopartabilmek ve Batı'yla işbirliği içindeki kalıntıları tasfiye edebilmek amacıyla Arap entelektüellerinin ortaya koyduğu Arap sosyalizmi düşüncesi, Batı'daki içeriğinin aksine Arap coğrafyasının toplumsal ve ekonomik koşullarından doğmuştur. Arap sosyalizmini doğuran koşulların altında birkaç neden yatmaktadır. Birincisi, sömürgeciliğe karşı mücadelede Arap milliyetçiliğinin ekonomik programdan yoksun olmasıdır. İkincisi ise sömürge olmaktan kurtulan ülkelerin mücadelelerinin sosyoekonomik alana kayması ve sosyalist kalkınmanın bu

¹⁴³ Jaber, **a.g.e.**, s.155-156; Şentürk, **a.g.e.**, s.99-101.

¹⁴⁴ Özkoç, **a.g.e.**, s. 53.

¹⁴⁵ Şen, **a.g.e.**, s.161; Şentürk, **a.g.e.**, s.101-102.

¹⁴⁶ Jaber, **a.g.e.**, s.151-152, 187.

lkeleri sömürgeci ülkelere tekrardan bağımlı kılmaktan kurtarabilme imkanını sağılamasıdır. cs ise dünya genelinde sömürge olmaktan kurtulan birçok ülkenin sosyalist kalkınma sloganını kullanmasının Arap ülkelerini etkilemesidir.¹⁴⁷

Diğەر yandan Arap sosyalizminin teorik yapısı oldukça zayıftır. Nitekim Arap sosyalizminin teorisyenleri de soyut kavramlardan, soyut düşünce teorilerinden çok pratik hayata önem verdiklerini dile getirmişlerdir. BAC'nin devlet bakanlığını yapmış olan Muhammed A. Hatim teorilerle meşgul olmak yerine, hayatla meşgul olmayı tercih ettiklerini belirtmiştir. Mişel Eflak da soyut düşüncenin Arap benliğini ortadan kaldırarak Batı düşüncesinin taklidine götüreceğini ve bunun da Batı'nın seviyesine ulaşılabileceğinin sahte bir ümidini vereceğini söylemektedir. Bunun için de Eflak, Arap milliyetçiliğinin ve sosyalizminin bir düşünce mahsulü olmaktan çok, düşünceye götüren bir yol olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁸

Dolayısıyla Arap sosyalizmi, sanayilemiş toplumlardaki sosyalizme pek az benzemekte ve sınıf mücadelesinden çok dayanışmayı ne çıkarmaktadır. Bununla birlikte Arap sosyalizmi karma ekonomi modeline sahiptir. retken ve sömürücü olmayan özel girişime karşı çıkmazken, siyasal ideoloji olarak İslami eşıtlıkılık, Doğı siyasal geleneğı, modern sosyal-demokrasi ve anti-kolonyalizmin bir karışımını oluşturmaktadır.¹⁴⁹

Baas Partisi'nin Arap sosyalizmini benimsemesinin altında da Arap coğrafiyasının sömürgeci gemişı yatmaktaydı. Yeni bir ekonomik yapılanma isteyen Baasçılar için sömürgecilerle işbirliğı içindeki tüccarlar ile büyük toprak sahiplerini tasfiye etmeyi sağılayacakları kamulaştırma ve toprak reformu ancak sosyalizm yoluyla gerçekleştirilebilirdi. Bunun için de Batı'ya bağımlı olarak kapitalist geleşme modeline karşı alternatif model olarak devlet kapitalizmine dayalı, devlet eliyle kalkınma yolu seçilmelidir. Baas'a göre milli burjuvazinin gelişmemiş olduğı Arap lkelerindeki bu kalkınma süreci askeriye, bürokrasi ile küçük burjuva öncülüğünde gerçekleştirilecekti.

Diğەر yandan Mişel Eflak Marksizm'deki sınıf mücadelesini kabul etmiş, fakat Marksizm'in sınıf mücadelesini abartarak ulusuluğın tarihsel formasyonunu

¹⁴⁷ Primakov, **a.g.e.** s. 29.

¹⁴⁸ Jaber, **a.g.e.**, s.116-117.

¹⁴⁹ Şentürk, **a.g.e.**, s.79.

ihmal ettiğini belirtmiştir. Eflak'a göre Marksizm, Avrupalı bir düşüncedir. Araplar, ikinci derecede önemli diğer milletlere benzemediği için yabancı bir doktrini kabullenemezler; Araplar kendi doktrinlerini yaratmalıdırlar.¹⁵⁰ Ayrıca Eflak milletlerin ve manevi değerlerin insana kattıklarını reddeden Marksizm'in yıkıcı olduğunu, bu yıkıcılığının bir yönünün de Arapların kaderini Sovyetler Birliği'ne bağlama arzusundan ileri geldiğini ileri sürmektedir. Yerli bir ideoloji oluşturmaya çalışan Eflak; Arap sosyalizminin, Arap ulusunun tarihsel koşulları ve onun özel şartlarına dayalı ihtiyaçlardan kaynaklanan kendi felsefesine dayandığını belirtmektedir.¹⁵¹

Eflak için sosyalizm bir amaç olmaktan çok araç özelliğini taşıyordu. Eflak için sosyalizm, Arap halkını ve milliyetçiliğini yeniden yaşatmak için bir araç, Arap halkının yeniden tarihe girmesini sağlayacak bir kapı olacaktı. Nitekim Eflak sosyalizm söylemi ile hem SSCB'nin Ortadoğu'daki etkisini kendi çıkarları için kullanmayı hem Baas tabanının sınıfsal taleplerini karşılamayı hem de geleneksel sınıfları (toprak ağaları, tüccarlar) tasfiye edebilmeyi amaçlıyordu.¹⁵²

Böylece Baas Partisi'nin ideolojisine Arap sosyalizmi ve Eflak'ın düşünceleri yön vermiş, bu durum kendisini parti tüzüğünde de göstermiştir. Baas tüzüğü'nün 4. maddesi'ne göre sosyalizm, Arap milletinin kalkınmasına yardımcı olacak ideal toplumsal düzeni teşkil etmektedir.¹⁵³

Uluslararası işçi hareketlerini ve işçi sınıfının öncü gücü olmayı reddeden Baas, sınıflar arasındaki farkı azaltmaya ve zengin ile fakir arasındaki uçurumu azaltmayı amaçlar. Baas tüzüğü'nün 42. maddesi sınıfların birbirinden ayrılmasını ve aralarında fark gözetilmesini yasaklamıştır.¹⁵⁴

Devlet eliyle kalkınmaya öncelik veren Baas, tüzüğü'nün 29. maddesinde kamu hizmetleri, büyük milli kaynaklar, ağır sanayi ve ulaştırma vasıtalarının milletin malı olduğunu belirtmiş, devletin milletin mallarını idare etmek ve özel şirketler ile yabancılara ait imtiyazları lağvetmekle görevli olduğunu ifade

¹⁵⁰ Jaber, **a.g.e.**, s.126-127; Gerger, **a.g.e.**, s.165.

Özkoç, **a.g.e.**, s. 43.

Şentürk, **a.g.e.**, s.98.

¹⁵¹ Jaber, **a.g.e.**, s.176; Özkoç, **a.g.e.**, s. 57; Şen, **a.g.e.**, s.162; Şentürk, **a.g.e.**, s. 102-103.

¹⁵² Jaber, **a.g.e.**, s.121; Özkoç, **a.g.e.**, s. 60.

¹⁵³ Jaber, **a.g.e.**, s.188; Özkoç, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁵⁴ Jaber, **a.g.e.**, s.127, 196; Özkoç, **a.g.e.**, s. 44.

etmiştir.¹⁵⁵ Bununla birlikte Baas üretim araçlarındaki özel mülkiyeti tamamen ortadan kaldırmamış, sınırlandırmıştır. Parti tüzüğü'nün 31. maddesinde, devletin vatandaşlarının hayat standartlarına göre küçük ölçekteki sinâî mülkiyeti sınırlandırabileceğini belirtilmiştir.¹⁵⁶

Baas hem Arap halkının hem de kendi tabanının çoğunluğunu oluşturmamasından dolayı köylülerin ve tarım işçilerinin çıkarlarına da büyük önem vermiştir. Baas tüzüğü'nün 30. maddesinde toprak sahipliği, toprak sahibinin başkalarının emeğini sömüremeyecek oranda sahip olması şeklinde sınırlandırılmıştır.¹⁵⁷

1.2.2.2. Baas Partisi'nin Yapısı

Baas iktidarı öncesinde Suriye'nin dört büyük kenti Şam, Halep, Hama ve Humus'ta toplumsal ve siyasal hayat Sünni toprak sahipleri ve tüccarların oluşturduğu geleneksel elitlerin hakimiyeti altındaydı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Tanzimat hareketiyle birlikte Suriye'de güç kazanan bu elitler, Fransız mandası boyunca da Suriye'de egemendiler. Birinci Dünya Savaşı'ndan ardından Arap milliyetçiliğine yönelen bu elitler, tamamen bağımsız bir devlete sahip olmayı değil çıkarlarını koruyacak şekilde, Fransızlarla aralarında bir dengenin olduğu yarı-bağımsız bir devlete sahip olmayı hedeflemişlerdir. Bu yüzden geleneksel elitler, iki dünya savaşı arası dönemde halk tarafından Fransız ajanları olarak tanımlanmışlardır.¹⁵⁸

İkinci Dünya Savaşı'nda sonra da geleneksel elitler iktidardaki yerlerini korumaya başarmışlardır. Fakat savaş sonrasında yükselen sömürgecilik karşıtı hareketler özellikle yoksul kesimlerde vücut bulmuş, bu durum da çoğunlukla kırsalda yaşayan yoksul kesimlerin kente doğru yönelmelerine yol açmıştır. Suriye'de ise alt sınıflardan, kırsal kesimden ve dini azınlıklardan gelen gençlerin 1950'lerden itibaren ücretsiz olan askeri akademilere başvuru sayıları çarpıcı şekilde artmıştır. Yoksulluğun yaygın olduğu bu kesimden gelenler askerliği seçerek daha rahat bir yaşam ve yüksek bir toplumsal konum arzuluyorlardı. Bunun sonucunda 1954

¹⁵⁵ Jaber, **a.g.e.**, s.193; Şentürk, **a.g.e.**, s.107.

¹⁵⁶ Jaber, **a.g.e.**, s.193, 199; Şen, **a.g.e.**, s.166.

¹⁵⁷ Jaber, **a.g.e.**, s.130; Şen, **a.g.e.**, s.166.

¹⁵⁸ Özkoç, **a.g.e.**, s. 67; William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008, s.245

yılında Suriye ordusundaki astsubayların yüzde 70-80'i özellikle Alevi ve Dürziler'den oluşmaktaydı, fakat üst düzey yönetim hâlâ Sünni subayların elindeydi.¹⁵⁹ Öte yandan bu askeri okullarla birlikte yeni kurulan üniversiteler, sömürgecilik karşıtı milliyetçi eylemlerin merkezi haline gelmiş ve yoksul kesimden gelen genç subaylar ve öğrenciler de devrimci partilerin görüşlerinden etkilenmeye başlamışlardır.¹⁶⁰

Nitekim Baas'a ilk üye olanlar da askeri eğitim veya yükseköğrenim amacıyla kırsal kesimden başkent Şam'a gelenler olmuştur. Baas'ın toprak reformunu savunması özellikle kırsal kesimden yükseköğrenim için gelenleri etkilemekle birlikte; partinin ilk yıllarında Şam ve kentlerde zayıf kalmasına, fakat kırsal kesimde özellikle köylüler ve dinî azınlıklar arasında hızlı yayılmasını da sağlamıştır. Baas'ın sosyalist ve laik milliyetçiliği savunuyor olması da dinî azınlıkların Baas ideolojisine ilgi göstermesini sağlamıştır; çünkü daha öncesinde Arap milliyetçiliğinin Sünni İslamcılık ile iç içe geçmiş olması, aynı zamanda Arap olan dinî azınlıkların (Alevi, Dürzi, İsmaili) Arap milliyetçiliğine mesafeli davranmasına neden olmaktaydı.¹⁶¹ Ayrıca Baas'ın öngördüğü sosyalist sistemin Sünnilerin ve kentlilerin hakim olduğu siyasi ve ekonomik sistemi ortadan kaldıracığı düşüncesi de çoğunlukla kırsal kesimde bulunan ve yoksul olan dinî azınlıklara cazip gelmiştir. Böylece Baas Partisi Alevi, Dürzi, İsmaili ve Hristiyanlar gibi Sünni çoğunluğun dışından gelenler arasında hızlıca yayılmıştır.¹⁶² Bunlarla birlikte 1954'de askerler arasında örgütlü olan Ekrem Hurani'nin Arap Sosyalist Partisi ile birleşilmesi, Baas'ın ordu içerisinde de yayılmasını sağlamıştır.¹⁶³

Orduda ve yönetimde etkisi giderek artan Baas'ı BAC süreci oldukça olumsuz etkilemiştir. Daha önce de zikredildiği gibi Nâsır'ın baskıları sonucunda parti feshedilmiş ve parti BAC'den çıkılmasını veya çıkılmamasını savunan iki kanada ayrılmıştır. Fakat bu iki kanada ayrılma, partide bir ayrışmaya yol açmamakla birlikte Baas'ın sivil üye sayısının oldukça azalmasına neden olmuştur.

¹⁵⁹ Dam, **a.g.e.**, s. 58-59; Özkoç, **a.g.e.**, s. 75.

¹⁶⁰ Özkoç, **a.g.e.**, s. 76.

¹⁶¹ Dam, **a.g.e.**, s. 40-42.

¹⁶² Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s.467.

¹⁶³ Özkoç, **a.g.e.**, s. 68; Şen, **a.g.e.**, s. 191; Şentürk, **a.g.e.**, s.63.

28 Eylül 1961'de gerçekleştirilen darbeye Suriye'nin BAC'den ayrılması Baas'ın tekrardan toparlanması için önemli bir fırsat olmuştur. İktidarın geleneksel elitlerin çıkarları doğrultusunda politikalar izlemesi özellikle köylülerde ve köylü kökenli askerlerde rahatsızlık yaratmış, bu durum Baas'ın özellikle köylüler arasında tekrardan örgütlenmesini sağlamıştır. Diğer yandan çoğu üst düzeyde görev alan Sünni subaylar arasındaki Şamlı olan-olmayan üzerinden gerçekleşen iktidar mücadelesi çerçevesindeki temizlik operasyonları ve Nahlavi'nin 28 Mart 1962'deki başarısız darbe girişimi ordunun üst kademesindeki Sünnilerin sayısını oldukça azaltmıştır. Bu da Baas yanlısı subayların orduda üst kademelere gelmelerine neden olmuştur.¹⁶⁴

Ordudaki Baas yanlılarının sayısının hızla artması sonucunda General Ziyad Hariri liderliğinde 8 Mart 1963 tarihinde yapılan darbeye Baasçılar önderlik yapmış ve böylece Baas Partisi iktidar gelmiştir. Fakat bu darbe yapıldığında Baas'ın sivil üye sayısı 500-600 arasındadır. Bu eksikliği gidermek için Baas taraftarlarının faal üye olmasını sağlayan Kanun el-Zahf (ilerici kararname) çıkarılmış ve bu sayede bir sene içerisinde üye sayısı 5 kat artmıştır.¹⁶⁵ Öte yandan bu durum parti liderlerinin yandaşlarının ve akrabalarının partiye girmelerini sağlayarak bazı parti şubelerini kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmelerini sağlamıştır. Sonuç olarak partinin yerel şubeleri ideolojik ilkeler çerçevesinde bir araya gelmiş üyeler yerine mezhep, bölge ve aşiret bağlarının bir arada tuttuğu bloklardan meydana gelmiştir.¹⁶⁶

Daha önce ifade edildiği üzere, 18 Temmuz 1963'teki Albay Cesim Avlan'ın öncülüğündeki başarısız darbe girişiminin ardından tasfiye edilen Nâsırcı ve Sünni subayların yerine Baasçı Alevi, Dürzi ve İsmaili subaylar getirilmiştir. Bu durum Baas'ın Askeri Komitesi'nde yer alan liderlerin mezhep, aşiret ve bölge bağlarını kullanarak askerleri kendi çevrelerinde toplamaya başlamalarına neden olmuştur.¹⁶⁷ Bununla birlikte üst düzey subayların aralarındaki ittifak ise alt düzeyin aksine mezhep, aşiret ve bölge bağına değil, kişisel çıkarlara dayanmaktaydı. Ayrıca laik ve Arap milliyetçiliğine dayanan Baas ideolojisinden kaynaklı mezhep, aşiret ve bölge bağlarını konumunu güçlendirmek için kullanmak isteyen liderler mezhepçilikle

¹⁶⁴ Dam, **a.g.e.**, s. 60-63.

¹⁶⁵ Dam, **a.g.e.**, s. 50-52.

¹⁶⁶ Gülşen, **a.g.e.**, s.5; Özkoç, **a.g.e.**, s. 134.

¹⁶⁷ Dam, **a.g.e.**, s. 69.

suçlanarak konumları zayıflatılıyor ve bu bağlar yerine ideolojiyi öne çıkartan, kişisel ihtirasları güçlü kişiler ise daha üst konuma geliyorlardı.¹⁶⁸

Öte yandan Baas'ın 8 Mart 1963 yılında iktidara gelmesiyle, muhafazakarlarla ilerici siyasi gruplar, zenginler ile yoksullar, kentte yaşayanlarla kırsal kesimdekiler ve Sünniler ile Sünni olmayanlar arasındaki ilişkiler hızlı bir değişime uğramıştır. Bu değişim Suriye'nin yeni siyasi kadrosunun yapısına da yansımıştır. 1942 ile 1963 yılları arasında muhafazakar siyasi partilere mensup kişiler, üst sınıflar, (çoğu Şam'dan, bir kısmı da rakip şehir Halep'ten olmak üzere) kent kökenliler ve Sünniler en önemli konumları ellerinde tutmaktaydılar.¹⁶⁹ Dolayısıyla kırsal kesimden gelenler ile dinî azınlıklara mensup kişilere önemli kurumlarda hemen hemen hiç rastlanmıyordu. Aynı zamanda bu gruplar, sosyo-ekonomik ve siyasi açıdan ayrımcılığa maruz kalmaktaydılar. Bu yüzden kırsal kesimdekileri ve dinî azınlıkları bünyesinde toplayan Baas'ın toplumsal reformları sermaye ve toprak sahiplerinin egemenliğini kırmaya yönelmiştir. 1965 yılında Baas, 100 şirketi millileştirmiş ve büyük toprak sahiplerinin topraklarına el koyup halka dağıtmaya başlamıştır. Baas millileştirme ve geniş kapsamlı toprak reformuyla ekonomideki Sünni elitin gücünü kırmak istemiştir.¹⁷⁰ Ertesi yıl da eski etkin ailelerin bütün üyeleri devlet memurluklarından çıkarılmıştır. Baas iktidarı, Baas'ın omurgasını oluşturan köylü kökenlilerle aydınlar (askerler, öğretmenler, memurlar ve üniversite öğrencileri) arasında bir ittifak kurarak Suriye siyasal seçkinlerini yeniden yapılandırmıştır.¹⁷¹

6. Kongre'de Bölgeselcilerin hem dış hem de iç etkenlerden dolayı güç kazanması üzerine İlimliler harekete geçmiş ve Suriye Devlet Başkanı Emin el-Hafız, Cedid'i mezhepçilikle yapmakla suçlamıştır. Hafız bu suçlamayla hem ülkenin çoğunluğunu oluşturan Sünnileri yanına çekmek hem de Cedid'in olası bir darbesini de Sünni subayların desteğini kazanarak engellemeyi hedeflemiştir. Fakat Hafız'ın mezhepçilik suçlaması özellikle Alevi ve diğer mezheplere mensup subaylar ile Baasçı Sünni subayların, Cedid'le aynı görüşte olmasalar da, onun tarafına geçmelerine neden olmuştur. Giderek artan gerilim, daha önce de zikredildiği gibi,

¹⁶⁸ Dam, **a.g.e.**, s. 75-77.

¹⁶⁹ Dam, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁷⁰ Cleveland, **a.g.e.**, s.443; Tayyar Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diploması**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2005, s.463.

¹⁷¹ Çağ, **a.g.e.**, s.66.

23 Şubat 1966'da Cedid önderliğinde gerçekleşen darbeyle sonuçlanmış, Bölgeselciler iktidarı ele geçirmişlerdir.¹⁷²

23 Şubat darbesinden sonra ordunun ve yönetimin üst kademesinde çoğunluk Alevi ve Dürzi subaylara geçmiştir. Öte yandan 23 Şubat darbesi sonrasında eski savunma bakanı ve Dürzi bir subay olan Hamad Ubayd'ın tekrardan bakan olma isteminin reddedilmesi ve yine bir Dürzi olan Binbaşı Selim Hatum'un Zırhlı Tugay'ın komutanlığına atanmak ve ordunun güvenlik işlerinden sorumlu olma isteğinin de reddedilmesi ordudaki Dürzilerin tepkisine yol açmıştır. Ordudaki Dürzilerin çoğunluğunu kendi etrafında toplayan ve devrik Nâsırcılarla ittifaka girişen Selim Hatum 8 Eylül 1966'da başarısız bir darbe girişimi gerçekleştirmiştir.¹⁷³

Selim Hatum'un darbe girişiminin başarısız olmasının ardından önemli ölçüde Dürzi subaylar ve üst düzeydeki Sünni subaylar tasfiye edilmiş, böylece Alevilerin ordu içerisindeki gücü artmıştır.¹⁷⁴

Hatum'un başarısız darbe girişiminden sonra Baasçılar ikisi de Lazkiyeli ve Alevi olan Selah Cedid ile Hafız Esad'ın¹⁷⁵ etrafında toplanmaya başlamışlardır. Genelkurmay Başkanlığı'ndan istifa ederek Baas'ın Suriye Bölge Komutanlığı Genel Sekreterliği'ne getirilen Cedid, askeri kanattan sivil kanata geçmiştir. Bu durum Savunma Bakanı olan Hafız Esad'ın askeri kanat içerisinde güçlenmesini sağlamıştır.

¹⁷² Dam, **a.g.e.**, s. 82-83.

¹⁷³ Dam, **a.g.e.**, s. 91-102.

¹⁷⁴ Dam, **a.g.e.**, s. 107; Özkoç, **a.g.e.**, s. 141.

¹⁷⁵ 6 Kasım 1930'da Lazkiye kentine bağlı Kardaha ilçesinde dünyaya gelen Hafız Esad, 16 yaşında Baas'a üye olarak partinin aktif örgütleyicilerinden biri olmuştur. Başarılı bir öğrenci olan Hafız Esad, yoksul köylü çocuklarının okuması için tek yol olan parasız askeri akademide öğrenimine devam etmiştir. 1951 yılında kaydolduğu Humus Askeri Akademisi'nden 1955 yılında pilot subayı olarak mezun olmuştur. 1957 yılında pilotluk eğitimi alması için SSCB'ye gönderilmiştir. 10 aylık eğitimden sonra ülkesine dönen Esad, BAC döneminde Kahire'de görevlendirilmiştir. Arap Birliği fikrini destekleyen ve Nâsır hayranı olan Esad, BAC sürecinde Baas'ı kapattığı ve Suriye üzerinde hâkimiyet kurmaya kalktığı için Nâsır'ın politikalarını eleştirmeye başlamış, Kahire'de gizli bir şekilde Baas'ın faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Bununla birlikte Nahlavi darbesi sonrasında BAC'den çıkılmasına karşı çıktığı için 1961 yılında silahlı kuvvetlerden ihraç edilen Esad, 8 Mart 1963 tarihinde gerçekleştirilen darbe ile silahlı kuvvetlere binbaşı olarak geri dönmüş ve akabinde Hava Kuvvetleri Komutanı olmuştur. Hava Kuvvetleri Komutanı olmasıyla birlikte hava kuvvetlerini güçlendiren ve kendisine yakın olanları stratejik pozisyonlara getiren Esad, daha önce de belirtildiği gibi 1966 yılında darbeye yönetime gelen Salah Cedid ile iktidar savaşımına girmiştir. Hafız Esad ve yandaşları bu iktidar savaşımından 16 Kasım 1970'de yönetimi ele geçirerek galip çıkmışlardır. Daha detaylı bilgi için bkz. Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s.466; Cleveland, **a.g.e.**, s.444-445; Özkoç, **a.g.e.**, s. 166.

İkili arasında yaşanan çekişmeler sonucunda orduya tamamen hakim olan Hafız Esad ve yanlıları 16 Kasım 1970'te iktidarı ele geçirmişlerdir.¹⁷⁶

1.2.3. Hafız Esad İktidarı

Selah Cedid'in tasfiyesinden sonra Ahmet el-Hatib 18 Kasım 1970'de cumhurbaşkanı olurken, Hafız Esad başbakan olmuştur.¹⁷⁷ Şubat 1971'de 173 üyeli Kurucu Halk Meclisi'ni oluşturan Hafız Esad, bu meclisin 87 üyesini Baas'a, geri kalanı ise diğer parti ve gruplara ayırmıştır. 22 Mart 1971'deki devlet başkanlığı seçiminde oyların yüzde 99,2'sini alarak 7 yıllığına devlet başkanı olan Esad¹⁷⁸, Ağustos 1971'de Baas Partisi Genel Sekreteri seçilmiştir.¹⁷⁹ Devletin ve partinin başına geçen, kendisine bağlı halk meclisleri ağı, ordu ve iç güvenlik güçleriyle iktidarını sağlamlaştıran Esad, muhalefeti de kontrol altına almak için hareket geçmiştir.¹⁸⁰ Bunun için de Esad, 1972 yılında Baas, Suriye Komünist Partisi, Arap Sosyalist Partisi, Sosyalist Birlik Hareketi, Nâsırcı Suriye Arap Sosyalist Birliği'nin oluşturduğu İlerici Ulusal Cephe adlı örgütlenmeye gitmiştir.¹⁸¹

Her ne kadar birçok partinin katılımıyla İlerici Ulusal Cephe oluşturulmuş olsa da, bu cephe içerisinde sadece Baas'a öğrenciler ve ordu içerisinde örgütlenme hakkı tanınmış, 1973 Anayasası'nın 8. maddesinde Baas'ın öncü parti olarak tanımlanmasıyla partinin ülke üzerindeki egemenliği sağlanmıştır. Bunlarla birlikte Baas sendikalarına ve halk örgütlenmelerine de önem vermiş, 1980'lerin sonunda partiye ait köylüler birliği ve sendikaların 500 bine yakın, kadınlar birliğinin 110 bin üyesi olmuştur.¹⁸²

Hafız Esad'ın iktidara gelmesinden sonra Baas Partisi'nin Bölge Komutalarında, özellikle Şam'da kentli Sünnilerin sayısında hızlı bir artış olmuştur. Seleflerinin aksine Esad bu kesimi yanına çekerek iktidarını güçlendirmek istemiştir.

¹⁷⁶ Dam, **a.g.e.**, s. 118-119.

¹⁷⁷ "Yeni Suriye Hükûmeti kuruldu", **Cumhuriyet**, No: 16610, 22.10.1970, s. 3.

¹⁷⁸ Ataman, **a.g.e.**, s. 13.

¹⁷⁹ Gülşen, **a.g.e.**, s.3-4.

¹⁸⁰ Cleveland, **a.g.e.**, s.444.

¹⁸¹ SSCB'ye taviz vermek amacıyla faaliyetlerine izin verilen Suriye Komünist Partisi 1981 yılında kapatıldığında İlerici Ulusal Cephe'den çıkarılmış, fakat SSCB'nin "önerisiyle" 1986 yılında tekrardan bu cepheye katılmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s.464; Nasır Nazal, Ali Karataş, "SKP; yeraltından Baas iktidarının müttelikliğine", **Evrensel**, 27 Ocak 2017, (çevrimiçi), <https://www.evrensel.net/haber/305715/skp-yeraltından-baas-iktidarının-muttelikliğine>, 13 Kasım 2017; Özkoç, **a.g.e.**, s. 159-160; Şen, **a.g.e.**, s.271.

¹⁸² Özkoç, **a.g.e.**, s. 160-161.

Ayrıca Esad Suriye burjuvazisinin bu kesimine karşı liberal bir ekonomi politikası izleyerek onların da güçlenmesini sağlamıştır. Diğer yandan Hafız Esad ileri gelen Sünni subayları ordu içinde önemli görevlere atayarak hem Sünnilerin iktidarına karşı gelmemelerini sağlamayı hem de sadece Alevilerin en önemli görevlere atandığı izleniminin uyanmasını önlemeyi istemiştir.¹⁸³

24 Aralık 1972 tarihinde kurulan hükümette Sünni kökenlilerin Başbakan, Dışişleri, Savunma ve İçişleri Bakanlığı'na getirilmesi ise Esad'ın Sünnilere yaklaşımının bir örneğidir.¹⁸⁴ Hafız Esad'ın izlediği liberal politikalar sonucunda zenginleşen Alevi subaylar ve aileler ise Sünnilere yönelik bu yaklaşımı desteklemiş, başta Hristiyanlar ve Şamlı Sünniler olmak üzere kentli burjuva sınıfıyla fiilen koalisyon kurmuşlardır ve Hafız Esad dönemi boyunca da bu koalisyon istikrarlı bir şekilde devam etmiştir.¹⁸⁵

Bunlarla birlikte yönetim kademesindeki Alevi dayanışması ve Esad'a kişisel sadakat, iktidar yapılanmasında önemli bir etkidir. Hafız Esad yönetim kademelerine yakın çevresini ve akrabalarını yerleştirmekle birlikte, hükümet kademeleriyle birlikte askeri bürokrasinin ve istihbarat çalışanlarının büyük bölümünü Alevilerden ve Lazkiye kökenlilerden oluşturmuştur. Ayrıca savunma sanayini oluşturan bütün şirketler 1984'e kadar kardeşi Rıfat Esad'a bağlı bulunmuştur. 1970'lerde önemli görevlere getirilen bu kişiler Esad iktidarı boyunca görevlerinde kalmışlar, orduda da tasfiye girişimi olmamıştır.¹⁸⁶

Hafız Esad 12 Mart 1973'te kabul edilen yeni anayasa ile de iktidarının yasal dayanağını sağlamak istemiştir. Fakat bu anayasada devlet başkanının Müslüman olması şartının kaldırılması büyük tepkiye yol açmıştır. Sünni ulema ve Müslüman Kardeşler Esad'ı ateistlikle suçlamış, Müslüman Kardeşler üyeleri Humus valisi İsmail Yussufi'ye saldırarak yaralamışlar, ardından kentte yapılan gösterilere askerlerin müdahalesi sonucundan 15 kişi ölmüş ve 60 kişiyi yaralanmıştır.¹⁸⁷

¹⁸³ Dam, **a.g.e.**, s. 120, 133.

¹⁸⁴ Ayrıca eski Başbakanlar Abdürreif el-Kasm (1980-1987), Mahmut Zuabi (1987-2000) ve Kültür Bakanı Necce Attar Şam kökenli Sünni siyasetçilerdendir. Necce Attar, aynı zamanda Müslüman Kardeşlerin sürgündeki liderlerinden İssam Attar'ın kız kardeşidir. Daha detaylı bilgi için bkz. Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s.467; Özkoç, **a.g.e.**, s. 165.

¹⁸⁵ Ataman, **a.g.e.**, s.13-14.

¹⁸⁶ Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s.466; Cleveland, **a.g.e.**, s.444-445; Özkoç, **a.g.e.**, s. 166.

¹⁸⁷ "Suriye-Şimdi de Din Kavgası", **Milliyet**, No: 9148, 24.04.1973, s. 7.

Tepkiler ve saldırılar üzerine Esad “Devlet başkanının dini İslam’dır” hükmünü yeniden anayasaya koydurmuştur. Bununla birlikte Lübnan'daki Yüksek Şii Konseyi'nin Başkanı Musa el-Sadr'dan Alevilerin Müslüman olduğuna dair fetva alarak başkanlığını meşrulaştırmıştır.¹⁸⁸ Olayların ardından 1962'den beri yapılamayan Halk Meclisi seçimleri 25-26 Mayıs 1973 tarihinde yapılmıştır. Bu seçimlerde İlerici Ulusal Cephe'nin bileşeni olan Baas Partisi 186 sandalyenin 122'sini kazanarak birinci olmuştur.¹⁸⁹

Hafız Esad yeni iktidar yapılanmasında toprak reformları ve millileştirmelerden rahatsız olan kesimlere yer açmak için ekonomide "infitah" (açılım) politikası izleyerek liberal ekonominin adımlarını atmıştır. Esad bu adımla içeride rejimin tabanını Sünni geleneksel elitlere genişletmek istemekle birlikte Ortadoğu'daki milliyetçi-sosyalist olmayan ülkelerle (Suudi Arabistan, Körfez ülkeleri) de ilişkileri geliştirmeyi amaçlamıştır. Esad, 1971'deki Baas Partisi'nin 11. Kongresi'nde milliyetçi-sosyalist çizgiden vazgeçilmediğini, fakat işgal altındaki toprakları kurtarmak için bütün kaynakların sosyalist dönüşüme değil ıslahat hareketine yönlendirileceğini söyleyerek önceki yönetimden farklı bir politika izleyeceğini göstermiştir.¹⁹⁰

Hafız Esad dönemindeki "infitah" uygulamalarıyla kamu sektörünün ağırlığı devam etmekle birlikte özel sektöre (turizm ve inşaat) sınırlı olsa da hareket serbestisi tanınmış, ileriki dönemlerde liberalleştirme programları uygulanarak ekonomide devletin ağırlığı kontrollü bir şekilde azaltılmaya çalışılmıştır.¹⁹¹ Esad özel sektörün faaliyetlerindeki kısıtlamaları gevşeterek Sünni kentli burjuvaziyle uzlaşmayı hedeflemiştir. Böylece Suriye 1970'li yıllarda sadece pamuk ihraç eden bir ülke olmaktan çıkmış, hizmet, ticaret ve sanayi sektörünün yanı sıra petrol de ülkenin önemli bir gelir kaynağı olmuştur.¹⁹² Hafız Esad yönetimi rafinelerin geliştirilmesine özel bir ilgi göstermiş, 1970'lerde kamu sektörü yatırımlarının yaklaşık üçte ikisi

¹⁸⁸ Cleveland, **a.g.e.**, s.444.

¹⁸⁹ "Suriye seçimlerini "İlerici Ulusal Cephe" kazandı", **Cumhuriyet**, No: 17535, 29.05.1973, s. 3.

¹⁹⁰ Özkoç, **a.g.e.**, s. 170.

¹⁹¹ Ataman, **a.g.e.**, s.12; Cleveland, **a.g.e.**, s.445; Gerger, **a.g.e.**, s.412-413.

¹⁹² Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s.467.

rafinelerin geliştirilmesine ayrılmış ve Humus petrol rafinerisi 1975-1976 yıllarında genişletilmiştir.¹⁹³

Hafız Esad yönetimi, tabanı olan köylüleri kaybetmemek için tarımda toprak reformunu uygulamaya devam etmiş, 1975'te devletin el koyduğu toprakların yarısından biraz fazlası (795 bin hektar) ya küçük tarlalar halinde köylülere satılmış ya da devletin yönetimindeki kooperatiflere devredilmiştir. Toprak reformuna devam edilmesinin sonucu olarak 100 hektardan büyük birimlerin bütün topraklara oranı 1970'lerin sonlarında yüzde 20'nin altına, topraksız köylülerin bütün nüfusa oranı yüzde 15'e gerilemiştir. Diğer yandan gübre ve tarım makineleri gibi yeni girdilerin devreye sokulmasıyla var olan tarım toprakları daha yoğun biçimde kullanılmıştır. Tarımdaki üretimi güçlendirmek için yapılan bir diğer hamle de 1973'te Fırat nehri üzerindeki Tabka Barajı'nın inşa edilmesi olmuştur.¹⁹⁴

İnfitah uygulamaları sonrasında Suudi Arabistan, Körfez ülkeleri, Libya ve İran Suriye'ye mali yardımlarda bulunmuş, bu yardımlarla birlikte Körfez ülkelerinde çalışan Suriyeli işçilerin gönderdiği dövizler ve gerçekleşen uluslararası yatırımlar 70'lerde Suriye ekonomisinin büyümesine neden olmuştur. Suriye ekonomisi 1970-79 arasında yüzde 9 büyüme ortalaması yakalamış, Arap sermayesinin yatırımı da 500-600 milyon doları bulmuştur.¹⁹⁵

Ekonomideki liberalleşmeye karşılık siyasal alanda bir liberalleşme gerçekleşmemiştir. İnfitah sadece ekonomiyle sınırlı kalmış, siyasal alanda Baas Partisi'nin hegemonyası devam ettirilmiştir. Hafız Esad, 8 Şubat 1978'teki Devlet Başkanlığı seçiminde geçerli 3,980,531 oyun 3,975,729'unu (yüzde 99,9) alarak ikinci defa 7 yıllığına devlet başkanlığına seçilmiştir.¹⁹⁶

Diğer yandan Esad'a karşı yeraltında yürütülen muhalefet, Lübnan İç Savaşı'nda Hristiyanlardan ve İran-Irak Savaşı'nda İran'dan yana tutum alınmasından dolayı 1970'lerin sonlarından itibaren hız kazanmış ve Müslüman Kardeşler önderliğindeki irili ufaklı İslami gruplar tarafından yürütülmüştür.¹⁹⁷

¹⁹³ Owen-Pamuk, **a.g.e.**, s. 203, 210.

¹⁹⁴ Owen-Pamuk, **a.g.e.**, s. 206-210.

¹⁹⁵ Owen-Pamuk, **a.g.e.**, s. 206; Özkoç, **a.g.e.**, s. 180-181.

¹⁹⁶ Özkoç, **a.g.e.**, s. 185; "Hafız Esad, bugün Suriye'de yine Cumhurbaşkanı seçiliyor", **Milliyet**, No: 10871, 08.02.1978, s. 3; "Hafız Esad, yeniden Suriye devlet başkanı seçildi", **Cumhuriyet**, No: 19231, 11.02.1978, s. 3.

¹⁹⁷ Cleveland, **a.g.e.**, s.450-451.

Giderek büyüyen muhalefet 1982'de Müslüman Kardeşler öncülüğünde başlayan Hama Ayaklanması'na yol açmıştır. Ayaklanma Rıfat Esad komutasındaki hükümet güçlerinin aşırı şiddet kullanmasıyla 28 Şubat 1982'de bastırılmıştır.¹⁹⁸

İsyan bastırıldıktan sonra Esad yönetimi için bir diğer tehlike bu sefer içeriden, Hafız Esad'ın kardeşi Rıfat Esad tarafından gelmiştir. Hafız Esad kalp rahatsızlığını¹⁹⁹ tedavi ettirmek amacıyla 1983'te yurtdışına çıktığında, günlük işleri yapmaları için, içinde kardeşi Rıfat Esad'ın olmadığı ve tamamı Sünnilerden oluşan 6 kişilik bir komite kurmuştur: Savunma Bakanı Mustafa Tlass, Dışişleri Bakanı Abdül Halim Haddam, Başbakan Abdür-rauf el-Kasm, Genelkurmay Başkanı Hikmet el-Şihabi, Baas Partisi Milli Komutası Genel Sekreteri Abdullah el-Ahmar ve Baas Partisi Milli Komutası Genel Sekreter Yardımcısı Zuheyr Maşariqah.²⁰⁰ İktidarın Sünnilere geçmesinden kaygılanan Alevi generallerin de etkisiyle Rıfat Esad önemli noktalara kendine yakın kişileri yerleştirerek ağabeyi öldüğü takdirde iktidara geçmek için hamlelerini yapmaya başlamıştır. Fakat Hafız Esad'ın iyileşerek 28 Ocak 1984'te görevinin başına dönmesi üzerine Rıfat Esad kendisine bağlı Savunma Birlikleri'ne 30 Mart 1984'te Şam'a girmelerini emretmiştir. Kardeşini ikna ederek kan dökülmesini engelleyen Hafız Esad, 28 Mayıs 1984'te kardeşini SSCB'ye ardından Avrupa'ya göndermiştir. Bu süreçte yönetimdeki Rıfat yanlılarını tasfiye eden Hafız Esad, Kasım 1984'te Suriye'ye dönen kardeşini tasfiye etmekten kontrol altına almayı tercih etmiştir. Bu olaydan sonra Hafız Esad çok daha katı bir otoriterizm uygulamaya başlamıştır.²⁰¹ 10 Şubat 1985'teki Devlet Başkanlığı seçiminde geçerli 6,200,804 oydan sadece 376'sını alamayan Hafız Esad tekrardan 7 yıllığına devlet başkanı seçilmiştir. 10-11 Şubat 1986'daki Halk Meclisi seçimlerinde ise Baas 195 sandalyenin 129'unu kazanmıştır.²⁰²

Öte yandan 1970'lerde ekonomide yaşanan büyümeyi 1980'lerdeki daralma izlemiştir. İran-İrak Savaşı ile birlikte petrol fiyatlarındaki düşüş ve Suriye'nin İran'ı desteklemesine bağlı olarak Arap sermayesinin Suriye'den çekilmesi sonucunda

¹⁹⁸ Arı, *Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s.470; "Hama'da ev ev çarpışma oluyor", *Cumhuriyet*, No: 20668, 17.02.1982, s. 3; "Suriye'de kanlı çatışmalar başladı", *Hürriyet*, No: 12152, 08.02.1982, s. 1, 11.

¹⁹⁹ "Hafız Esad'ın kalp krizi geçirdiği doğrulandı", *Milliyet*, No: 12983, 31.12.1983, s. 5.

²⁰⁰ Dam, *a.g.e.*, s. 194; "Hafız Esad'ın görevini bir komiteye devrettiği ileri sürüldü", *Milliyet*, No: 12959, 07.12.1983, s. 5.

²⁰¹ Cleveland, *a.g.e.*, s.451.

²⁰² Arı, *Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s.471.

ekonomi küçülmüş ve 1982-1985 yılları arasında büyüme ortalaması yüzde 1 olmuştur. Bunlarla birlikte 1980'lerin ikinci yarısında Gorbaçov'un politikaları doğrultusunda SSCB yardımlarının azalması ikinci "intifah"ın gerçekleştirilmesine yol açmıştır. 1986-1987 yıllarında ticaret ve tarımda liberalleştirme başlamış, devlete ait fabrikaların bir kısmı özelleştirilmiştir. 1990'a gelindiğinde özel sektör yatırımları kamu sektörü yatırımlarını geçmiştir.²⁰³

2 Aralık 1991'deki Devlet Başkanlığı seçiminde 6,727,239 geçerli oydan sadece 396'sını alamayan Hafız Esad tekrardan devlet başkanı olmuştur.²⁰⁴ SSCB'nin yıkılmasından sonra 1990'lı yıllarda ABD'nin gücünü gözeterek denge politikası yürütmeye gayret eden Hafız Esad, bir taraftan Pan-Arabizm kavramını kullanarak Arap milliyetçiliğinin temsilcisi olmaya çalışmış, öte yandan Arap ülkeleri arasındaki gerginliklerden ülkedeki iktidarını konsolide etmek ve bölgedeki inisiyatifini arttırmak amacıyla faydalanmaya çalışmıştır. 10 Haziran 2000'de hayatını kaybeden Hafız Esad'ın yerine oğlu Beşar Esad geçmiştir.

²⁰³ Owen-Pamuk, **a.g.e.**, s. 208; Özkoç, **a.g.e.**, s. 182-183.

²⁰⁴ "Esad, yeniden devlet başkanı", **Cumhuriyet**, No: 24195, 04.12.1991, s. 10.

İKİNCİ BÖLÜM

SURİYE - SSCB İLİŞKİLERİ

2.1. SSCB'nin Ortadoğu Politikası

1917 Ekim Devrimi'nin ardından dünyada kurulan ilk sosyalist devlet olan SSCB, ilk yıllarında ülke içerisindeki istikrarı sağlamak ve gücünü konsolide edebilmek için kendisini küresel gelişmelerden geçici olarak uzak tutma politikası izlemiştir. Bununla birlikte SSCB'nin kurucu önderi Lenin, sömürge ülkelerini emperyalist sistemin zayıf halkaları olarak görmüş ve bu ülkelerin önemli bir devrimci potansiyele sahip olduğunu belirtmiştir. Bu ülkelerdeki "burjuva-milliyetçi" hareketlerin sosyalist devrimin doğal müttefiki olduğunu açıklamış, komünistlerin emperyalist-sömürgeci sistemin zayıf halkası olan "Doğu" ülkelerinin kurtuluş hareketlerine destek vermesi gerektiğini belirtmiştir.²⁰⁵ Lenin'in bu düşüncesi doğrultusunda, Haziran 1920'de Moskova'da gerçekleştirilen III. Enternasyonel'in 2. Kongresi'nde burjuva-milliyetçi hareketler ile SSCB arasında sıkı işbirliği gerçekleştirilmesi kararı alınmıştır. Bu karar doğrultusunda ise Türkiye'de Mustafa Kemal, İran'da Rıza Şah gibi ulusal liderlerle ilişkiler kurularak ulusal kurtuluş hareketlerine destek verilmiştir.²⁰⁶

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından SSCB başta Ortadoğu'dakiler olmak üzere bağımsızlığını kazanan ülkelere mesafeli yaklaşmıştır. SSCB Devlet Başkanı Stalin'in "iki kamp" teorisine göre bir tarafta sosyalist ülkeler, diğer tarafta emperyalist ülkeler ve onlara bağımlı kapitalist ülkeler bulunmaktadır ve bu iki kampın dışında bağımsız ülkeler bulunmamaktadır.²⁰⁷ Stalin burjuva-milliyetçilerin liderliğindeki iktidarların kapitalist kampa üye olduklarını öne sürerek bu ülkelerle ilişki kurmayı reddetmiştir.²⁰⁸ Kapitalist kamptaki ülkelerin sosyalist kampa geçmeleri için proleteryanın öncülüğünde gerçekleşecek bir devrim yapmaları

²⁰⁵ Alex Alexiev, **The New Soviet Strategy in the Third World**, Santa Monica: RAND Corporation, 1983, s. 3; John J. Sowdon, **Soviet Foreign Policy in the Middle East: Internal and External Determinants**, Monterey, Naval Postgraduate School, 1987, s. 23; Vladimir İlyiç Lenin, **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**, Ankara, Sol Yayınları, 2014, s.202-203.

²⁰⁶ Irena Rajchinovska Pandeva, "The Soviet-Middle East Nexus: Foreign Policy Of The Soviet Union Towards The Middle East", **Iustinianus Primus Law Review**, sayı 6.1, 2014, s.2; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 2..

²⁰⁷ Alexiev, **a.g.e.**, s.4-5.

²⁰⁸ Sowdon, **a.g.e.**, s. 24; Pandeva, **a.g.e.**, s.5.

gerektiğini ileri süren Stalin, savaş sonrası dönemde burjuva-milliyetçi hareketlerden çok komünist hareketlere destek vermeye yönelmiştir.²⁰⁹

Stalin'in ardından devlet başkanı olan Nikita Kruşçev (1953-1964), Stalin'in "iki kamp" teorisinin aksine "barış içinde bir arada yaşama" teorisini öne çıkartmıştır. Bu teoriye göre kapitalist ve sosyalist kamplar düşman olmak yerine barışçıl şekilde bir arada yaşayabilirlerdi.²¹⁰ Yine bu teoriye göre sömürge bağından kurtulan kapitalist kamptaki ülkeler "proleter devrimler" yerine uzun bir süreç içerisinde "barışçıl bir şekilde" sosyalizme geçebilirlerdi. Kapitalizmin gelişmediği bu ülkelerde endüstrinin ulusallaştırılması ve ekonominin devlet kontrolüne alınması ile bu geçiş sağlanabilirdi.²¹¹ Bu teori değişikliğinde 1955 yılında yapılan Bandung Konferansı etkili olmuştur. Endonezya'nın Bandung kentinde toplanan ülkeler sosyalist ve kapitalist kamptan ayrı olduklarını belirtmişler ve Bağlantısızlar Hareketi'ni kurmuşlardır. Bağlantısızlar Hareketi'ne katılan ülkelerin çoğunluğunun sömürge geçmişi olduğunu ve Batı karşıtı tutumlarının köklü olduğunu düşünen Kruşçev, Şubat 1956'da SBKP'nin 20. Kongresi'nde bu ülkeleri yanına çekebilmek için bu tezi ileri sürmüştür. Kruşçev bu kongrede Lenin'e atıfta bulunarak, Doğu ülkelerinin emperyalist-sömürgeci sistemin zayıf halkası olduğunu belirterek bu ülkelerle yakın ilişki kurulması gerektiğini savunmuştur.²¹²

Kruşçev'in teorisi doğrultusunda SSCB'nin burjuva-milliyetçilere yardım etmesi, bu ülkelerdeki komünistlerle burjuva-milliyetçilerini ve SSCB'yi karşı karşıya getirmiş, SSCB ise komünist partilerden burjuva-milliyetçilerle işbirliği yaparak onları tesirleri altına almalarını istemiştir.²¹³ Diğer yandan da SSCB, komünizm karşıtı liderlere karşı duyulan hoşnutsuzluğu büyütmemekle birlikte onların da komünistlere karşı tutumunu gevşetmeye zorlamıştır. Tüm bunlara ek olarak erken bir sosyalizme geçişin bu ülkelere ABD'nin müdahalesine yol

²⁰⁹ Stephen Revell, Stephen White, "The USSR and its Diplomatic Partners, 1917-91", **Diplomacy & Statecraft**, Mart 2002, s.48-50.

²¹⁰ Sami Kohen, "Kruşçev 'Nazariyesi'", **Milliyet**, No: 2069, 18.02.1956, s. 2, st. 1; Sowdon, **a.g.e.**, s. 25.

²¹¹ Francis Fukuyama, **Moscow's Post-Brezhnev Reassessment of the Third World**, Santa Monica, Rand Corporation, 1986, s. 29.

²¹² Alexiev, **a.g.e.**, s.5-6; Jafer, **a.g.e.**, s.50.

²¹³ Sowdon, **a.g.e.**, s. 26.

açmasından çekinen SSCB, böylece zamana yayılan bir politika izlemeyi tercih etmiştir.²¹⁴

Bu teoriden hareketle SSCB'nin Ortadoğu'ya ilgisi de artmaya başlamıştır. SSCB, güney sınırlarının güvenliğini sağlamayı amaçlamakla birlikte Fransa ve İngiltere'nin Ortadoğu'da boşalttığı etki alanlarına nüfuz etmeyi hedeflemiştir. SSCB'nin Ortadoğu'ya yönelmesinin diğer nedenleri ise şunlardı:

1. Stratejik: Bölgenin Akdeniz ile Hint Okyanusu'na kıyısının olması ve zengin petrol yataklarını bulundurması,

2. Demografik ve coğrafi: Türkiye ve İran'ın SSCB'nin Türk ve Müslüman nüfusuyla sınır bağlantısının olması,

3. İdeolojik: Bölgenin egemenliği için ABD ile olan çatışma hali.²¹⁵

Öte yandan ABD de SSCB ile benzer bir hedef içerisinde olmuş ve yeni kurulan İsrail ile stratejik işbirliğine girişmiştir. İsrail-ABD işbirliğine karşılık SSCB başka müttefikler aramaya girişmiş ve bölgede artan sosyalist ve komünist hareketlerle birlikte iktidardaki burjuva-milliyetçi hareketlerle de ilişkilenebilir. Bu bağlamda SSCB Mısır ve Suriye ile ilişki kurmaya yönelmiştir.²¹⁶

SSCB, ilk olarak Mısır'a silah satıp Batı'nın silah tekeli kırılmıştır. SSCB, Suriye, Irak ve Mısır gibi burjuva-milliyetçi ülkelere askeri ve ekonomik yardım ederek diğer ülkelerdeki burjuva-milliyetçi hareketlere ABD yanlısı iktidarlarını yıktıkları takdirde yanlarında olacağını göstermek istemiştir.²¹⁷

Fransa ve İngiltere gibi eski sömürgeci devletlerin ve sonrasında ABD'nin bölgede izlediği emperyalist siyaset, Arap ülkelerinin İsrail ile cepheleşmesinde Moskova'nın aldığı tavırlar, Arap ülkelerinin de SSCB'ye yakınlık duymalarına neden olmuştur. Bununla birlikte Mısır ve Suriye gibi ülkelerde devlet eliyle

²¹⁴ Alexiev, **a.g.e.**, s.vi; Arnold L. Horelick, "Soviet Policy Dilemmas in the Middle East", **The Big Powers and the Present Crisis in the Middle East**, Ed. Samuel Martin, New Jersey, Fairleigh Dickonson University Press, 1968, s.55, 60; Primakov, **a.g.e.**, s. 90, 91.

²¹⁵ Bilal Karabulut, "Karadeniz'den Ortadoğu'ya uzanan Bir Dış Politika: Geçmişten Günümüze Suriye-Rusya İlişkileri", **Karadeniz Araştırmaları**, sayı 15, 2007, s. 69; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 2; Pandeva, **a.g.e.**, s.3-4; Revell, White, **a.g.e.**, s.44; Wilbur S. Green, **Soviet Strategy In the Middle East**, Pennsylvania, U.S. Army War College, 1973, s.10.

²¹⁶ Karabulut, **a.g.e.**, s. 69; Pandeva, **a.g.e.**, s.3; Revell, White, **a.g.e.**, s.44; "Soviet Policy and the 1967 Arab-Israeli War", **Central Intelligence Agency**, Haziran 2007, (çevrimiçi), https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0001408643.pdf, 19 Ekim 2017, s.1.

²¹⁷ Francis Fukuyama, "U.S.-Soviet Interactions in the Third World", **U.S. - Soviet Relations: Next Phase**, Kaliforniya, Rand/UCLA Center for the Study of Soviet International Behavior, 1985. s.12-13; Pandeva, **a.g.e.**, s.5.

sanayileşme, planlı ekonomi ve tek parti yönetimi gibi SSCB ile uyum gösterecek hareketlerin iktidara gelmeleri ve SSCB'nin iki kamp doktrininden Arap milliyetçilerinin desteğini alabileceği anti-emperyalizmi merkeze alan doktrine geçmesi de Sovyetlerin Ortadoğu'ya girebilmesini sağlamıştır.²¹⁸

ABD yanlısı bölge devletlerinin 1955 yılında kurdukları Bağdat Paktı, SSCB'nin bölgedeki etkisini arttırmasına neden olmuştur. SSCB bu pakta Batı'nın kendisini çevreleme politikasının bir hamlesi olarak görmüş ve bu pakta karşı olan Mısır ve Suriye ile ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. Nitekim Suriye'de yükselen komünist harekete karşı Türkiye ve Irak'ın Suriye sınırlarına askeri yığınak yapmalarına karşı Mart 1955'te Moskova Suriye'nin yanında olduğu açıklamasını yapmış, olası bir müdahaleye karşı Suriye'nin bağımsızlığını ve egemenliğini korumak için müdahale edeceğini belirtmiştir.²¹⁹

Bağdat Paktı krizi, Batı'yı dengelemek için SSCB ile ilişkileri geliştirmek isteyen Nâsır için de büyük bir fırsat olmuştur. SSCB Dışişleri Bakanı Dmitri Şepilov 1955 yılında Mısır'ı ziyaret etmiş, bu ziyaret sırasında Mısır ile SSCB ve Çekoslovakya arasında silah anlaşması imzalanmış, SSCB ile Çekoslovakya Mısır'a silah, top ve uçak gibi askeri mühimmatlar göndermiştir.²²⁰

1956 yılındaki Süveyş Krizi SSCB'nin bölgeye yerleşmesi için altın fırsatı sunmuştur. Nâsır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi üzerine İngiltere, Fransa ve İsrail Mısır'a askeri müdahalede bulunmuşlar, fakat ABD ve SSCB'nin müdahalesi üzerine geri çekilmişlerdir. Bu geri çekiliş hem Nâsır'ı hem de SSCB'yi Arap halkının gözünde kahramanlaştırmıştır.²²¹ Krizin ardından Suriye ve Irak da SSCB ile ilişkilerini geliştirerek daha fazla askeri ve ekonomik yardım almayı hedeflemişlerdir. 1960'lı yılların başlarında ise Fas, Cezayir, Yemen ve Libya da SSCB'den ekonomik ve askeri yardım almışlardır.²²²

1957 yılından açıklanan Eisenhower Doktrini ise SSCB'nin Ortadoğu'daki itibarını arttırmıştır. Bu doktrinin ABD'nin Ortadoğu'ya askeri müdahalesinin önünü açması, sömürge olmaktan yeni kurtulmuş Arapların gözünde eski günleri

²¹⁸ Primakov, **a.g.e.**, s. 89; Sowdon, **a.g.e.**, s. 22-23.

²¹⁹ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 4.

²²⁰ Galia Golan, **Soviet policies in the Middle East from World War Two to Gorbachev**, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, s.140; Jafer, **a.g.e.**, s.50.

²²¹ Aghayev, **a.g.e.**, s. 2067; Karabulut, **a.g.e.**, s. 71.

²²² Green, **a.g.e.**, s.5-7.

hatırlatmıştır. Ve bu durum ABD'nin askeri müdahalesine karşın Arap halklarının SSCB'ye sempatiyle yaklaşmasına neden olmakla birlikte SSCB'nin de bölgeye askeri müdahale yapma meşruluğunu sağlamıştır. Nitekim 1958'de darbeyle Irak'ta iktidara gelen General Kasım'a karşı İran ve Türkiye'nin Irak'a olası müdahalelerini engellemek için SSCB, Türkiye ve İran sınırlarına askeri yığınak yapmıştır.²²³

Selefi Kruşçev'in aksine ihtiyatlı ve ağırkanlı olan Leonid Brejnev (1964-1982), dış politikada siyasi ve askeri ilişkilerin yanı sıra ekonomik ilişkileri de birinci derecede önemli görmekteydi. Bu dönemde özellikle Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik iyimserlik devam ediyor olsa da, bu ülkelerin SSCB'nin istekleri ve politikaları doğrultusunda hareket edip etmedikleri sorgulanmaya başlamıştır. Çünkü yıllardır yapılan askeri ve ekonomik yardıma rağmen bu ülkeler sosyalizme yakınlaşmamışlar ve Endonezya, Gana ve Mali gibi ülkelerde Sovyet yanlısı liderler askeri darbelerle iktidardan indirilerek yerlerine anti-Sovyet liderler getirilmişlerdir. 1966 yılında bağımsızlığını yeni kazanmış 66 Asya ve Afrika ülkesinden sadece 7'si kapitalist-olmayan gelişme yolunu seçmiştir. Dolayısıyla SSCB'nin esnek "ulusal sosyalizm" teorisi (Afrika sosyalizmi, Arap sosyalizmi gibi) bu ülkelerin sosyalist olmasını sağlayamamakla birlikte; Irak, Sudan, Mısır gibi ülkelerde komünistlerin tutuklanmalarını, hapsedilmelerini ve idam edilmelerini de engelleyememiştir.²²⁴

Bunun üzerine Kruşçev'in desteklediği burjuva-milliyetçilerin ülkelerini sosyalizme götürmediğini belirten Sovyet yönetimi, özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinde komünistlerin desteklenmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. SSCB'nin büyüyen gücünün Üçüncü Dünya ülkelerinde gücü nispeten sınırlı olan komünist partilere destekçi olabileceğini belirten Sovyet yönetimi, SSCB'nin "dışarıdan yardımının" bu ülkelerde sosyalist devrimlerin gerçekleşmesine yol açacağını düşünmüşlerdir. Bu destekle birlikte Marksist-Leninist partilerin öncülüğünde bu ülkeler sosyalizme ulaşacaklardır. Fakat bununla birlikte bu ülkelerin "barışçıl bir şekilde" sosyalizme geçmeleri de desteklenmeye devam edilecektir.²²⁵

SSCB'nin "dışarıdan yardım" politikası, Moskova'nın Sovyet yanlısı ülkelere siyasi müdahaleyle birlikte ekonomik ve askeri yardımlarını arttırmıştır. Sovyet

²²³ Primakov, **a.g.e.**, s. 98.

²²⁴ Alexiev, **a.g.e.**, s.9-10.

²²⁵ Alexiev, **a.g.e.**, s.15-16; Fukuyama, **Moscow's Post-Brezhnev Reassessment of the Third World**, s. 2.

yanlısı ülkelerin askerleri ve siyasi kadroları SSCB'de eğitim almaya başlamış, SSCB bu ülkelerde askeri üsler kurmuş ve yine bu ülkelerdeki Sovyet askeri personel sayısı da artış göstermiştir. Böylece SSCB daha önce askeri darbelerle devrilen müttefiklerinin akıbetine başka müttefiklerinin de uğramasını engelleyebileceğini düşünmüştür. Öte yandan SSCB askeri gücünü göstererek diğer Üçüncü Dünya ülkelerini de kendi yanına çekmeyi amaçlamıştır. Nitekim Brejnev döneminde Sovyet yanlısı ülkelere yapılan ekonomik yardım giderek azalmış, fakat askeri yardım artmıştır. 1970'de 2 milyar 545 milyon dolar olan ekonomik yardım miktarı, 1973'de 2 milyar 239 milyona, 1979'da 1 milyar 852 milyon dolara düşmüştür. Fakat askeri yardım 1971'de toplamda 13,6 ila 21,8 milyar dolar arasında iken, 1980'de 35,9 ila 46,5 milyar dolar arasında olmuştur.²²⁶ 1960'ların ortasından itibaren SSCB'nin Ortadoğu'daki askeri varlığı da giderek artış göstermiştir. 1971 yılında bölgedeki SSCB askeri uzmanlarının sayısı şöyledir: Cezayir'de 1000, Mısır'da 12 bin, Suriye 800, Irak 400, Yemen 100, Güney Yemen 180.²²⁷ Dolayısıyla Brejnev döneminde politik ve ekonomik ilişkilere önem verileceği belirtilmiş olsa da ilerleyen zamanla birlikte askeri ilişkiler en üst sıradaki yerini korumuştur.²²⁸

Brejnev yönetiminin Ortadoğu'da karşılaştığı ilk büyük sınav Altı Gün Savaşı olarak da adlandırılan, İsrail ile Suriye, Mısır ve Ürdün orduları arasında 5-10 Haziran 1967 tarihleri arasında gerçekleşen 1967 Savaşı olmuştur.

İsrail 5 Haziran'da saldırıya geçerek 1967 Savaşı'nı başlatmıştır. Savaşın başladığı 5 Haziran günü SSCB Başbakanı Kosigin ABD Başkanı Johnson'u arayarak İsrail'in durdurulmasını istemiştir.²²⁹ Fakat İsrail'in 10 Haziran'da Şam'a yürümeye başlaması sonucunda SSCB İsrail'e nota vermiştir. Bu notada İsrail ilerleyişini durdurmadığı takdirde SSCB ile Varşova Paktı üyesi ülkelerin ordularının tüm güçleriyle İsrail'e karşı cephede olacakları ve bu notadan itibaren SSCB ile İsrail arasındaki tüm diplomatik ilişkilerin feshedildiği bildirilmiştir. Bu notanın verilmesinden 3 saat sonra İsrail tüm cephelerdeki askerî harekâtını durdurmuştur.²³⁰

²²⁶ Alexiev, **a.g.e.**, s. 17-21, 34.

²²⁷ Green, **a.g.e.**, s.12.

²²⁸ Fukuyama, **Moscow's Post-Brezhnev Reassessment of the Third World**, s. 1.

²²⁹ "Pentagon..Kremlin..çağırıyor..Pentagon", **Milliyet**, No: 7027, 18.06.1967, s. 5.

²³⁰ Primakov, **a.g.e.**, s. 150-154; "Moskova, Tel Aviv ile siyasi ilişkisini kesti", **Cumhuriyet**, No: 15396, 11.06.1967, s. 1.

Savaştan Mısır, Suriye ve Ürdün ordularını bozguna uğratıp Batı Şeria, Gazze, Sina yarımadası ve Golan tepelerini de işgal eden İsrail'in galip çıkması, yenilen ülkelerin mühimmatını sağlayan SSCB'nin Arap halkı arasındaki itibarını sarsmıştır. Bunun üzerine SSCB, müttefiklerinin hasarını hızlıca gidermeye yönelmiştir. Yüksek düzeyde ziyaretler ve askeri zayıatı karşılama ile SSCB hem Arap halkı arasındaki desteğini korumayı ve yenilginin izlerini silmeyi hem de bölgede ve sosyalist dünyada etkisi artan Çin'i engellemeyi hedeflemiştir. Müttefiklerinin 1967 Savaşı'ndaki zayıatını karşılayan SSCB, Sovyet askeri uzmanlarını da bu ülkelere göndermiştir. Böylece Arap ülkelerindeki Sovyet askeri uzman sayısı 1967 Savaşı'ndan önceki sayıya göre dört kat artmıştır ve bu uzmanlar Suriye ve Mısır askerlerinin kapasitelerini ve yeteneklerini arttırmaları için eğitmişlerdir. Böylece SSCB'nin Suriye ve Mısır orduları üzerindeki etkisi de artmıştır.²³¹

Ayrıca SSCB Akdeniz'deki varlığını artırma kararı almış ve ilk filosunu yollamıştır. Diğer yandan Mısır ve Suriye SSCB'nin donanma üssü isteğini reddetmiş, fakat Sovyet donanmasının Akdeniz'deki varlığının kendi güvenlikleri için önemli olduğunu kabul ederek limanlarını kullanmasına izin vermişlerdir. Nitekim Sovyet donanması 11-12 Temmuz 1967'de İskenderiye ve Port Said kentlerinin limanlarına demirlemiş, bir hafta burada kaldıktan sonra Lazkiye'ye geçmiştir.²³²

1967 Savaşı'ndan sonra SSCB, İsrail'i işgal ettiği topraklardan çıkarmak için diplomatik baskıyı arttırmış, diğer yandan da Mısır ve Suriye'yi askeri ve siyasi olarak desteklemeye devam etmiştir. Nitekim SSCB yenilginin ardından istifa eden Nâsır'ın görevde kalmasını istemiştir. Bununla birlikte SSCB çatışmasızlık halinin devamını istemekteydi, çünkü tekrar bir çatışma halinde Arap ülkeleri yenildikleri takdirde SSCB'nin itibarı ve Arapların gözündeki kredisi bitebilirdi. Diğer yandan Arap ülkeleri galip geldiği takdirde ise ABD'nin askeri müdahalesi olabilir ve ABD ile SSCB karşı karşıya gelebilirdi. Bu endişelerden dolayı SSCB, Mısır ve Suriye'nin

²³¹ "Soviet Policy and the 1967 Arab-Israeli War", **Central Intelligence Agency**, s. 21, 22, 42.

²³² "Soviet Policy and the 1967 Arab-Israeli War", **Central Intelligence Agency**, s.28-29.

askeri yoldan sorunu çözme baskılarına karşı diplomatik yoldan çözümde ısrar etmiştir.²³³

1967 Savaşı öncesinde SSCB, ABD ile olan stratejik ilişkisinden dolayı İsrail'e karşıt bir politika izlese de diplomatik ilişkilerini korumaktaydı. SSCB, manda altındaki Filistin topraklarında biri Arap diğeri Yahudi olmak üzere iki devletin kurulmasını öngören 29 Kasım 1947 tarih ve 181 sayılı BM kararına destek vermiştir. SSCB hem İngilizlerin bölgeden gitmesi hem de Filistinli Araplarla Yahudilerin kendi kaderlerini belirleme hakkından dolayı bu kararı desteklemiştir. Ayrıca SSCB İsrail'in 14 Mayıs 1948'de ilan ettiği bağımsızlığı ilk tanıyan ülkelerden olmakla birlikte 1949 yılında BM'ye katılmasına da destek vermiştir. Bunlarla birlikte SSCB 1948-1949 Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'e silah yardımı da yapmıştır. Stalin bu destekle, İsrail'e göç eden Yahudilerin işçi sınıfından olduğu, bu göçmenlerin Nazilere karşı Sovyetlerle birlikte savaştığı, göçmenlerin kurduğu moşav ve kibbutz gibi tarım işletmelerinin sosyalist öğeler taşıması ve Filistin'de güçlü ve büyük bir komünist partisi olmasından dolayı İsrail'i yanına çekebileceğini ummuştur. Diğer yandan Siyonistler ise özellikle SSCB'deki Yahudilerin göç etmesini sağlamaya çalışarak SSCB'ye zarar vermek istemişler, bu da SSCB'nin tepkisine yol açmıştır. Nitekim Şubat 1953'te Tel Aviv'deki Sovyet elçiliğine bomba atılmasında İsrail polisinin suçlularla işbirliği yaptığını ileri süren SSCB diplomatik ilişkileri kesmiş²³⁴, İsrail de buna karşılık SSCB'nin Yahudilere zulüm ve tehdit kampanyaları uyguladığını ileri sürerek BM'ye şikayet edeceğini ilan etmiştir.²³⁵ Bu karşılıklı hamlelere karşın Stalin'in ölümünden 4 ay sonra diplomatik ilişkiler tekrardan kurulmuştur.²³⁶

1967 Savaşı'na kadar İsrail ile olan ilişkilerini düşük düzeyde de olsa sürdüren SSCB, bu savaştan sonra Arap dünyasında sarsılan itibarını düzeltmek için İsrail ile olan bütün diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Bununla birlikte SSCB diplomatik ilişkileri kesmenin İsrail'in var olma hakkının reddedildiği anlamına gelmediğini de vurgulayarak açık kapı bırakmıştır. Diğer yandan da SSCB, hem

²³³ Primakov, **a.g.e.**, s. 144; "Soviet Policy and the 1967 Arab-Israeli War", **Central Intelligence Agency**, s.37-39; William B. Quandt, **Soviet Policy in the October 1973 War**, Santa Monica, Rand Corporation, 1976, s. 3-4.

²³⁴ "İsrail-Sovyet münasebetleri kesildi", **Milliyet**, No: 994, 13.02.1953, s. 1, s. 7, st. 5.

²³⁵ "İsrail Rusya'yı Birleşmiş Milletlere verecek", **Hürriyet**, No: 1973, 14.02.1953, s. 5, st. 2.

²³⁶ Primakov, **a.g.e.**, s. 310-311.

İsrail'e karşı gösterdiği mücadele hem de Filistin halkının yönetici organı olmasından dolayı Filistin halkının meşru temsilci olarak Filistin Kurtuluş Örgütü'nü görmüş, askeri ve ekonomik yardımını artırmaya başlamıştır.²³⁷

1970'lerde SSCB, Mısır ve Suriye'ye askeri yardımını arttırmakla birlikte Ortadoğu'daki statükoyu korumayı hedefliyordu. SSCB olası Arap-İsrail savaşında Arap devletlerinin İsrail'e karşı koyabilecek güce sahip olduğuna dair şüpheleri vardı ve alınacak yenilgide bu devletlerin yüzünü ABD'ye dönmelerinden endişe etmekteydi. Bu yüzden müttefikleriyle ilişkilerini daha da yakınlaştırmaya yönelik SSCB, 27 Mayıs 1970'de Nâsır'ın halefi Enver Sedat'ın Mısır'ı ile Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalamıştır.²³⁸

Bu antlaşmaya rağmen Mısır ile ilişkiler sürüncemede kalmaya devam etmiş, Nâsır'ın halefi Enver Sedat ABD ve İsrail'le gizlice görüşmeye başlamıştır. Bu görüşmelerin sonucunda Sedat, SSCB'nin Mısır'ın askeri yardım isteklerine olumsuz cevap verdiğini ileri sürerek Temmuz 1972'de 15 bin Sovyet askeri personelini Mısır'dan sınır dışı etmiştir.²³⁹ Bununla birlikte SSCB ile tam bir kopuşmayı göze alamayan Sedat, 1500 ila 2000 Sovyet askeri personelin Mısır'da kalmasına izin vermiştir. Diğer taraftan ilişkilerin kopmasını istemeyen SSCB de T-62 tankları ve SCUD-B karadan karaya füzeleri gibi önemli askeri silahları Mısır'a göndermeye devam etmiştir.²⁴⁰

SSCB, 1967 Savaşı'ndan sonra sağladığı askeri yardımlar 1973 Savaşı'nda etkisini göstermiştir. 6-23 Ekim 1973 tarihleri arasında gerçekleşen savaşta ilk saldırıyı gerçekleştiren Mısır ve Suriye, İsrail'in 1967 Savaşı'nda ele geçirdiği toprakların büyük çoğunluğunu ele geçirmişlerdir. Sonrasında toparlanan İsrail, kaybettiği toprakları geri almış, SSCB'nin müdahalesiyle savaş sona ermiştir. Hem SSCB'nin savaşa müdahil olarak İsrail'i durdurması hem verdiği askeri destek sonucunda İsrail ordusunun yenilmezlik efsanesinin dağılmasına neden olması dolayısıyla Moskova'nın Arap halkları arasındaki itibarı artmıştır.²⁴¹

²³⁷ Oleg Fomin, Robert Davydov, **Sovyetler Birliği ve Ortadoğu**, Çev. Levent Oğuz, İstanbul, Amaç Yayıncılık, 1988, s. 15-23; Primakov, **a.g.e.**, s. 315.

²³⁸ Efraim Karsh, "Influence Through Arms Supplies: The Soviet Experience in the Middle East", **Journal of Conflict Studies**, Cilt 6, Sayı 1, 1986, s. 49; Sowdon, **a.g.e.**, s. 63.

²³⁹ Sami Kohen, "İvan evine dön!", **Milliyet**, No: 8875, 20.07.1972, s. 2.

²⁴⁰ Alexiev, **a.g.e.**, s.10; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 13.

²⁴¹ Davydov, **a.g.e.**, s.40-41.

1975'te başlayan Lübnan İç Savaşı'nda SSCB, ABD ve İsrail destekli Falanjistlere karşı İslamcı gruplar, Filistinli milisler ve Lübnan solundan yana tavır almış; Suriye'nin Lübnan'daki işgalini ise perde arkasından desteklemiştir.

1973 Savaşı'ndan sonra Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerde askeri boyuta giderek daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Nitekim 1976'daki SBKP 25. Kongresi'nde Angola'daki savaşa vurgu yapılarak ulusal kurtuluş hareketlerine verilen desteğin devam edeceği belirtilmiştir. Ayrıca Brejnev, SSCB'nin özgürlükleri için mücadele eden halklara yardım edeceğini bildirmekle birlikte, 1973 Savaşı'nda yapıldığı gibi saldırgan ülkelere karşı savaşan Mısır, Suriye ve Irak'a askeri yardımın devam edeceğini ifade etmiştir.²⁴²

Bununla birlikte SSCB 1973 Savaşı'ndaki büyük askeri yardımlarına rağmen Mısır ile arasında var olan gerilim, savaş bittikten sonra SSCB'nin askeri yardımı azaltması üzerine tekrar başlamıştır.²⁴³ Bu gerilim 14 Mart 1976'da Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın SSCB-Mısır Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasını iptal ettiğini açıklamasıyla kırılma noktasına ulaşmıştır. Sedat, SSCB'nin silah vermeyi reddetmesi ve Mısır'ın askeri borçları için faiz istemesi üzerine antlaşmayı iptal ettiğini açıklamıştır.²⁴⁴ Antlaşmanın iptalinden sonra yüzünü ABD-İsrail cephesine dönen Sedat, 20 Kasım 1977'de İsrail parlamentosu Knesset'te konuşma yapmış ve 17 Eylül 1978'de İsrail ile Camp David Antlaşması'nı imzalayarak SSCB ile ilişkilerini koparmıştır.²⁴⁵

SSCB, hem ABD'nin Ortadoğu'ya müdahale etmesini sağlayacak bir atlama tahtası sağladığı için hem de Batı Şeria ve Gazze'de İsrail'in yerleşim alanlarını genişletmesini engellememesinden dolayı Camp David Antlaşması'na karşı çıktığını belirtmiştir. Bununla birlikte bu antlaşmadan sonra SSCB, Arap ülkelerinin Mısır'a yönelik baskı politikalarını desteklemiştir. Bu destekle Arap ülkelerinin Mısır örneğini izleyerek ABD'yi yakınlaşmalarını engellemek ve kendisine mesafeli duran ülkeleri de yanına çekmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda FKÖ öncülüğünde Suriye, Irak, Libya, Cezayir ve Güney Yemen'in katılımıyla 1977'nin sonlarında kurulan

²⁴² Fukuyama, **Moscow's Post-Brezhnev Reassessment of the Third World**, s. 14; Pandeva, **a.g.e.**, s.6.

²⁴³ "Mısır ile Sovyetler Birliği arasındaki gerginlik artıyor", **Cumhuriyet**, No: 18538, 10.03.1976, s. 3.

²⁴⁴ "Mısır", **Milliyet**, No: 10187, 16.03.1976, s. 10.

²⁴⁵ Sowdon, **a.g.e.**, s. 79.

Sadakat ve Direniş Cephesi'nin (diğer adıyla Red Cephesi) kurulmasına destek vermiştir.²⁴⁶ Diğer yandan SSCB, Camp David Antlaşması'nın Arap halkında yarattığı öfkeden yararlanmak için ABD yanlısı Arap devletleriyle de ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. Camp David Anlaşması'nın imzalanmasından dolayı Mısır'la ilişkilerini koparıp ABD'yi eleştiren Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri, SSCB ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmışlardır. Fakat bu gelişmeler SSCB'nin 1979 sonunda Afganistan'ı işgal etmesiyle eski haline dönmeye başlamıştır. Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkeleri SSCB'nin kendilerini de işgal edebileceği düşüncesiyle ilişkilerini 1980 yılının başlarında azaltmaya başlamışlardır.²⁴⁷

SSCB, bir diğer Baas Partisi'nin iktidarda olduğu Irak'la da ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. 1976'da Irak Cumhurbaşkanı Ahmed Hasan el-Bekir'in hastalanması sonucu fiilen iktidarı ele geçiren Saddam, Mayıs 1978'de komünistlere karşı saldırı başlatmış, Irak Komünist Partisi'nin Halk Cephesi'ndeki temsilcilerini tutuklatmış, yayınlarını yasaklamış ve Irak ordusundaki 31 askeri komünist grup kurmakla suçlayıp idam etmiştir. Fakat SSCB, Mısır'ın ABD kampına geçmesinden dolayı Irak'la olan ilişkilerini kaybetmeyi göze alamamaktaydı. Bu yüzden Moskova, Irak Komünist Partisi'ni Saddam yönetiminin kurduğu Halk Cephesi'nde kalmaya zorlayarak SSCB yanlısı Saddam'ın iktidarda kalmasını istemiştir.²⁴⁸

Şubat 1981'deki SBKP'nin 26. Kongresi'nde Brejnev, Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı imzalayan ülkelerin (Angola, Etiyopya, Mozambik, Güney Yemen ve Suriye) sayısının artmasını göz önünde tutarak bu ülkelerin sosyalist gelişme yolunu seçtikleri ifade edilerek, Üçüncü Dünya ülkelerinin barışçıl bir şekilde sosyalizme geçiş mücadelelerinin desteklenmeye devam edilmesi gerektiği kararı alınmıştır. Bu kongrede SBKP ayrıca, İran İslam Devrimi'den dolayı ABD'nin Körfez'teki müttefiklerini korumak amacıyla Basra Körfezi'ne müdahale edebileceğini öngörüp, SSCB'nin buna yönelik önlemler alması gerektiği kararı almıştır.²⁴⁹

ABD'nin İran'a yönelik olası müdahalesine karşı SSCB, Suriye'nin de yardımıyla İran'la ilişki kurmanın yollarını aramış ve 22 Eylül 1980 tarihinde

²⁴⁶ Davydkov, **a.g.e.**, s.54-56; Golan, **a.g.e.**, s. 150; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 116-117.

²⁴⁷ Mark N. Katz, "Soviet Policy in the Middle East", **Current History**, sayı 87.526, Şubat 1988, s.57.

²⁴⁸ Primakov, **a.g.e.**, s. 360, 363.

²⁴⁹ Fukuyama, **Moscow's Post-Brezhnev Reassessment of the Third World**, s. 16.

başlayan Irak-İran Savaşı buna olanak sağlamıştır. SSCB Irak-İran savaşı başladığında tarafsız olacağını belirtmiş, fakat Irak'ın 1980 yılında İran'ı işgal etmesi üzerine SSCB Irak'a yaptığı silah yardımını kesmiş ve İran'a yardım etmeye başlamıştır. İran'ın SSCB'ye sınırı olması, Basra Körfezi ile Hint Okyanusu kıyısında bulunması İran'ı Moskova'nın gözünde Irak'tan daha önemli bir ülke yapmaktaydı. Bu yardımlara rağmen SSCB İran üzerinde etki kazanamamıştır. Humeyni İran'daki komünist gruplara katliam uygulamış, Afganistan'da SSCB'ye karşı savaşan İslamcı gruplara askeri yardım yapmış ve SSCB'yi ABD gibi "büyük şeytan" olarak tanımlamıştır.²⁵⁰

1982 yılında İran'ın Irak'a karşı üstünlüğü ele geçirmesi üzerine SSCB Irak'a yardım etmeye başlamıştır. İran üzerinde istediği etkiyi kazanamayan ve Saddam'ın savaşta yenilmeye başlaması sonucunda uzun yıllardır müttefikleri olan Irak'ı kaybetmeyi göze alamayan SSCB, Suriye'nin itirazlarına rağmen Bağdat'a yardım etmeye başlamıştır. Fakat Irak'ın SSCB'nin savaşın başında askeri yardımını kesmesi üzerine ABD ile diplomatik ilişki kurmuş olması bu ilişkilerin sınırlı olmasına neden olmuştur.²⁵¹

SSCB, 1982 yılında İsrail'in Lübnan'ı işgaline karşı çıkmış, İsrail'in Güney Lübnan'da oluşturduğu "Güvenlik Bölgesi"ni işgal olarak adlandırmıştır. Hristiyanların oluşturduğu Güney Lübnan Ordusu'nu ise İsrail tarafından oluşturulan kukla ordusu olarak nitelemiştir. Bununla birlikte İsrail'in Lübnan'da bulunan Suriye birliklerine saldırması üzerine devreye girerek İsrail saldırısını durdurmuştur. Diğer yandan SSCB, İsrail işgaline karşı mücadele eden Filistinli örgütler FDH (İsrail'in Lübnan'ı işgalinden sonra Yaser Arafat'ın liderliğindeki FKÖ'nün Tunus'a geçmeyi kabul etmesi üzerine FKÖ'yü oluşturan 10 örgütten 8'i karargâhlarını Şam'da kurma kararı almışlar ve Filistin Direniş Hareketi'ni kurmuşlardır) ve FKÖ'nün birleşmeleri için çaba göstermiştir.²⁵²

Brejnev'in ardından 12 Kasım 1982'de devlet başkanı olan Yuri Andropov'un iktidarında SSCB'nin müttefiklerine sağladığı ekonomik yardımın Sovyet ekonomisinde önemli sıkıntılara yol açtığı görülmüştür. Bunun üzerine SSCB

²⁵⁰ Davydkov, **a.g.e.**, s. 102; Katz, **a.g.e.**, s. 58.

²⁵¹ Katz, **a.g.e.**, s. 58.

²⁵² Davydkov, **a.g.e.**, s. 98-101.

önceliği Sovyet ekonomisini düzeltmeye vermiştir. 15 Temmuz 1983'teki Merkez Komite Plenumu'nda konuşan Yuri Andropov, sosyalizme yönelmiş devletlere yardım edilmesi gerektiğini, fakat sosyalizme geçiş sürecinin önderliğini ve mücadelesini o ülkelerin halklarının yapması gerektiğini belirtmiştir. Böylece SSCB diğer sosyalist ülkelere yaptığı yardımları kısmen azaltarak kendi ekonomisini toparlamak istemiştir.²⁵³

Yuri Andropov'un Üçüncü Dünya ülkelerine olan desteği kısmen azaltmak isteğinin ardında yatan bir diğer sebep ise askeri yardımlardı. ABD'nin Üçüncü Dünya ülkelerine karşı askeri müdahale hazırlıkları yapmakla birlikte Aralık 1983'te Avrupa'daki NATO üyesi ülkelere orta-menzilli nükleer füzeler yerleştirmeye başlaması, SSCB'nin de silahlanmasına ve müttefik ülkelerinin savunmalarına destek olmasına dolayısıyla askeri harcamalarını arttırmasına ve SSCB'nin ekonomik durumunun bozulmasına neden olmuştur. Bu yüzden özellikle Ortadoğu'da "barış" olmasını isteyen Andropov yönetimi Sovyet yanlısı olmayan ülkelerle ilişki kurmaya başlamış, müttefiklerine olan askeri yardımı kısımaya başlamıştır. İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesinden sonra Arap ülkeleri arasında itibarı tekrardan yükselmeye başlayan SSCB, ABD Kongresi'nin İsrail'e karşı kullanılacağını düşündüğü silahların Arap ülkelerine satışını engellemesi üzerine 1983 yılında Ürdün ve Kuveyt'e 200 milyon dolar değerinde SA-8 füzeleri ve ZSU-23 uçaksavar füzeleri satmıştır.²⁵⁴

Yuri Andropov'un ölümünün ardından 13 Şubat 1984'te devlet başkanı olan Konstantin Çernenko da iktidarın ilk günlerinden itibaren halefi gibi Ortadoğu'da Sovyet yanlısı olmayan ülkelerle ilişkileri geliştirmeye yönelmiştir. Ağustos 1984'te Ürdün'le yeni bir askeri anlaşma imzalayan SSCB, Temmuz 1984'te Mısır'la tekrardan tam diplomatik ilişkilere başlamıştır. Kuzey Yemen'in ABD ve Suudi Arabistan'la arasının bozulmasından da yararlanmak isteyen SSCB, bu devlete 1979'dan sonra 600 milyon dolarlık askeri yardım yapmış ve 10 Ekim 1984'te Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalamıştır.²⁵⁵ Dışişleri Bakanı Andrei Gromiko da 7 Ekim 1984'te Berlin'de Yaser Arafat'la, Eylül 1984'te New York'ta BM Genel

²⁵³ Fukuyama, **Moscow's Post-Brezhnev Reassessment of the Third World**, s. 18.

²⁵⁴ Fukuyama, **Moscow's Post-Brezhnev Reassessment of the Third World**, s. 25-26.

Katz, **a.g.e.**, s.58.

²⁵⁵ "Sovyetler, Güney'den sonra Kuzey Yemen'le de dost oldu", **Cumhuriyet**, No: 21400, 11.10.1984, s. 1.

Konseyi'nde İsrail Dışışleri Bakanı İzak Şamir'le, Ekim 1984'te Irak Dışışleri Bakanı Tarık Aziz'le Moskova'da görüşmüştür. Bununla birlikte Şam'ı kızdırmak istemeyen Çernenko, 10-13 Mart 1985'te Başbakan Yardımcısı ve Politbüro üyesi Haydar Aliyev'i Şam'a göndererek işbirliğinin devam ettiğini bildirmiştir.²⁵⁶

SSCB 29 Temmuz 1984'te Ortadoğu barışına yönelik çözüm önerilerini dünyaya duyurmuştur. SSCB, uluslararası bir konferansın toplanmasını önermiş ve bu konferansa başta İsrail, ABD, FKÖ olmak üzere diğer devletlerin de katılabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte SSCB, İsrail'in 1967 Savaşı'nda ele geçirdiği topraklardan geri çekilmesini, Arap devletlerinin İsrail'in varlığını tanımasını, ancak Arap ülkelerinin Mısır gibi İsrail'le ayrı ayrı görüşerek fazla ödün vermelerini de engellemek istemiştir. Çünkü Arap devletleri tek başlarına İsrail'le görüştüklerinde fazla ödün vererek İsrail'in ve dolayısıyla da ABD'nin Ortadoğu'da daha etkin olmasına neden oluyor ve SSCB'nin bölgedeki etkisi giderek azalıyordu. Fakat istenilen bu konferans toplanamamıştır.²⁵⁷

Konstantin Çernenko'nun ölümü üzerine 11 Mart 1985'te SSCB'nin son devlet başkanı olan Gorbaçov'un (1985-1991) dış politikası ise seleflerine göre daha pragmatik, esnek, aktif ve daha az "ideolojik" olmuştur. Gorbaçov, Brejnev dönemini ve Sovyet bürokrasisini eleştirmiş, ekonomik verimi arttırmak için köklü reformların gerektiğini söylemiştir.²⁵⁸ Gorbaçov'un "yeni düşünce" adını verdiği politikalara göre çevre, doğal kaynaklar, savaş ve ticaret gibi konular bütün dünyayı ilgilendirdiği için uluslararası ilişkilerde kapitalist ve sosyalist kamplar veya düşman ve dost gibi kavramlar olmamalıdır. Bu yüzden kapitalist ve sosyalist ülkeler arasında rekabetten çok işbirliğine önem verilmelidir.²⁵⁹ Nitekim 25 Şubat-6 Mart 1986'daki SBKP 27. Kongresi'nde de kapitalist ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi kararı alınmıştır.²⁶⁰

Bununla birlikte Gorbaçov, halefleri Andropov ve Çernenko gibi askeri harcamaları kıstak istemekteydi. Bunun için de Ortadoğu'daki müttefiklerine ekonomik ve askeri yardımı azaltmayı ve olası Arap-İsrail savaşında zor durumda

²⁵⁶ Fukuyama, *Moscow's Post-Brezhnev Reassessment of the Third World*, s. 55; Karsh, *Soviet Policy Towards Syria since 1970*, s. 157-158.

²⁵⁷ Davydov, *a.g.e.*, s.27-47; Primakov, *a.g.e.*, s. 207.

²⁵⁸ Ergün Balı, "27. Kongre ve Ötesi", *Cumhuriyet*, No: 22105, 10.03.1986, s. 3; "Gorbaçov gerçekleri dile getirdi", *Cumhuriyet*, No: 22094, 27.02.1986, s. 14.

²⁵⁹ Artun Ünsal, "Sovyetler'de yeni yaklaşım", *Hürriyet*, No: 13611, 04.03.1986, s. 10; Haluk Ülman, "Değişikliğin sınırları", *Hürriyet*, No: 13615, 08.03.1986, s. 10.

²⁶⁰ Golan, *a.g.e.*, s. 258-259.

kalacağından dolayı bölgede tansiyonun artmasını engelleyecek önlemler almayı amaçlamıştır.²⁶¹

Bu bağlamda Gorbaçov İsrail'le ilişkileri geliştirmeye yönelmiştir. Dışışleri Bakanı Andrei Gromiko Eylül 1984'te New York'ta BM Genel Konseyi'nde İsrail Dışışleri Bakanı İzak Şamir'le, iki ülkenin Fransa büyükelçileri Temmuz 1985'te Paris'de gizlice görüşmüşlerdir. Ağustos 1986'da ise iki ülkenin dışışleri görevlileri Helsinki'de görüşmüşlerdir. Nisan 1987'den itibaren de İsrail'le diplomatik ilişkiler kuran SSCB, Doğu Avrupa'dan ve Sovyetlerden Yahudilerin İsrail'e göçüne izin vermiş ve 1988'de yaklaşık 20 bin Yahudi göç etmiştir. Göç edenlerin işgal edilmiş bölgelere yerleştirilmelerinden dolayı bu durum Suriye'nin tepkisine neden olmuştur. Buna rağmen Gorbaçov İsrail'le ilişkileri geliştirmeye devam etmiştir. Ocak 1989'da İsrail'in Moskova Büyükelçiliği tekrardan açılmış ve İsrail ile SSCB arasında doğrudan diplomatik ilişki kanalı kurulmuştur.²⁶²

Diğer yandan SSCB İsrail'i tanıması için FKÖ'ye baskı yapmıştır. Nisan 1988'de Arafat ile görüşen Gorbaçov, FKÖ'den İsrail'i tanımasını istemiştir. Temmuz 1988'de Şam'ı ziyaret eden SSCB Dışışleri Bakan Yardımcısı Yuly Vorontsov da Suriye'den Arafat'ın FKÖ'sü ile ilişkilerini başlatmasını ve İsrail'le olan çatışmasını azaltmasını istemiştir. Ekim 1988'de Gorbaçov Esad'a aynı mesajı iletmış, Golan Tepeleri konusunda da taviz vermeye açık olmasını istemiştir. SSCB ciddiyetini göstermek için Suriye'ye olan askeri yardımını azaltmış ve askeri personelinin bir kısmını geri çekmiştir.²⁶³

Kasım 1988'de Moskova'ya giden Suriye Savunma Bakanı Mustafa Tlass askeri yardımın azaltılmasının İsrail'i saldırmaya teşvik edeceğini belirterek yardımın devam etmesini istemiştir. Moskova ise Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'ndan dolayı Suriye'nin endişe etmemesini, böyle bir saldırı olduğu takdirde SSCB'nin müdahale edeceğini bildirmiştir. Moskova, Şam'ın askeri konulardan çok diğer Arap ülkeleri ile

²⁶¹ Alvin Z. Rubinstein, "Moscow's Third World Strategy", Ed. Jr., Frederic J. Fleron, Erik P. Hoffmann ve Robin F. Laird, **Soviet Foreign Policy**, New York, Aldine de Gruyter, 1991, s.679; Karabulut, **a.g.e.**, s.80; "Sovyet Komünist Partisi 27. Kongresi: Eskiye eleştiriler sürüyor", **Milliyet**, No: 13761, 28.02.1986, s. 5.

²⁶² Karabulut, **a.g.e.**, s.81; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 163, 172; Rubinstein, **a.g.e.**, s. 683.

²⁶³ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 174-175.

ekonomik işbirliğine ve politik uzlaşmaya odaklanmasını ve ilişkilerini geliştirmesini salık vermiştir.²⁶⁴

Ayrıca Gorbaçov Mısır'la da ilişkileri tekrardan kurmayı başarmıştır. Yapılan anlaşmayla Mısır'ın SSCB'ye olan 3 milyar dolarlık askeri borcu 25 yıllık süreçte tekrar takvimlendirilmiştir.²⁶⁵

1987 yazında ABD, savaşı sürdüren İran'a karşı uluslararası baskıyı arttırmaya yönelmiştir. ABD, iki tarafın da ateşkes uygulamasını isteyen BM Güvenlik Konseyi kararının SSCB'nin de onayıyla geçmesini sağlamıştır. Irak bu ateşkesi kabul ederken İran kabul etmemiştir. Bunun üzerine ABD BM Güvenlik Konseyi'nden İran'ın ateşkesi uygulayana kadar silah ambargosu uygulanmasını istemiştir. Bu kararın ardından SSCB, Suriye'nin de yardımıyla, İran'ı savaşı bitirmesi için ikna etmeye çalışmıştır. İran-Irak savaşının bitmesiyle Müslümanların esas düşmanı İsrail'e odaklanabileceğini söyleyerek ikna etmeye çalışan Moskova, ABD ile İsrail'in bu savaşın sürmesiyle Müslümanların dikkatini Arap-İsrail çatışmasından uzaklaştırdığını ileri sürmekteydi. Gorbaçov, İran'ı ikna etmeye çalışarak, Ortadoğu'daki çatışmaların (İran-Irak, Filistin-İsrail, Lübnan İç Savaşı) bütün taraflarıyla görüşebilen ve bu sorunları çözebilecek tek süper gücün SSCB olduğunu göstermek istemiştir.²⁶⁶

Bu minvalde Moskova, Ağustos 1989'da Hristiyanların komutanı Michel Aoun ile Suriye destekli Müslüman gruplar arasında ateşkes gerçekleşmesi için girişimde bulunmuştur. Lübnan'daki iç savaş aynı zamanda SSCB'nin iki Baasçı müttefikleri Suriye ile Irak'ın birbiriyle savaştığı yer olmuştur. Irak lideri Saddam, Suriye İran'ı desteklediği için Hristiyanlara silah desteği sunarken, Suriye lideri Esad da Saddam Hristiyanları desteklediği için İran'ı desteklemekteydi. SSCB, Gorbaçov'un bölgedeki tansiyonun düşürmeyi hedefleyen politikaları doğrultusunda Lübnan'da bir ateşkes sağlayarak hem bölgedeki gücünü arttırmayı hem de müttefiklerinin yıpranmalarını sağlamak istemiştir.²⁶⁷

Öte yandan Gorbaçov'un askeri yardımları azaltma politikası sonuç vermiş, SSCB'nin, Suriye'nin de içinde olduğu, Üçüncü Dünya ülkelerine yaptığı askeri

²⁶⁴ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 174-176.

²⁶⁵ Katz, **a.g.e.**, s.59.

²⁶⁶ Katz, **a.g.e.**, s.59-60.

²⁶⁷ Rubinstein, **a.g.e.**, s. 684.

yardımın maliyeti 1987'de 19,4 milyar dolar iken 1988'de 9,9 milyar dolara düşmüştür.²⁶⁸

2.2. Suriye'nin Ortadoğu Politikası

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Arap milliyetçiliğinin önemli merkezlerinden biri olan Suriye'nin dış politikalarını belirleyen en önemli etken de Arap milliyetçiliği olmuştur. Fakat Arap milliyetçiliği ile esasında Arap halkının birliğini sağlayacak birleşik bir Arap devleti kurmak amaçlanmıştır.

Bu doğrultuda 1946'da bağımsızlığını ilan etmesinden hemen sonra Suriye, 1947 yılında BM'nin Filistin'i Yahudiler ve Araplar arasında paylaştıran taksim kararına karşı çıkmıştır. Bununla birlikte İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesi üzerine 14 Mayıs 1948'de başlayan Arap-İsrail Savaşı'na Mısır, Ürdün, Irak ve Lübnan'ın yanında katılmıştır.²⁶⁹

1948-49 Arap-İsrail Savaşı'nda yenilgiyle ayrılan Suriye, ülke içerisinde sürekli gelişen darbelerden dolayı dış politikada aktif bir çizgi izleyememiştir. Daha önce de değinildiği üzere Suriye bir diğer Arap ülkesi Mısır'la yakınlaşmaya tevessül etmiş, Baas Partisi'nin 1956'da iktidar ortağı olmasının da etkisiyle bu yakınlaşma 1 Şubat 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. BAC döneminde ise Mısır'ın gölgesi altında kalan Suriye yönetimi, Nâsır'ın Batı karşıtı, Sovyet yanlısı politikalarını izlemek zorunda kalmıştır.

Suriye'nin BAC'den ayrılmasına neden olan 1961'deki Nahlavi darbesi sonucunda iktidara gelen yeni yönetim dış politikada değişikliğine gitmiştir. Batı karşıtı Arap milliyetçiliğine karşı Suriye'yi önceleyen ve geleneksel elitlerin çıkarları doğrultusunda bir dış politika izlemek isteyen yeni yönetim, 1958'de BAC'ye katılmayan ABD yanlısı Irak'la ilişkileri geliştirmiş ve 16 Mart 1962'de siyasi ve askeri işbirliği anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmayla Batı karşıtı Arap milliyetçiliğine darbe vuran yeni yönetim, Arap Ligi'nin Ağustos 1962'de Lübnan'da gerçekleşen toplantısında Mısır'ı Suriye'nin içişlerine karışmakla suçlayıp karşıt bir tutum almıştır. Ayrıca Suriye 29 Eylül 1962'de başlayan Yemen İç Savaşı'nda da Nâsır karşıtlarını yani Suudi Arabistan'ın desteklediği "tutucuları" desteklemiştir.²⁷⁰

²⁶⁸ Rubinstein, **a.g.e.**, s. 685.

²⁶⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 90-92; Özkoç, **a.g.e.**, s. 65.

²⁷⁰ Özkoç, **a.g.e.**, s. 104-105, 122.

8 Mart 1963'te Baasçıların önderliğindeki askerlerin gerçekleştirdiği darbeyle Suriye dış politikası tekrar değişikliğe uğramıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi, Temmuz 1963'te Nâsırcıların tasfiye edilmesiyle Suriye'de iktidarın tek hakimi olan Baasçılar, SSCB'den destek alınmasını savunmakla birlikte İsrail'in Filistin'deki işgaline karşı mücadele etme ve Arap birliğinin kurulmasını hedeflemekteydiler.²⁷¹

Baasçılar, Arap birliğini sağlamak için 1963'ün ilk aylarında Mısır ve Irak'la görüşmeleri başlamış ve bu görüşmeler 17 Nisan 1963'te 17 Nisan Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Fakat 22 Temmuz'da Mısır'ın, Kasım 1963'te de Irak'ın anlaşmadan çekilmesi üzerine bu birlik çabası da nihayete erememiştir.²⁷²

Arap birliğinin kurulamaması, daha önce de değinildiği üzere, Baas içerisindeki Bölgeselciler ve İlmîliler arasındaki güç mücadelesini kızıştırmıştır. 23 Şubat 1966'da Bölgeselcilerin iktidarı ele geçirmesi üzerine Eflak ve Bitar Irak'a geçmiş, Eflak Irak Baas Partisi'nin Genel Sekreterliği'ne getirilmiştir. Böylece Bölgeselciler ile İlmîliler arasındaki mücadele, Irak ile Suriye arasına taşınmış ve iki ülke arasındaki gerilim artmıştır.²⁷³

İktidara tamamen hakim olan Bölgeselciler için Filistin sorunu ve Filistinlilere destek ayrı bir önem taşımaktaydı. İsrail'e karşı mücadelede savaş yanlısı olan Bölgeselciler, 1968'de Filistin'in özgürlüğü için mücadele edecek "Saika" adlı örgütün kurulmasını sağlamışlardır. Yine Bölgeselcilere göre, Filistin'in özgürlüğü için sosyalist dönüşümü başlatmış "radikal" ülkelerle işbirliği yapılmalıydı. Bundan dolayı hem İsrail'e karşı güçlü cephe oluşturmak hem de radikallerle işbirliğini sağlamak için 1966'da Suriye ile Mısır arasında savunma anlaşması imzalanmıştır. Fakat Bölgeselcilerin radikalleri bir araya toplama politikası 1967 yenilgisinden sonra büyük bir yara almıştır.²⁷⁴

1967 yenilgisinden kaliteli silah vermeyen SSCB ile savaşa katılmayan ABD yanlısı Arap devletlerini sorumlu tutan Suriye yönetimi, SSCB'nin zirveye katılmalarına dair bütün baskılarına rağmen, Sudan'ın başkenti Hartum'da 29 Ağustos-1 Eylül 1967 tarihinde gerçekleştirilen Arap Birliği Zirvesi'ni boykot etmiştir. Bu zirveden "3 Hayır" (İsrail'i tanımaya hayır, İsrail'le uzlaşmaya hayır,

²⁷¹ Jaber, **a.g.e.**, s.192; Özkoç, **a.g.e.**, s. 136-138; Şen, **a.g.e.**, s.247.

²⁷² Jaber, **a.g.e.**, s.84-85; Özkoç, **a.g.e.**, s. 128; Şen, **a.g.e.**, s. 233.

²⁷³ Özkoç, **a.g.e.**, s. 132-139.

²⁷⁴ Özkoç, **a.g.e.**, s. 145-146.

İsrail ile müzakereye hayır) karar alınsa da Suriye yönetimi, İsrail'e karşı savaşa devam edilmesi taraftarıydı.²⁷⁵

1967 yenilgisiyle birlikte bölgeselciler içinde de bölünme yaşanmış, Selah Cedit yanlıları Filistin konusunda sadece "radikal" Arap ülkeleriyle (Mısır, Güney Yemen, Irak) işbirliği yapılmasını savunurken, Hafız Esad yanlıları İsrail'e karşı savaşta bütün Arap ülkeleriyle (Suudi Arabistan, Ürdün gibi) işbirliği yapılmasını savunuyorlardı. Nitekim Hafız Esad'ın iktidara ele almasıyla birlikte radikal olmayan Arap ülkeleriyle (Suudi Arabistan, Ürdün, Körfez ülkeleri) de ilişkileri geliştirmeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte İsrail'e karşı Suriye ordusunu güçlendirmeyi hedefleyen Hafız Esad, ordusunu modernize edebilmek için SSCB'nin askeri yardımına ihtiyaç duymuş ve bu yüzden diğer Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirirken SSCB ile ilişkilerinin bozulmamasına özen göstermiştir.²⁷⁶

Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın Sovyet askeri uzmanlarını çıkarması üzerine Esad SSCB ve Mısır arasında arabulucuk yapmıştır. Böylece Esad hem SSCB'nin desteğini kazanmak, hem İsrail'e karşı cephede yalnız kalmamak hem de Arap dünyasındaki liderlik rolünü güçlendirmek istemiştir.²⁷⁷

1967'teki savaşta İsrail'e kaptırılan Golan Tepeleri'ni almanın tek yolunun savaş olduğunu düşünen Esad, SSCB'den aldığı askeri yardıma da güvenerek Mısır'la İsrail'e saldırma üzerine ittifak yapmıştır. Daha önce de bahsedildiği üzere bu ittifak sonucunda 1973 Savaşı başlamış, fakat savaşın sonunda Suriye Golan Tepeleri'nin geri alınmasını sağlayamamıştır. Savaşın ardından Mısır'ın SSCB ile ilişkilerini azaltıp ABD ve İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye yönelmesi bu iki ülke arasındaki ilişkilerin kopmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Mısır'ın İsrail'le barışması, Mısır'ın Arap ülkelerinden dışlanmasına yol açmış ve bu dışlanma Esad'ın Arap ülkelerinin en önemli askeri gücüne sahip olma hevesine kapılmasına yol açmıştır. Böylece Esad Arap dünyasının lideri olabilmek için özellikle ordusunu güçlendirmeye çalışmıştır. Ordusunu güçlendirmek için SSCB'den askeri malzemeler alan Suriye, artan askeri harcamaları karşılayabilmek için Arap sermayesine de

²⁷⁵ "Soviet Policy and the 1967 Arab-Israeli War", **Central Intelligence Agency**, s.53; Şen, **a.g.e.**, s. 255.

²⁷⁶ Özkoç, **a.g.e.**, s. 170.

²⁷⁷ "Ortadoğu Ülkelerinin Politika Sımsarlığını Hafız Esad Yapıyor", **Milliyet**, No: 8956, 10.10.1972, s. 5.

ihtiyaç duymuş ve Körfez ülkeleri ve İran'la ilişkilerini geliştirerek mali yardımlar almıştır. Diğer yandan da Suriye, daha önce belirtildiği gibi Mısır'a karşı blok kurulmasına çalışmış ve FKÖ öncülüğünde Irak, Libya, Cezayir ve Güney Yemen'in katılımıyla 1977'nin sonlarında kurulan Sadakat ve Direniş Cephesi'ne (diğer adıyla Red Cephesi) katılmıştır.²⁷⁸

İsrail'e verilecek tepkinin kendi kontrolünde olmasını sağlamak, böylece Arap dünyasının lideri olduğunu fiilen göstermek için Esad, Lübnan, Ürdün ve FKÖ üzerinde denetim sağlamaya ve Arap Bloku kurmaya yönelmiştir. 8 Mart 1975'te FKÖ'yü desteklediğini belirten Esad, Mart başlarında da Ürdün'le ekonomik ve teknik konularda işbirliği yapmak üzere anlaşmışlardır. Ürdün ve FKÖ ile iyi ilişkiler kurduktan sonra Suudi Arabistan'la da ilişkilerini geliştirmek istediğini açıklayan Esad, bu açıklamanın ardından 18-21 Aralık 1976'da Kahire'ye gitmiştir.²⁷⁹ Bu görüşme ardından yayınlanan bildiride iki ülkenin siyasal olarak birleşmesi için komisyonlar kurulacağı ilan edilmiştir.²⁸⁰ Fakat bu komisyonlar kurulamamıştır. Esad'ın bölgede hegemon bir güç olma çabasının farkına varan Suudi Arabistan ve Mısır ilişkilerin gelişmesini sınırlı tutmuşlardır. Böylece Arap Bloku kurma çabası başarılı olamamıştır.²⁸¹

Öte yandan Esad Irak'la olan gerilimli ilişkisini yumuşatmaya yönelmiştir. İki ülke arasındaki bölgesel güç olma rekabeti ve Suriye'den sürülen Eflak ve Bitar'a Irak'ın kucak açması iki ülke arasındaki gerilimin sürekli bir hal almasına neden olmuştur. Her ne kadar Enver Sedat'ın İsrail'le anlaşmasına karşılık 1977 yılında oluşturulan Mısır karşıtı Sadakat ve Direniş Cephesi'nde olmalarına rağmen iki ülke arasındaki gerilim devam etmiş; Esad yönetimi 1977'de Suriye Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam'a düzenlenen suikast girişiminden Bağdat'ı suçlayarak Irak sınırını kapatmıştır.²⁸² İki müttefiği arasındaki gerilimin bölgedeki çıkarlarına zarar verdiğini düşünen SSCB'nin baskısı ve iki ülkenin de düşmanı olan İsrail'in Mısır'la 17 Eylül 1978'de Camp David Antlaşması üzerine Hafız Esad, 24-26 Ekim 1978

²⁷⁸ Özkoç, **a.g.e.**, s. 174.

²⁷⁹ "Enver Sedat-Hafız Esat görüşmesi Kahire'de başladı", **Cumhuriyet**, No: 18817, 19.12.1976, s. 3; "Suriye Devlet Başkanı Esad Mısır'a gitti", **Milliyet**, No: 10460, 19.12.1976, s. 3, st. 4.

²⁸⁰ "Mısır ve Suriye Devlet Başkanları iki ülkeyi siyasal yönden birleştirmek için anlaşmaya vardılar", **Cumhuriyet**, No:18820, 22.12.1976, s. 1, s. 9, st. 6.

²⁸¹ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 92, 110; "Arap rüyası yine gerçek olamadı", **Hürriyet**, No: 10307, 24.12.1976, s. 9.

²⁸² Dam, **a.g.e.**, s. 126.

tarihleri arasında Bağdat'a uzlaşma ziyaretinde bulunmuştur.²⁸³ Bu ziyarette 'Suriye ve Irak Arasında Ortak Eylem Anlaşması' imzalanmış ve iki ülke yakınlaşmıştır.²⁸⁴ Fakat bu yakınlaşma İran-Irak Savaşı'nda Suriye'nin İran'ın yanında yer alması ve Irak'a giden petrol borusunu kapatmasıyla tekrar eski haline dönmüştür.²⁸⁵

Arap dünyasının lideri olduğunu gösterme girişimlerine devam eden Esad, Büyük Suriye ideali doğrultusunda Lübnan'ın Suriye'nin bir parçası olduğunu vurgulayarak Lübnan İç Savaşı'na yaptığı müdahaleyi meşrulaştırmaya çalışmıştır. Diğer yandan Esad, Lübnan sorununun Arapların bir sorunu olduğunu vurgulayıp Arap milleti adına müdahale ettiğini belirtmiştir. Bununla birlikte Esad, Lübnan'daki FKÖ'nün ve Filistinli mültecilerin varlığının Lübnan'ı İsrail saldırısına açık duruma getirebileceğini ve bu yüzden Lübnan ile Suriye arasındaki ekonomik ilişkilerin sıkıntıya girebileceğini düşünerek FKÖ ve İslamcı gruplara karşı Hristiyanların yanında savaşa girmiştir.²⁸⁶

İç savaş nedeniyle Lübnan'a müdahil olan Hafız Esad, diğer yandan Ürdün'e yönelmiştir. İktidarına yönelik Müslüman Kardeşler tarafından gerçekleştirilen saldırıların Ürdün desteğiyle olduğunu iddia eden Hafız Esad, 25 Kasım 1980'de 16 bin asker ve 1200 tankı Ürdün sınırına yığdırmıştır.²⁸⁷ SSCB'nin, Suriye'nin Ürdün'e olası bir müdahalesinde destek olmayacağını belirtmesi üzerine Ürdün'le tek başına savaşmayı göze alamayan Esad, Aralık başından itibaren Ürdün sınırındaki asker sayısını azaltmıştır.²⁸⁸

Esad'ın Lübnan İç Savaşı'nda Hristiyanlardan yana tutum alması, Ürdün'e saldırmaya çalışması ve Irak-İran Savaşı'nda da Irak'a karşı İran'ı desteklemesi Suriye'nin Arap dünyasından izole olmasına yol açmıştır. Bununla birlikte Esad, güç

²⁸³ "Son Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra Esad, ilk kez Irak'a gitti", **Milliyet**, No:11129, 25.10.1978, s. 3; "Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad Irak'ta", **Cumhuriyet**, No: 19485, 25.10.1978, s. 3.

²⁸⁴ "Suriye ve Irak Devlet Başkanlarının her konuda anlaşmaları açıklandı", **Cumhuriyet**, No: 19488, 28.10.1978, s. 3.

²⁸⁵ Golan, **a.g.e.**, s. 150.

²⁸⁶ Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s.468-469; Cleveland, **a.g.e.**, s.448; Ertan Efeğil, "Suriye ve Lübnan'ın Dış Politikalarını Etkileyen Faktörler", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 5, Sayı 50, 2013, s.97; Özkoç, **a.g.e.**, s. 176.

²⁸⁷ "Ortadoğu'da şimdi de Suriye ve Ürdün'ün topları ateşe hazır", **Hürriyet**, No: 11727, 4.12.1980, s. 1, 13.

²⁸⁸ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 128-130; Özer Yelçe, "Suriye ile Ürdün arasında şimdilik savaş çıkmadı ama...", **Milliyet**, No: 11895, 12.12.1980, s.5; Sowdon, **a.g.e.**, s. 98; "Suriye, Ürdün sınırındaki tanklardan bir bölümünü geri çekti", **Cumhuriyet**, No: 20235, 06.12.1980, s. 3.

kullanarak bu izolasyonu engellemeye çalışmıştır. Ekim 1982'te Yaser Arafat, Ürdün Kralı Hüseyin ile görüşmeler yaparak ABD ile ilişki kurmak istemesi üzerine Esad, Aralık 1982'de Kuzey Lübnan ve Bekaa vadisindeki el-Fetih üyelerine giden 22,5 milyon dolar değerindeki silah ve askeri mühimmata el koyarak kendisinin bölgedeki en önemli aktörlerden biri olduğunu göstermek istemiştir. Diğer yandan 1985'te Suriye Ürdün ile ilişkileri geliştirmiş, fakat Irak-İran Savaşı'nda İran'a olan desteğini sürdürdüğü için 1986 ortalarında Körfez ülkeleri finansal yardımlarını durdurmuşlardır.²⁸⁹

Ortadoğu'da çıkarları doğrultusunda pragmatik bir politika izlemeye devam eden Esad, SSCB'nin askeri yardımları azaltması üzerine Batı ile ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. Kasım 1984 sonlarında Esad, Suriye bağımsızlığını kazandığından bu yana ziyaret eden ilk Fransa Devlet Başkanı olan François Mitterrand'ı ağırlamıştır. Bu ziyaret sonrasında Esad "Fransa ve Batı'dan silah alabileceğini" ve "'Fransa'nın Ortadoğu'da önemli bir rol oynayacağına inandığını" belirtirken, Mitterrand bu görüşmenin resmi bir ziyaretten çok "geçmişi de kapsayan bilgi alma turu" olduğunu söylemiştir.²⁹⁰

SSCB'nin bölgede azalan etkisini ve çökme belirtilerini dikkate alan Hafız Esad, ABD ile ilişkiler kurmaya yönelmiştir. ABD ile ilişki kurarak hem ABD yanlısı Arap ülkeleriyle ilişkilerini tekrardan canlandırmak hem de SSCB'nin yıkılmasından sonra iktidarına İsrail tarafından gelecek saldırıları bu ülkelerin desteğiyle engellemek istemiştir. Bu minvalde ABD'ye yaklaşan Esad Suriye'si, 1991'deki Körfez Krizi'nde Irak'a saldıran ABD liderliğindeki uluslararası koalisyona katılmıştır. Koalisyona katılmasından dolayı 3 milyar dolar alan Suriye 17 bin askerini ABD askerinin yanına göndermiştir.²⁹¹ Bununla birlikte Hafız Esad ABD ve Avrupa ülkeleriyle olan ilişkilerinde mesafeli olmaya devam etmiştir. Nitekim Nisan 1991'de Ortadoğu turuna çıkan ABD Dışişleri Bakanı James Baker Şam'ı ziyaret ettiğinde Hafız Esad ABD'den İsrail'in işgal ettiği Golan'ı geri vermesi için baskı yapmasını istemiş, Ortadoğu'da barışı görüşmek için ABD öncülüğünde konferans

²⁸⁹ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 149, 164.

²⁹⁰ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 161; "Mitterrand'ın Suriye gezisi başladı", **Milliyet**, No: 13310, 27.11.1984, s. 5.

²⁹¹ Aghayev, **a.g.e.**, s. 2068; Karabulut, **a.g.e.**, s. 81.

yapılması önerisini reddederek BM'nin öncülüğünde bir barış konferansının yapılmasını önermiştir.²⁹²

2.3. Suriye-SSCB İlişkileri

2.3.1. Suriye-SSCB Siyasi İlişkileri

2.3.1.1. Hafız Esad Öncesi Siyasi İlişkiler

Suriye'nin bağımsızlığını resmen ilan etmeden kısa süre önce 10 Şubat 1946'da imzalanan gizli anlaşma ile Suriye ile SSCB arasındaki siyasi ilişkiler başlamıştır. Bu anlaşma uluslararası arenada SSCB'nin Suriye'ye diplomatik ve siyasi destek sunmasını ve Suriye'nin ordusunu kurabilmesi için Sovyet askeri yardımını öngörüyordu. 10 Nisan 1950'de imzalanan saldırmazlık anlaşması ile de Suriye-SSCB ilişkileri ileri bir boyuta taşınmıştır.²⁹³

1955 yılında Bağdat Paketi'nin kurulması SSCB'nin bölgeye olan ilgisini arttırmıştır. SSCB bu paketi Batı'nın kendisini çevreleme politikasının bir hamlesi olarak görmüş ve bu pakta karşı olan Mısır ve Suriye gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir.²⁹⁴ Mayıs 1955'te Lübnan RXT ajansına konuşan Suriye Dışişleri Bakanı Halid el Azm ise SSCB ile dostluk ve ademitecavüz akdi imzalamayı düşündüklerini açıklamıştır.²⁹⁵

1957 SSCB-Suriye ilişkileri zirve noktasına ulaşmıştır. ABD, Suriye'de yükselen komünist hareketin iktidarı ele geçirme ihtimaline karşılık Eisenhower Doktrini doğrultusunda müdahale hazırlıklarını başlatmıştır. Buna karşılık olarak Suriye hükümetinin darbe girişimi organize ettikleri gerekçesiyle 3 ABD'li diplomatı 14 Ağustos 1957'de sınır dışı etmesi gerilimi daha da arttırmıştır.²⁹⁶ Bunun üzerine Türkiye de devreye girerek Suriye sınırına askeri sığınak yapmış, Suriye'de komünistler iktidara geldikleri takdirde askeri müdahalede bulunacağını belirtmiştir.

²⁹² "Ortadoğu için 'yeni düşünce' arayışı", **Milliyet**, No: 15607, 24.04.1991, s. 4; "Suriye ılımlı", **Milliyet**, No: 15598, 13.04.1991, s. 4.

²⁹³ Aghayev, **a.g.e.**, s. 2067; Karabulut, **a.g.e.**, s. 69; **Russia-Syria relations**, çevrimiçi, Wikipedia, 28 Ekim 2017.

²⁹⁴ Sowdon, **a.g.e.**, s. 21.

²⁹⁵ "Rusya Suriye andlaşması mı?", **Cumhuriyet**, No: 11063, 15.05.1955, s. 7, st. 2; "Suriye ile Rusya anlaşmaya çalışıyor", **Milliyet**, No: 1795, 15.05.1955, s. 7, st. 4.

²⁹⁶ Şükrü Kaya, "Komplo bahane mi, masal mı?", **Hürriyet**, No: 3339, 18.08.1957, s. 2, st. 1-2; "Amerika'lı 3 diplomat Suriye'den çıkarıldı", **Milliyet**, No: 2606, 15.08.1957, s. 3, st. 4; "Amerika-Suriye münasebetleri gergin safhada", **Cumhuriyet**, No: 11872, 16.08.1957, s. 3, st. 4.

Türkiye'nin sınıra asker yığması üzerine Doğu Almanya'nın Moskova Elçiliği'ndeki yemekte konuşmaya yapan Kruşçev, Türkiye'nin SSCB sınırını boş bıraktığını, toplar gürlmeye ve roketler uçmaya başladığı zaman herşey için çok geç olacağını belirterek Türkiye'yi tehdit etmiştir.²⁹⁷ Kruşçev'in bu açıklamasından sonra Suriye Türkiye'nin Şam maslahatgüzarına; Türkiye'nin Suriye sınırına haksız olarak askeri yığınak yaptığı, Türk uçaklarının Suriye hava sahasını işgal ettiği, Türkiye'nin Suriye ordusuna ateş açarak tahrik ettiğini belirten bir nota vermiş ve Türkiye'yi Birleşmiş Milletler'e şikayet etmiştir.²⁹⁸ Ortaya çıkan Türkiye-Suriye krizinde Suriye'ye destek çıkan SSCB, olası ABD ve Türkiye müdahalesine cevap vereceğini bildirmiş ve 2 savaş gemisini Lazkiye'ye göndermiştir. SSCB'nin bu hamlesinden sonra Türkiye Suriye ile iyi komşuluk ilişkilerine sahip olmak istediğini belirterek askerlerini sınırdan çekmiş ve ABD'nin de müdahale etmeyeceğini açıklaması üzerine Ekim sonlarında kriz bitmiştir.²⁹⁹

1958 yılında BAC'nin kurulması SSCB ile Suriye ilişkilerinde durağanlığa yol açmış ve Ortadoğu önemli bir müttefiğini kaybetmek istemeyen SSCB Nâsır ile olan ilişkilerini korumaya çalışmıştır. Suriye'yi BAC'den ayıran 1961'deki Nahlavi darbesini Suriye'yi tekrardan SSCB'ye yakınlaştıracaklarını düşünerek Moskova desteklemiş, fakat darbe sonrasında iktidara gelen hükümetin anti-komünist politikalar izlemeye başlamıştır. Bundan dolayı Suriye ile SSCB ilişkileri bu dönemde oldukça sınırlı kalmıştır.³⁰⁰

Suriye-SSCB ilişkileri, Baas Partisi'nin 1963 yılında iktidara gelmesiyle müttefiklik düzeyine yükselmiştir.³⁰¹ Bununla birlikte Baas iki süper güce (ABD ve SSCB) de mesafeli yaklaşmaktaydı. Mişel Eflak, ABD ve SSCB'den biriyle beraber olmanın, Araplara kötülükten başka getirmeyeceğini belirtmiştir. Her ne kadar

²⁹⁷ "Kruşçev bize karşı yeni tehdit savurdu", **Milliyet**, No: 2661, 09.10.1957, s. 5, st. 2; "Kruşçev yüksekten konuştu", **Hürriyet**, No: 3391, 09.10.1957, s. 1; "Rus diktatörü Hrutçef bizi tehdit ediyor", **Cumhuriyet**, No: 11926, 09.10.1957, s. 1, s. 5, st. 5.

²⁹⁸ "Suriye bize dün bir protesto notası verdi", **Cumhuriyet**, No: 11927, 10.10.1957, s. 1, s. 5, st. 4; "Suriye Ruslarla elele: Şam'daki temsilcimize bir nota verildi", **Hürriyet**, No: 3392, 10.10.1957, s. 5, st. 4.

²⁹⁹ Gerger, **a.g.e.**, s. 92-105; Golan, **a.g.e.**, s.140.; "Suriye'ye ârız olan hastalık: "Türkiye taaruz edecek", **Cumhuriyet**, No: 11946, 29.10.1957, s. 5, st. 6; "Türk kararı: Suriye ile iyi komşuluk", **Hürriyet**, No: 3408, 26.10.1957, s. 5, st. 4.

³⁰⁰ Golan, **a.g.e.**, s.142; Sowdon, **a.g.e.**, s. 36.

³⁰¹ Karabulut, **a.g.e.**, s. 69; Revell, **a.g.e.**, s.44.

sosyalist öğretiden kaynaklı yakınlık olsa da Baas SSCB'yi Batı kadar kötü görmektedir.³⁰²

Öte yandan Baas'ın 1960'lı yılların başlarında uluslararası komünist hareketle ilişkisi de dostane olmamıştır. Baas Suriye'de ve Irak'ta gelişen komünist partilere karşı şiddetli bir savaş açmış, SSCB'yi de bölgedeki komünist partileri destekleyerek Arapların iç meselelerine müdahalede bulunmakla suçlamıştır. SSCB de Baas'ı bu hareketlerden dolayı gerici olarak suçlamıştır. Fakat Baas'ın kapitalist olmayan gelişme yolunu seçmesi, SSCB'yi Baas'la yakınlık kurmaya itmiştir. Diğer yandan Baas'ın 1963'teki darbesini komünistler desteklemiş ve Baas da Nâsırcılara karşı komünistleri müttefikleri olarak görmüşlerdir.³⁰³

Bütün bunlarla birlikte SSCB'nin Suriye'yle yakın ilişki kurmasının altında ise şu nedenler yatmaktaydı:

1. İsrail'in ABD'yi müttefik seçmesinden dolayı Suriye'nin SSCB ile ittifak kurmak zorunda olması,
2. Suriye Komünist Partisi'nin Ortadoğu'daki en güçlü komünist partilerden biri olması ve Suriye halkının SSCB'ye sempatiyle bakması,
3. Suriye'nin jeostratejik konumu ve bu konumu nedeniyle ABD'nin SSCB'yi 'Çevreleme Politikası'nı engellenmesinde büyük önemi bulunması,
4. Suriye'yi hedef alan stratejilerin anti-emperyalist ve anti-Batı tepkilerin ortaya çıkıp bölgeye yayılması sonucunda Batı Bloku'nun bölgedeki pozisyonlarının kaybına yol açmış olması,
5. Nükleer silah dengesini koruyabilmesi için SSCB'nin Doğu Akdeniz'de etki alanına sahip olma gereksinimi (ABD Doğu Akdeniz'deki denizaltılarına nükleer füze başlığı yerleştirerek bu dengeyi bozabilirdi. Bu yüzden Suriye'nin jeopolitik konumu oldukça önemliydi).³⁰⁴

Ekim 1963'teki Baas Partisi 6. Kongresi'nde alınan kararla radikal sosyal reformlara öncelik verilmesi ve iktidardaki ilk yılından 1965'e kadar olan sürede gerçekleştirilen geniş çaplı reformlar SSCB'nin takdirini toplamıştır. Nâsırcıların

³⁰² Gerger, **a.g.e.**, s. 64; Jaber, **a.g.e.**, s. 164; Özdemir, **a.g.t.**, s. 6-7; Şen, **a.g.e.**, s. 169; Şentürk, **a.g.e.**, s. 112-113.

³⁰³ Jaber, **a.g.e.**, s. 165; "Soviet Relations with the Baathists in Iraq and Syria", **Central Intelligence Agency**, Mayıs 2002, (çevrimiçi),

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000772106.pdf, 18 Ekim 2017, s.2.

³⁰⁴ Aghayev, **a.g.e.**, s. 2067-2068; Karabulut, **a.g.e.**, s. 69-75.

tasfiyesinden sonra Baas içindeki Bölgeselciler-İlmlılar bölünmesinde Bölgeselcileri desteklemeye başlayan SSCB, Bölgeselcilerin 1966'da yönetimi eline almasıyla desteğini arttırmıştır, çünkü Moskova Selah Cedid önderliğindeki bu kanadı "ilerici" bir güç olarak görmüştür. 23 Şubat 1966'da iktidara gelen Bölgeselcilerin, SSCB'nin eleştirdiği eski kuşağı tasfiye etmeleri, SKP lideri Halid Bektaş'ın Suriye'ye dönmesine izin vermeleri ve komünistlerin kabineye girmelerini sağlamaları SSCB'yi memnun etmiştir. Bunlarla birlikte ülkedeki sosyalist dönüşüme öncelik vermeleri de SSCB ile olan ilişkilerini üst düzeye çıkarmaya niyetli olduklarını göstermiştir. Bu doğrultuda 24 Mart 1966'da SSCB heyeti Suriye'yi, 18 Nisan 1966'da da Suriye heyeti SSCB'yi ziyaret etmiştir. Bu görüşmeler sonucunda iki ülke arasında ekonomik, askeri, siyasi ve kültürel alanlarda işbirliğini geliştirilmesi kararı alınmıştır. Bu karardan sonra askeri ve ekonomik yardımlarla birlikte birçok Sovyet uzman Suriye'ye gelmiştir. Ayrıca SSCB Baasçıların iktidarda kalmasını oldukça önem vermeye başlamıştır. Bu yüzden Suriye'ye yapılacak herhangi bir müdahaleye karşı tetikte olmuş, bunun için de 1966'da İsrail'i sık sık Suriye'ye müdahale etmemesi için uyarmıştır.³⁰⁵

1966 sonbaharında İsrail ordusunun Suriye sınırındaki hareketlilik göstermesi üzerine SSCB İsrail'i müdahale etme konusunda uyarmış, Suriye ve Mısır'dan da sakin kalmalarını ve provokasyona gelmemelerini istemiştir. SSCB ayrıca Kasım 1966'da Suriye ile Mısır arasında askeri pakt anlaşması imzalanmasını sağlayarak İsrail'in müdahale etmesini caydırmak istemiştir.³⁰⁶

Sovyetler 1967 ilkbaharında da İsrail'e yönelik uyarılarına devam etmiştir. Mısır ve Suriye'yi ise İsrail'in bir saldırıya hazırlandığını ve buna göre hazırlık yapmalarını bildirmiştir. Fakat SSCB bu iki ülkeyi sakin kalmaları ve İsrail'e askeri operasyon yapma fırsatı verecek hareketlerden kaçınmalarını istemeye devam etmiştir.³⁰⁷

SSCB Mısır ve Suriye'yi dizginlemeye çalışsa da Nâsır, İsrail'e yönelik bir saldırı gerçekleştirerek Arap dünyasının lideri olduğunu göstermek istemiştir. Bunun için de İsrail'i kışkırtmak isteyen Nâsır, 22 Mayıs günü Şarm el-Şeyh'deki BM Barış

³⁰⁵ Jaber, **a.g.e.**, s. 182-183; Özkoç, **a.g.e.**, s. 123, 144-145; "Soviet Policy and the 1967 Arab-Israeli War", **Central Intelligence Agency**, s.1.

³⁰⁶ "Soviet Policy and the 1967 Arab-Israeli War", **Central Intelligence Agency**, s.2.

³⁰⁷ "Soviet Policy and the 1967 Arab-Israeli War", **Central Intelligence Agency**, s.5.

güçlerinin bölgesine girerek Akabe Körfezi'ni İsrail gemilerine kapatmış, 100 bin Mısır askerini İsrail sınırına yığmıştır.³⁰⁸ SSCB, Nâsır'ın bu hamlesine ilk başta sessiz kalmış, ilerleyen günlerde ise isteksiz bir şekilde desteklemek zorunda kalmıştır. Fakat SSCB, Arap müttefiklerini durumu korumalarını, tansiyonu yükseltmemelerini ve ilk kurşunu atanların kendileri olmamaları konusunda uyarmıştır. SSCB İsrail'in kendisine rağmen saldıramayacağını düşünmüş, Arap devletlerinin saldırarak İsrail'e saldırma fırsatını vermelerini engellemek için Arap devletlerini dizginlemeye çalışmıştır.³⁰⁹

Nâsır, Sovyet yardımlarıyla güçlenen ordusunun İsrail'e kafa tutacağına inanmakla birlikte SSCB'nin de olası savaş durumunda ekonomik ve askeri yardımına güvenmekteydi. Hatta 25-28 Mayıs 1967'de Moskova'ya gidip Başbakan Kosigin, Dışişleri Bakanı Gromiko ile görüşen Mısır Savaş Bakanı Şems Badran'a olası İsrail müdahalesine SSCB'nin izin vermeyerek Mısır'ın yanında olacağı söylenmiştir.³¹⁰ Ayrıca SSCB, Moskova'yı ziyaret eden İngiltere Dışişleri Bakanı George Brown'a da olası bir saldırıda Arap devletlerini destekleyeceğini belirtmiş, George Brown ise ABD'nin de İsrail'i destekleyeceğini iletmiştir.³¹¹

Fakat İsrail sürpriz bir şekilde 5 Haziran'da saldırıya geçmiş, Kahire ve Şam'ı bombalamış, Mısır ve Suriye'nin uçaklarını yerde iken yoketmiş; Mısır İsrail'deki askeri mevzileri, Suriye de Hayfa'yı bombalamıştır.³¹² Bu saldırının ardından İsrail 8 Haziran'da Sina yarımadasının tamamını, 9 Haziran'da Suriye'nin Golan Tepeleri'ni ele geçirmiştir. İsrail'in sürpriz saldırısını beklemeyen SSCB ilk olarak ABD'yi suçlamıştır. ABD'nin teşviki ve onayı olmadan İsrail'in saldıramayacağını belirten SSCB, bu saldırı karşısında Arap halkının yanında olduğunu belirtmiştir. Ayrıca SSCB İsrail'in sınırlarına geri çekilmesini isteyerek BM'yi İsrail'i kınamaya ve Ortadoğu'da barışı tekrardan onarmaya davet etmiştir. Öte yandan SSCB ABD ile

³⁰⁸ "Nâsır, Akabe Körfezi'ni kapattı", **Hürriyet**, No: 6848, 24.05.1967, s. 1, s. 7, st. 2.

³⁰⁹ "Soviet Policy and the 1967 Arab-Israeli War", **Central Intelligence Agency**, s. 6-12.

³¹⁰ "Soviet Policy and the 1967 Arab-Israeli War", **Central Intelligence Agency**, s. 10.

³¹¹ "Rusya Arapları, Amerika İsrail'i desteliyor", **Hürriyet**, No: 6849, 25.05.1967, s. 1, s. 7, st. 2.

³¹² "Ortadoğu'da Harp", **Hürriyet**, No: 6861, 06.06.1967, s. 1, s. 7, st. 2; "Ortadoğu'da Savaş", **Cumhuriyet**, No: 15391, 06.06.1967, s. 1.

iletişim kurarak hem olası bir ABD-SSCB çatışmasını engellemeye hem de Arap devletlerinin kazanamayacağını farkederek savaşı durdurmaya çalışmıştır.³¹³

SSCB BM'de İsrail'in sınırlarına geri dönmesi şartıyla bir ateşkes imzalanmasını önermiştir. İsrail'in bunu kabul etmemesi üzerine SSCB bu şartını kaldırarak tarafların ateşkes imzalanmasını önermiş, fakat bu sefer Mısır imzalamayı reddetmiştir.³¹⁴ Bunun üzerine SSCB, bütün uçaklarını kaybeden Mısır'ın İsrail'e karşı saldırı yapamayacağını belirterek ateşkesi imzalaması için ısrar etmiştir, Mısır ise İsrail Sina'dan çekilmediği sürece ateşkesi imzalamayacağını belirtmiş ve 1973 savaşına kadar Mısır ile İsrail arasında resmi bir ateşkes olmamıştır. Sovyetlerin müdahale ve diplomatik ilişkileri kesmekle tehdit ettiği İsrail ise 7 Haziran'da Ürdün, 9 Haziran'da ise Suriye ile ateşkes anlaşması imzalamıştır.³¹⁵

Ateşkese rağmen İsrail'in Suriye'de ilerlemeye devam etmesi üzerine SSCB ABD'den İsrail'i durdurmasını istemiş, aksi takdirde müdahale edeceğini bildirmiştir. SSCB'nin uyarısı üzerine İsrail saldırısını durdurmuştur.³¹⁶

1967 yenilgisinin ardından Suriye Devlet Başkanı el-Atasi Moskova'yı ziyaret etmiş ve Sovyetlerin savaş boyunca söz verdikleri teknik askeri desteği vermediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine SSCB askeri desteğin hızlıca artırılarak Tupolev 16 bombardıman uçakları ile MiG-21 savaş uçaklarının gönderileceğini söylemiş ve Sovyet yardım programı doğrultusunda yardımlar arttırılmıştır.³¹⁷

1967 Haziran'ın son günlerinde Ortadoğu'daki gezisine çıkan Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Nikolai Podgorny Kahire'den Moskova'ya dönmeden önce Suriye'yi ziyaret etmiştir.³¹⁸ Bu gezide SSCB Suriye'nin istediği teknik askeri desteği sağlamak için Lazkiye'de donanma üssü istemiştir. Suriye bu isteği reddetmiş, fakat 1967 Savaşı sırasında Suriye'ye gelen Sovyet teknisyen ve uzmanlarının Suriye'de kalmasına izin vermiştir.³¹⁹

³¹³ "Soviet Policy and the 1967 Arab-Israeli War", **Central Intelligence Agency**, s. 15-16; "İsrail ordusu Süveyş'te", **Cumhuriyet**, No: 15393, 08.06.1967, s. 1.

³¹⁴ "Mısır "Ateşkes"i kabul etmedi, **Hürriyet**, No: 6863, 08.06.1967, s. 1, s. 7, st. 3.

³¹⁵ "Soviet Policy and the 1967 Arab-Israeli War", **Central Intelligence Agency**, s. 17-19; "İsrail ile Suriye Dün Ateş Kesti", **Hürriyet**, No: 6866, 11.06.1967, s. 1, s. 7, st. 4.

³¹⁶ "Soviet Policy and the 1967 Arab-Israeli War", **Central Intelligence Agency**, s. 19-20.

³¹⁷ "Soviet Policy and the 1967 Arab-Israeli War", **Central Intelligence Agency**, s. 22; "Ruslar, Arapları yeniden silahlandırıyor", **Hürriyet**, No: 6876, 21.06.1967, s. 1, s. 7, st. 2.

³¹⁸ "Rus Cumhurbaşkanı Podgorni Kahire'de", **Hürriyet**, No: 6877, 22.06.1967, s. 1, s. 7, st. 3.

³¹⁹ "Soviet Policy and the 1967 Arab-Israeli War", **Central Intelligence Agency**, s. 24. .

Öte yandan 1967 yenilgisi sonrasında İsrail'le tekrardan savaş çıkmasından çekinen SSCB, Suriye'nin provokatif davranışlarını engellemek istemiş ve İsrail'e saldırdıkları takdirde yardım etmeyeceklerini açıklamıştır. Ağustos 1967'de Savunma Bakanı Hafız Esad başkanlığındaki heyet Moskova'yı ziyaret ettiğinde bu durum kendilerine bildirilmiştir. Bununla birlikte SSCB Suriye'nin 1967 Savaşı'ndaki zayırlarını kaşılıksız olarak karşılamayı kabul etmiş, ama Suriye heyetinin daha fazla askeri yardım isteğini kabul etmemiştir. Heyetin daha fazla askeri yardım isteğinin kabul edilmemesi ve zayırların yerine gönderilen askeri ekipmanların eski olması Suriye tarafında hayal kırıklığı yaratmıştır. Bunun nedeni ise SSCB'nin ısrarlarına rağmen Suriye yönetiminin Sudan'ın başkenti Hartum'da 29 Ağustos-1 Eylül tarihlerinde gerçekleştirilen Arap Birliği Zirvesi'ni boykot etmesiydi.³²⁰ Kasım ayında Moskova'ya bir heyet daha gitmiş, fakat SSCB'den herhangi bir yardım sözü alamadan geri dönmüştür. SSCB'nin bu tutumunun altında hem Suriye'yi dizginlemeye çalışma ve daha ılımlı bir çizgiye çekme hem de silahlandığı takdirde tekrar İsrail'e saldırabileceğini düşünerek riske girmeme yatıyordu.³²¹

Suriye'nin kontrol dışı hareketlerinden korkan SSCB'nin korktuğu başına Eylül 1970'de gelmiştir. Ürdün'deki Filistinli örgütlere saldırı başlatan Kral Hüseyin'e karşı Suriye ordusu müdahalede bulunmuştur. SSCB Suriye'nin müdahalesini desteklemekle birlikte bu müdahalenin 24 saat süresince olmasını istemekteydi. Böylece SSCB Suriye'nin geri çekilmesini isteyip ve bunu sağlayarak ABD ve İsrail'in müdahalesini engelleyebilecekti.³²² Nitekim Suriye ordusu 18 Eylül'de Ürdün'e girmesi üzerine ABD ve İsrail, Suriye ordusu çekilmediği takdirde müdahale edeceğini belirtmiş, SSCB de Suriye'den çekilmesini istemiştir.³²³ Buna rağmen Suriye ordusu saldırısına devam etmiş³²⁴, fakat Ürdün'ün güçlü savunması yüzünden 5 gün sonra geri çekilmiş ve böylece SSCB, ABD ve İsrail'in müdahale etmesine gerek kalmamıştır.³²⁵

³²⁰ "Suriye Arap Konferansından dün çekildi", **Cumhuriyet**, No: 15477, 31.08.1967, s. 1.

³²¹ "Soviet Policy and the 1967 Arab-Israeli War", **Central Intelligence Agency**, s. 41-42, 53.

³²² Golan, **a.g.e.**, s.144.

³²³ "Suriye tankları Ürdün topraklarında", **Cumhuriyet**, No: 16577, 21.09.1970, s. 1.

³²⁴ "Suriye Ürdün'e tekrar saldırdı", **Milliyet**, No: 8219, 21.09.1970, s. 11, st. 5-6.

³²⁵ "Suriye kuvvetleri Ürdün'den çekiliyor", **Milliyet**, No: 8222, 24.09.1970, s. 1, s. 9, st. 5; "Ürdün savaşı sona erdi", **Cumhuriyet**, No: 16582, 26.09.1970, s. 1.

Diğer yandan SSCB ve komünistler Baas içinde ortaya çıkan Esad-Cedid çatışmasında daha çok Sovyet yanlısı olan Cedid'in iktidarda kalması taraftarı olmuşlardır. Hafız Esad SSCB yanlısı gözüke de Moskova'ya itaat etmekle suçladığı Başbakan Yusuf Zuayyin ve Dışişleri Bakanı İbrahim Makhous'un görevden alınmalarını da sağlamıştır. Sovyet yanlılarının hükümetten tasfiye edilmesi üzerine SSCB Şam büyükelçisi Nuridin Mukhidinov aracılığıyla Esad'ı uyarmış, tasfiyeler devam ettiği takdirde Sovyet yardımının bitirileceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Esad bir taraftan ordudaki SSCB yanlılarının ve komünistlerin tasfiyesini azaltırken diğer yandan SSCB ile Suriye ilişkilerinin geliştirilmesinin önemini vurgulayarak SSCB'nin desteğini almaya çalışmıştır.³²⁶

Fakat 1970'in başlarında Halid Bektaş'ı Moskova'yı çağıran SSCB, Esad iktidara geldiği takdirde Cedid iktidarını savunmamalarını istemiş ve Esad'ın darbesi sırasında Suriyeli komünistler de sessiz kalmışlardır. SSCB'nin kararını değiştirmesinin altında Suriye ile olan ilişkilerini koruma ve Esad'la anlaşma isteği yatmaktadır. SSCB Esad'ın pragmatik olması, Moskova'ya düşmanlık beslememesi, Batı karşıtlığı ve SSCB yardımlarına bağımlılığı üzerinden ilişkilerin devam edeceğini düşünmesi ve Kara Eylül olayında SSCB'yi dinlemeyen Cedid'in aksine sınırlı müdahaleyi savunmuş olmasından dolayı Esad'ın iktidara gelmesini olumlu karşılamıştır.³²⁷

2.3.1.2. Hafız Esad Dönemi Siyasi İlişkiler

Esad'ın iktidara gelişini olumlu gören SSCB, onu ilk tebrik eden ülkelerden olmuştur. 30 Mart 1971'deki SBKP 24. Kongresi'ndeki konuşmasında Leonid Brejnev Suriye'yi Mısır'la birlikte en önemli müttefikleri olarak gördüğünü belirtmiştir. Esad da iktidara gelir gelmez SSCB ile olan ilişkileri korumaya ve geliştirmeye yönelmiştir. Baas Parti kongrelerinde alınan kararların ve partinin teorilerinin kendilerine kılavuz olmaya devam edeceğini belirten Esad, sosyalist blokla ve özellikle de SSCB ile ilişkileri geliştirmeye özel önem vereceğini belirtmiştir.³²⁸

³²⁶ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 64-66; Şen, **a.g.e.**, s.260-261.

³²⁷ Golan, **a.g.e.**, s. 222; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 76; "Soviet Relations with the Baathists in Iraq and Syria", **Central Intelligence Agency**, s. 3.

³²⁸ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 68-69.

Hafız Esad'ın SSCB ile ilişkileri devam ettirmesinin ve işbirliğini büyütmeyi istemesinin ardında yatan nedenler şunlardır:

1. İki kutuplu dünya konjonktüründe SSCB'den başka alternatifinin olmaması,
2. Suriye askeri ve ekonomik yapısının Sovyet modeline göre inşa edilmiş olması,
3. SSCB'nin ve Doğu Bloku'nun yardımlarından istifade etmek istemesi.³²⁹

Bu yüzden Başbakan olarak ilk dış ziyaretini 1-3 Şubat 1971'de Moskova'ya gerçekleştiren ve Başbakan Kosigin ile Dışişleri Bakanı Gromiko tarafından üst düzeyde karşılanan Hafız Esad, SSCB ile olan ilişkisini en yüksek dereceye çıkarmayı amaçlamıştır.³³⁰

Bununla birlikte Esad SSCB'nin Mayıs 1972'de Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalama teklifini reddetmiştir. Esad, Suriye ile SSCB'nin herhangi bir antlaşma imzalamayı gerektirmeyecek kadar gerçek bir dostluğa sahip olduğunu vurgulayarak bu antlaşmadan kaçınmıştır. Bu kaçınmanın altında yatan neden ise Suriye'ye maddi destek sağlayan Sovyet karşıtı ve petrol sahibi Arap ülkelerinin desteğini kaybetmemek ve bağımsız Suriye imajını korumaya çalışmasıydı.³³¹

Öte yandan Enver Sedat'ın Sovyet askeri personelinin Mısır'ı terk etmesini istemesinin Sovyetler Birliği'nin kendisine olan desteğinin arttıracağını öngören Esad 5-8 Temmuz 1972'de Moskova'ya gitmiştir.³³² Esad bu ziyaretten 700 milyon dolarlık askeri ve ekonomik yardım elde etmiştir.³³³ Sovyet askeri uzmanların Mısır'dan çıkarılmasından sonra Suriye SSCB için oldukça önemli hale gelmiştir. Diğer taraftan Mısır'daki gibi bir hamleyle karşılaşmamak için SSCB, SKP'nin Suriye yönetimi içerisinde olması için Esad'a baskı uygulamış ve SKP 1972'de İlerici Ulusal Cephe'ye alınmıştır.³³⁴

1973 yılında müttefikleri Mısır-Suriye ile İsrail'in arasında artan gerilimin savaşa dönmesinden çekinen SSCB, Ortadoğu'da savaş istemediğini Mayıs 1973'te

³²⁹ Aghayev, **a.g.e.**, s. 2067-2068; Karabulut, **a.g.e.**, s. 73-75.

³³⁰ "Suriye Başbakanı ile Cezayir Savunma Bakanı Moskova'da", **Cumhuriyet**, No: 16711, 02.02.1971, s. 3, st. 5.

³³¹ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 30.

³³² "Hafız Esad bugün Moskova'ya gidiyor", **Cumhuriyet**, No: 17212, 05.07.1972, s. 3.

³³³ "Sovyetler, Suriye'nin askeri kapasitesini artıracak", **Cumhuriyet**, No: 17216, 09.07.1972, s. 3.

³³⁴ Golan, **a.g.e.**, s.146.

Moskova'yı ziyaret ettiğinde Esad'a belirtmiş, ardından SBKP Politbüro üyesi Andrei Kirilenko'nun Temmuz 1973'teki Suriye'yi ziyaretinde bu isteğini tekrarlamıştır. SSCB'nin isteğine rağmen Suriye, Mısır ile ittifak yaparak İsrail'e saldırmış ve 1973 Savaşı başlamıştır.³³⁵

SSCB, 1973 savaşının ilk günlerinden itibaren Suriye'yi ateşkese zorlamak için Mısır büyükelçisi Vladimir Vinogradov'u Esad'la görüşerek ateşkes yapmasını istemiştir. Fakat Suriye'nin savaşın başında başarılı olması nedeniyle Esad SSCB'nin ateşkes isteğini reddetmiştir. Bununla birlikte İsrail'in kısa sürede karşı saldırıya başlayarak Suriye sınırını geçmesi sonucunda Esad SSCB'den askeri ve siyasi müdahale istemiştir. SSCB ise ABD görüşmelerini hızlandırmış ve ateşkesi öngören BM'nin 338 sayılı kararın çıkmasını sağlamıştır.³³⁶

Hafız Esad ise 22 Ekim'de BM'nin ateşkes çağrısı hakkında önceden bilgilendirilmediğini açıklayarak 338 sayılı kararı kabul etmemiştir. Fakat SSCB'nin yoğun baskıları sonucunda Esad 24 Ekim'de 338 sayılı kararı kabul etmiştir.³³⁷

1967 Savaşı'nın aksine 1973 Savaşı'nda Suriye ordusunun İsrail'e karşı koyabilmesinin altında Sovyet silahlarının etkisi gören Hafız Esad, SSCB ile ilişkilerinin daha da geliştirilmesine karar vermiştir. Nitekim 11 Ekim 1974'te Kışinev'de konuşan SSCB Devlet Başkanı Leonid Brejnev, Suriye'nin SSCB ile işbirliği yapan ülkeler arasında birinci sırada olduğunu vurgulayarak ilişkilerin gelişen yönünü belirtmiştir.³³⁸

14 Mart 1976'da Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın SSCB-Mısır Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasını iptal ettiğini açıklaması, Suriye ile SSCB'yi birbirine daha da yakınlaştırmıştır. İsrail'le anlaşılan Mısır'a karşı kurulan Sadakat ve Direniş Cephesi'ne desteğini sunan SSCB'ye de en büyük destek Suriye'den gelmiştir. Suriye Dışişleri Bakanı Haddam Eylül 1978'de cephe ülkelerini SSCB ile savunma anlaşmaları

³³⁵ Golan, **a.g.e.**, s. 83-84; Quandt, **a.g.e.**, s. 9.

³³⁶ Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s. 370-371; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.331; Golan, **a.g.e.**, s. 84, 88; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 44; Quandt, **a.g.e.**, s. 15-19.

³³⁷ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 76; Quandt, **a.g.e.**, s. 32.

³³⁸ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 89.

imzalamaya çağırırken³³⁹, cephenin Şam'da yapılan 3. buluşmasında konuşan Hafız Esad da SSCB ile ilişkileri geliştirme çağrısı yapmıştır.³⁴⁰

5-6 Ekim 1978'de Moskova ziyaret eden Esad'a Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalaması teklif edilmiştir. Esad da bu teklife karşılık Suriye'nin SSCB ile ilişkileri daha da geliştirmeyi hedeflediğini, bu yüzden antlaşmanın şimdi değil ileride imzalanmasını istemiştir.³⁴¹ Bunun üzerine SSCB, Esad'a sözverdiği T-72 tanklarını ve MiG-25 savaş uçaklarını göndermeyi reddetmiştir. SSCB, Camp David Antlaşması'ndan dolayı İsrail saldırılarına karşı koyabilmesi için Suriye'nin Sovyet askeri yardımına daha da bağımlı olduğunu düşündüğü için Suriye'yi antlaşmayı imzalamaya zorlamak istemiştir. Buna karşılık Suriye, Ortadoğu'da İsrail ve ABD hegemonyasına karşı SSCB'nin en önemli müttefiklerinin kendileri olduğunu belirterek askeri güçlerinin yetersiz olması halinde İsrail'e karşı koyamayacaklarını bildirmiştir.³⁴² Karşılıklı görüşmelerin ardından Sovyetler Ocak 1979'da söz verdikleri askeri yardımı başlatmış ve Mart 1979'da Dışişleri Bakanı Gromiko Şam'ı ziyaret etmiştir.³⁴³

15 Ekim 1979'da Moskova'yı giden Esad'ın bu ziyaretinde SSCB Suriye'nin 500 milyon dolarlık borcunu silmiş ve SSCB Suriye'ye ekonomik, teknolojik ve askeri yardım yapma kararı almıştır. Hafız Esad, bu ziyareti sırasında da SSCB'nin Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalama teklifini tekrardan reddetmiştir. Hafız Esad SSCB ile çok yakınlaşmanın Suriye'nin Arap dünyasındaki itibarına zarar vereceğini düşünmekle birlikte petrol zengini Arap ülkelerinin Suriye'ye olan yatırımlarını keseceğini ve ülke içindeki radikal İslamcı grupların saldırılarının artmasına neden olacağını da düşündüğü için imzalamayı yine reddetmiştir.³⁴⁴

Öte yandan İsrail ile Mısır arasında 26 Mart 1979'da imzalanan Camp David Antlaşması, Suriye'yi SSCB'den daha fazla askeri yardım edinmeye ve Sovyet korumasını elde etmeye itmiştir. Bu bağlamda Suriye ile SSCB arasındaki ilişkileri geliştirip "yüksek seviyeye" çıkarma hedefiyle görüşmelere başlanmıştır. Nisan ile

³³⁹ “”Red Cephesi” ülkeleri, Mısır ile ilişkilerini kestiler”, **Milliyet**, No: 11099, 25.09.1978, s.3.

³⁴⁰ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 118; Özkoç, **a.g.e.**, s. 174.

³⁴¹ “Hafız Esad Moskova’da”, **Milliyet**, No: 11111, 07.10.1978, s. 3.

³⁴² “Suriye, Sovyetler Birliği’ni uyardı”, **Milliyet**, No: 11159, 27.11.1978, s. 3.

³⁴³ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 119-121; “Gromiko Hafız Esad’a Şam’da güvence verdi”, **Milliyet**, No: 11278, 26.03.1979, s. 6.

³⁴⁴ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 31-32, 122-123. Sowdon, **a.g.e.**, s. 94.

Ekim 1980 arasında Şam ile Moskova arasında heyetler toplamda 10 ziyaret gerçekleştirmişlerdir.³⁴⁵ Yapılan görüşmelerle birlikte 27 Temmuz - 2 Ağustos 1980 tarihlerinde yapılan Baas Partisi 13. Kongresi'nde SSCB ile ilişkileri üst düzeye taşıma kararı alınmıştır. Bunun üzerine de 8 Ekim 1980'de Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı imzalamak üzere Hafız Esad Moskova'ya gitmiştir.³⁴⁶

8 Ekim 1980'de Suriye ile SSCB arasında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması 15 maddeyi barındırıyordu ve iki ülke arasındaki işbirliğini gösteren en üst düzey belgeydi (bkz. Ek-1). Antlaşmanın 3. maddesinde Siyonizm'in 'ırkçılık' olarak nitelendirilmesi ve 6. maddesinde de taraflardan birinin barış ve güvenliği tehlike altına girdiğinde diğer tarafın bu tehlikenin bertaraf edilmesinde yardımda bulunmasının öngörülmesi ile İsrail'in olası saldırısına karşı SSCB'nin Suriye'ye yardım etmesi amaçlanmaktaydı. Bu maddeler ile Esad Sovyetlerle yakın ilişkiler kurarak hem içeriden hem de dışarıdan gelecek saldırılara karşı SSCB'nin desteğine dayanmak istemiştir.³⁴⁷ Antlaşmanın 8. maddesi ile Hafız Esad, SSCB'nin teknolojik desteğini alarak ekonomik kalkınmayı geliştirmeyi hedeflemiştir. Antlaşmanın 11. maddesinde taraflardan her birinin diğer tarafa yönelik faaliyetlerde bulunan ittifaklara ve birtakım devletlerin herhangi bir birliğine katılmayacağını belirtilmesi ile SSCB, Mısır örneğinden ders alarak beklenmedik bir ABD-Suriye anlaşmasını engellemek istemiştir. 14. madde ile antlaşmanın 20 yıl geçerli olduğu, taraflar altı ay önceden sözleşmeyi feshetmeyi istemedikleri takdirde antlaşmanın sonraki beş yıl için de geçerli olmaya devam edeceği belirtilmiştir (Böylece bu antlaşmanın bugün de geçerliliği devam etmektedir). Bunların yanı sıra SSCB bu antlaşma ile Tartus'daki üstün sonra Tias'da da askeri üs elde etmiştir.³⁴⁸

1980'e kadar Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın imzalanmasını reddeden Hafız Esad, ülke içindeki ve dışındaki gelişmeler karşısında antlaşmayı imzalama

³⁴⁵ "Suriye ile SSCB arasında askerî bir ittifak anlaşması bekleniyor", **Milliyet**, No: 11734, 29.06.1980, s. 3.

³⁴⁶ Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s.471; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 126; "Hafız Esad, silah yardımını artırmak için Moskova'ya gidiyor", **Milliyet**, No: 11817, 22.09.1980, s. 3; "Suriye ile Sovyetler arasında dostluk ve işbirliği anlaşması imzalanıyor", **Cumhuriyet**, No: 20190, 09.10.1980, s. 3.

³⁴⁷ "Sovyetler Birliği ve Suriye arasında imzalanan anlaşma, askeri işbirliğini öngörüyor", **Cumhuriyet**, No: 20191, 10.10.1980, s. 3; "SSCB Suriye'ye askerî destek sağlayacak", **Milliyet**, No: 11835, 10.10.1980, s. 6.

³⁴⁸ Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s. 472; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 32; Sowdon, **a.g.e.**, s. 97.

gereksinimi duymuştur. Irak'ın bölgedeki ağırlığının artması, Ürdün'ün Suriye'deki Müslüman Kardeşleri desteklemesi, İsrail'in Lübnan'a müdahaleleri ve yine Lübnan'da Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki güç mücadelesi nedeniyle Suriye'nin bölgedeki manevra alanın daralmış, içeride de Müslüman Kardeşler örgütünün artan saldırıları Esad'ı oldukça zorlamaktaydı.³⁴⁹ Hafız Esad içeride ve dışarıdaki sıkışıklığını bu anlaşmayla SSCB'nin desteğini kazanarak aşmayı hedeflemiştir.³⁵⁰

Öte yandan SSCB'nin Afganistan'ı işgali Arap dünyasındaki itibarına zarar vermiş ve ABD'nin yürüttüğü Camp David süreci bölgede başarı kazanmıştı. SSCB ise bu anlaşmayla Arap halklarının desteğini kazanmak ve ABD'den daha çok kendisinin güvenliklerini sağlayabileceğini göstermek istemiştir. Ayrıca antlaşmanın önsözünde Siyonizm dâhil bütün görünüşleriyle sömürgeciliğe ve ırkçılığa karşı kararlılıkla savaşılacağına ifade edilmesi de SSCB'nin Arap halklarına İsrail'e karşı mücadelelerinde yardımcı olacağını göstermektedir. Nitekim antlaşmanın gereklilik halinde SSCB'nin Suriye'ye askeri müdahale etmesine de cevaz vermesi, Moskova'nın Arap halklarına vereceği desteğin boyutunu işaret etmekteydi. Bunlarla birlikte Amerika karşıtı Esad'a alternatif bir müttefikin bulunmaması da SSCB'yi Esad gibi bir müttefiki ve onun da iktidarını kaybetmeyi göze alamamasına neden olmaktaydı.³⁵¹

Derinleşen ilişkilere rağmen Esad yönetimi ile SSCB arasında Ortadoğu'daki gelişmelere ilişkin farklı yaklaşımların olmasından dolayı gerilimler yaşanmaktaydı. Suriye ile SSCB arasındaki görüş farklılıklarından biri Filistin mücadelesi idi. SSCB FKÖ'nün liderliğinin Arafat'ta olmasını isterken, Suriye Arafat'ın liderliğine karşıydı. Esad Filistin hareketini kontrol altında tutarak İsrail ve ABD'ye karşı kendi pozisyonunu güçlendirmeyi hedefliyordu. Bunun için de Suriye Arafat'ın FKÖ liderliğinden tasfiye edilmesine çabalıyordu, Arafat'a suikastlar düzenlemekle birlikte FKÖ içerisinde çıkan hiziplere de desteğini sunuyordu. Esad Arafat'a baskılarını arttırmakla kalmayarak Haziran 1983'te Bekaa Vadisi'ndeki FKÖ

³⁴⁹ Ali Sirmen, "Ortadoğu'da Yeni Gelişmeler", **Cumhuriyet**, No: 20192, 11.10.1980, s. 3; Sami Kohen, "Denge Yarışı", **Milliyet**, No: 11835, 10.10.1980, s. 6.

³⁵⁰ Aghayev, **a.g.e.**, s. 2067-2068; Golan, **a.g.e.**, s. 154; Karabulut, **a.g.e.**, s. 73-75; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 124; Robert Dreyfuss, "Soviet-Syria Treaty a Net Loss for the U.S.S.R.", **Executive Intelligence Review**, cilt 7 sayı 41, 1980, s. 40; Sowdon, **a.g.e.**, s. 92.

³⁵¹ Davydkov, **a.g.e.**, s.96; Golan, **a.g.e.**, s. 154; Sowdon, **a.g.e.**, s. 92.

güçlerine saldırmıştır.³⁵² Suriye'nin saldırısı sonucunda Arafat Trablusşam'a geçmiştir.³⁵³ SSCB ise Arafat'ın Filistin halkının büyük çoğunluğu tarafından meşru lider olarak görüldüğünü belirterek bu tasfiyeye karşı çıkmaktaydı. Diğer yandan SSCB, Arafat'la ilişkileri ideolojik yakınlığı olduğu FHKC ve FDHKC'ye nazaran iyi olmakla birlikte Arafat'ın tasfiyesinin Filistin mücadelesine büyük zarar vereceğini, böylece ABD ve İsrail'in bölgedeki nüfuzunun büyük oranda artacağını düşünmekteydi.³⁵⁴ Sonuç olarak SSCB'nin dayatmasıyla 1983 ortalarında Esad-Arafat arasındaki gerginlik azalmış ama bitmemiştir.³⁵⁵

SSCB ile Filistin meselesinden dolayı gergin olan ilişkilerini düzeltmek isteyen Hafız Esad, Ekim 1980'den sonra ilk kez 15 Ekim 1984'te Moskova'ya gitmiştir. Bu ziyaret sırasında Esad ekonomik ve askeri yardım almayı başarsa da bölgedeki politikalarına dair SSCB'nin desteğini alamamıştır. Moskova, Esad'ın askeri borcu azaltma isteğini reddetmiş, Ortadoğu'daki olası çatışmalarda müdahalesinin sınırlı olacağını belirtmiştir.³⁵⁶

Bunlarla birlikte Lübnan'daki varlığı, FKÖ ile olumsuz ilişkileri ve aşırı İsrail karşıtlığından dolayı SSCB'nin İsrail ile ilişki kurmasına karşı çıkması nedeniyle de Moskova Suriye'ye soğuk bakmaktaydı, çünkü Gorbaçov 'yeni düşünce'si doğrultusunda Ortadoğu'da yeni bir sayfaya açmaya niyetlenmiştir. Nitekim Haziran 1985'teki Moskova ziyaretinde Esad'a, Irak'ta ilerlemekte olan İran'a verdiği desteğini azaltması, Suriye'nin Filistinlilere ve Irak'a yönelik düşmanca tutumunu bırakması gerektiği ve Moskova'nın bölgedeki tek müttefikinin Suriye olmadığı mesajı verilmiştir. Bu ziyaretin ardından Sovyetler askeri uzmanlarını Suriye'den çekmeye başlamış, Esad'ın istediği yeni nesil savaş uçağı MiG-29'lar da verilmemiştir.³⁵⁷

³⁵² Ergün Balcı, "...Ve sahneden Hafız Esat", **Cumhuriyet**, No: 21136, 30.06.1983, s. 3; "El Fetih güçleri Bekaa Vadisi'nden sürülüyor", **Hürriyet**, No: 12654, 01.07.1983, s. 8; "Ortadoğu'da Güç Dengesi Değişiyor", **Milliyet**, No: 12825, 10.07.1983, s. 5.

³⁵³ "Suriye FKÖ'ye saldırdı", **Cumhuriyet**, No: 21129, 23.06.1983, s. 1, s. 11, st. 2.

³⁵⁴ "Sovyetler, FKÖ bunalımı için devrede", **Cumhuriyet**, No: 21146, 10.07.1983, s. 1, 3.

³⁵⁵ Primakov, **a.g.e.**, s. 293-299; "FKÖ Yürütme Komitesi "Arabuluculuk Heyeti" Şam'a gidiyor", **Milliyet**, No: 12817, 02.07.1983, s. 5.

³⁵⁶ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 159-160; "Hafız Esat SSCB'ye gidecek", **Cumhuriyet**, No: 21603, 14.10.1984, s. 3; "Hafız Esad Moskova'ya gidiyor", **Hürriyet**, No: 13110, 14.10.1984, s. 8; "Hafız Esad Moskova'da", **Hürriyet**, No: 13112, 16.10.1984, s. 8.

³⁵⁷ Aghayev, **a.g.e.**, s. 2068; Karabulut, **a.g.e.**, s. 79-80; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 166; Pandeva, **a.g.e.**, s.7-8.

Suriye'nin 1985 yılının sonlarından itibaren Irak, FKÖ ve Ürdün ile ilişkileri düzeltmek gibi Sovyetlerin istediği adımları atması üzerine ilişkiler iyileşme göstermiş ve Suriye Devlet Başkanı Yardımcısı Abdulhalim Haddam'ın 27-29 Mayıs 1986'daki ziyaretinde MiG-29 savaş uçaklarının verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁵⁸ Gorbaçov da açıklama yaparak "Suriye'yi desteklemeye devam edeceğiz. Ayrıca bu ülkeye yaptığımız askeri yardımı arttıracacağız" demiştir.³⁵⁹ Fakat MiG-29 savaş uçakları 1986 yılının sonlarında değil, Hafız Esad'ın 23-25 Nisan 1987'de Moskova'yı ziyaretinden sonra verilmiştir.³⁶⁰

Esad'ın 23-25 Nisan 1987'deki Moskova ziyareti sonucunda yapılan anlaşmalarla Suriye SSCB'den ekonomik, teknik ve askeri yardımlar almıştır.³⁶¹ Bunlarla birlikte Gorbaçov, bu ziyarette Hafız Esad'a İsrail'le SSCB arasında ilişkilerin kurulacağını bildirmiş ve Esad'dan İsrail karşıtlığını sınırlamasını istemiştir.³⁶² Diğer yandan Suriyeli Muhammed Faris 22 Temmuz 1987'de Soyuz TM-3 uzay mekiğine binerek uzaya çıkan ilk Suriyeli kozmonot olmuş, uzay aracı Suriye'den geçtikçe foto çekip Suriye'deki yeraltı su kaynaklarını belirlemeye çalışmıştır.³⁶³

18 Eylül 1989'da Moskova'da basın açıklaması yapan SSCB'nin yeni Suriye büyükelçisi Alexander Zotov, SSCB'nin ekonomik ihtiyaçları ve reformları Suriye ile olan ilişkisini etkileyeceğini belirtmiştir. SSCB'nin Suriye'ye olan askeri ve ekonomik yardımını tekrardan gözden geçireceğini açıklamıştır. Suriye'nin önümüzdeki 5 yıl için istediği yardımın ince elenip sık dokunarak inceleneceğini açıklayan Zotov, Suriye yönetiminin ödeme kapasitesinin sınırlı olmasından dolayı bu incelemeyi yapacaklarını belirtmiştir. Bunun sonucunda Suriye'ye olan yardımlar azaltılmaya başlanmıştır.³⁶⁴

³⁵⁸ "Moskova'da ilginç zirve", **Milliyet**, No: 13849, 28.05.1986, s. 5.

³⁵⁹ "Gorbaçov: 'Suriye'yi destekliyoruz", **Hürriyet**, No: 13698, 30.05.1986, s. 10; "Moskova'dan Şam'a silah desteği", **Cumhuriyet**, No: 22186, 30.05.1986, s. 3.

³⁶⁰ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 168.

³⁶¹ "Sovyetler Suriye'ye yardımı arttıracak", **Cumhuriyet**, No: 22512, 26.04.1987, s. 1.

³⁶² Golan, **a.g.e.**, s. 265; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 170; Rubinstein, **a.g.e.**, s. 681.

³⁶³ "Yarbay Faris su arıyor", **Milliyet**, No: 14258, 23.07.1987, s. 4.

³⁶⁴ Rubinstein, **a.g.e.**, s. 681

2.3.2. Suriye-SSCB Askeri İlişkileri

2.3.2.1. Hafız Esad Öncesi Askeri İlişkiler

Suriye-SSCB arasındaki ilişkiler, daha önce de ifade edildiği gibi, 10 Şubat 1946'da imzalanan gizli anlaşma ile başlamıştır. Bu anlaşma ile Suriye'nin ordusunu kurabilmesi için Sovyet askeri yardımını öngörmüş, fakat bu yardım gerçekleşmemiştir.³⁶⁵

Türkiye ve Irak'ın Suriye sınırlarına askeri yığınak yapmalarına karşı Mart 1955'te Suriye'nin yanında olduğu açıklayan SSCB, bu açıklamanın ardından Ocak 1956'da Suriye'ye 100 milyon sterlin değerinde silah satışı gerçekleştirmiştir. Suriye SSCB'den T-34 tankları alırken pamuk satmıştır.³⁶⁶ 1956'daki Süveyş Krizi'nin ardından ise Suriye ile SSCB arasında Mayıs ve Kasım 1956'da iki askeri işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmalar kapsamında SSCB Suriye'ye 60 milyon dolarlık yardım yapmıştır.³⁶⁷

BAC dönemi (1958-1961) ve sonrasındaki SSCB karşıtı hükümetler döneminde askeri ilişkiler donmuştur. Baas'ın iktidara gelmesiyle askeri ilişkiler tekrardan başlamış, Sovyet yanlısı bölgeselcilerin 23 Şubat 1966'da iktidara gelmesiyle hız kazanmıştır. Bölgeselciler iktidara geldikten sonra SSCB, 1967 Savaşı'ndan önce Suriye'ye 20 adet MiG-17 savaş uçağı ve 2 adet SU-7 bombardıman uçağı göndermiştir.³⁶⁸

1967 Savaşı sırasında askeri müdahalede bulunmayan SSCB, diplomatik yolları kullanarak ateşkesi sağlamak istemiştir. Diğer yandan 9 Haziran'daki ateşkese rağmen Suriye'de ilerlemeye devam eden İsrail ordusuna müdahale etmek için de Lazkiye'ye 400 civarında denizci, Şam'a da paraşüt birliklerini göndermiştir. Bunun üzerine İsrail saldırısını durdurmuştur.³⁶⁹

1967 Savaşı'nda Suriye toplam uçak sayısının üçte ikisi olan 60 savaş uçağını kaybetmiştir. Müttefiğini kaybetmemek için Suriye'nin zayıatlarını gidermek isteyen SSCB, savaşın ardından bir sene içerisinde 300 milyon dolar değerinde 120 savaş

³⁶⁵ Aghayev, **a.g.e.**, s. 2067; Karabulut, **a.g.e.**, s. 69; **Russia-Syria relations**, çevrimiçi, Wikipedia, 28 Ekim 2017.

³⁶⁶ "Suriye de Rusya'dan silah satın alacak", **Milliyet**, No: 1928, 30.09.1955, s. 1, s. 3, st. 1.

³⁶⁷ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 4; Sowdon, **a.g.e.**, s. 21, 36.

³⁶⁸ "Soviet Relations with the Baathists in Iraq and Syria", **Central Intelligence Agency**, s. 5.

³⁶⁹ "Soviet Policy and the 1967 Arab-Israeli War", **Central Intelligence Agency**, s.19-20.

uçağı ve 400 tank ile Suriye askerlerine modern askeri eğitim vermeleri için 1000 Sovyet askeri uzmanı Suriye'ye göndermiştir.³⁷⁰

Sovyetlerin askeri yardımı 1967 Savaşı'ndan sonra giderek artmıştır. 1955 ile 1976 arasında SSCB Suriye'ye 2,5 milyar dolarlık askeri yardım yapmıştır ki bunun yüzde 90'ı 1967 Savaşı'ndan sonradır.³⁷¹

2.3.2.2. Hafız Esad Dönemi Askeri İlişkiler

Hafız Esad, SSCB ile daha sıkı askeri ilişkiler kurup askeri yardım almayı, böylece SSCB'nin askeri teknolojisinden faydalanarak Suriye ordusunu modernize edilip güçlendirilmeyi amaçlamıştır. Bu modernize etmenin sonucunda 1984'te Suriye ordusunun asker sayısı 450-500 bin olmuştur.³⁷²

Daha önce de değinildiği gibi ilk dış ziyaretini 1-3 Şubat 1971'de Moskova'ya gerçekleştiren Hafız Esad, SSCB'den askeri ve ekonomik yardım talebinde bulunan Esad, yardım karşılığında SSCB'nin Tartus'da bir dinleme istasyonu kurmasını sağlamış, Sovyet gemilerine Suriye limanlarını ve Sovyet uçaklarına da Suriye havaalanlarını kullanma iznini vermiş ve Tartus'ta Sovyet donanma askeri üssü açılmıştır. 1972'de Sovyet askeri uzmanların Mısır'dan çıkarılması üzerine SSCB Tartus'daki üssü genişletmiştir.³⁷³

Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın SSCB askeri uzmanlarını sınırışı etmesinin ardından SSCB'nin Suriye'ye olan askeri yardımı hızlı bir şekilde artmış, 1972'nin Mayıs, Temmuz ve Aralık aylarında 3 askeri yardım anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmalar sonucunda 335 milyon dolar değerinde 750 tank (büyük çoğunluğu T-54/T-55 ve az bir kısmı T-62), 100 adet FROG-7 karadan karaya füzeleri, 20 adet SA-3 ve SA-6 karadan havaya füzeleri gönderilmiş, ayrıca 100 olan MiG-21 savaş uçağı sayısı 200'e ve 12 olan nakliye helikopteri sayısı da 50'ye çıkmıştır.³⁷⁴

³⁷⁰ Sowdon, **a.g.e.**, s. 89.

³⁷¹ "Relations Between Syria and The USSR" , **Central Intelligence Agency**, 25 Aralık 2016., (çevrimiçi), <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/cia-rdp85t00353r000100290001-4.pdf>, 9 Ekim 2017, s. 3.

³⁷² Cleveland, **a.g.e.**, s. 448; Çağ, **a.g.e.**, s. 69; Fehim Taştekin, **Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal!**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s.30.

³⁷³ Aghayev, **a.g.e.**, s. 2067; Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s.468; Karabulut, **a.g.e.**, s. 72-73; Sowdon, **a.g.e.**, s. 91; Şen, **a.g.e.**, s.282.

³⁷⁴ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 37; Sowdon, **a.g.e.**, s. 89.

1973 Savaşı boyunca ise SSCB Suriye'ye havadan AN-12 askeri nakliye uçakları toplamda 125 sefer yaparak 4360 ton, denizden 38210 ton askeri materyal göndermiştir.³⁷⁵

Suriye 1973 Savaşı'nda 222 savaş uçağı (toplam savaş uçaklarının yüzde 65'i), 1100 tank (toplam tanklarının yüzde 50'si), 17-20 adet SAM-6 bataryaları (toplam SAM-6 bataryalarının yüzde 50'si) kaybetmiştir. Bu kayıpları gidermek için SSCB Suriye'ye uzun menzilli SCUD füzeleri, MiG-23 uçakları ve SAM-6 karadan havaya füzeleri vermiş ve askeri uzman sayısını 2 bine çıkarmış, 1976'da ise Suriye'deki Sovyet askeri uzman ve teknisyenlerin sayısı 3 bin olmuştur.³⁷⁶

1976'da Suriye'nin Moskova'nın itirazına rağmen Lübnan'a girmesi üzerine SSCB Suriye'ye kısmi ambargo uygulamıştır. Hafız Esad'ın Ocak 1977'de Moskova'yı ziyaretinden sonra kısmi ambargo kalkmış, silah yardımları tekrardan başlamıştır. 1975 ortalarından 1979 yazına kadar Suriye SSCB'den 3,5 milyar dolar değerinde 400 tank (T-55 ve T-62), 500 zırhlı araç, 100'e yakın FROG-7 ve SCUD-B karadan karaya füzeleri, 50 adet MiG-23 savaş uçağı ve 20 adet SA-2, SA-3 ve SA-6 karadan havaya füzeleri almıştır.³⁷⁷

Mısır ve İsrail'in Camp David Antlaşması'nı imzalamasından sonra SSCB'nin Suriye'ye askeri yardım sayısı ve yardımın kalitesi artmıştır. Ekim 1979'da Esad'ın Moskova'yı ziyaretinde yapılan anlaşma ile Suriye'ye daha önce verilmemiş askeri malzemeler verilmiştir. Bu anlaşma kapsamında 200 adet savaş uçağı (25'i daha önce verilmemiş MiG-25), 1400 adet tank (800'ü daha önce verilmemiş T-72), 50 adet SA-8 karadan havaya füzeleri, 4 adet OSA-2 hücumbotu ve Mi-24 saldırı helikopteri verilmiştir.³⁷⁸

1980'deki Dostluk ve İşbirliği Antlaşması ile SSCB-Suriye askeri ilişkileri tavan yapmıştır. 1980'lerin ilk yarısında SSCB'nin Suriye'ye yaptığı askeri yardım 8 milyar dolardan fazla olmuştur. Yapılan bu askeri yardım, SSCB'nin bir ülkeye yaptığı en büyük yardım olmuştur.³⁷⁹

³⁷⁵ Arı, *Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 370-371; Armaoğlu, *a.g.e.*, s.331; Karsh, *Soviet Policy Towards Syria since 1970*, s. 42; Quandt, *a.g.e.*, s. 19.

³⁷⁶ Golan, *a.g.e.*, s. 148; Sowdon, *a.g.e.*, s. 90.

³⁷⁷ Karsh, *Soviet Policy Towards Syria since 1970*, s. 38; Özkoç, *a.g.e.*, s. 174.

³⁷⁸ Karsh, *Soviet Policy Towards Syria since 1970*, s. 39; "Suriye, Rusya'dan son model uçak ve tank alıyor", *Milliyet*, No: 11622, 08.03.1980, s. 3.

³⁷⁹ Karsh, *Soviet Policy Towards Syria since 1970*, s. 34.

Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'ndan 1982'ye kadar SSCB'nin yaptığı askeri yardımlar ile Suriye'nin tank, karadan havaya füzeler, savaş uçağı sayısı yüzde 50, zırhlı araç ve top sayısı yüzde 100'den fazla artmıştır. Diğer yandan sayıları artan Sovyet uzmanları Suriye ordusunun modernizasyonunu tamamlayarak mekanize, zırhlı tümenler oluşturmuşlardır (bkz. Tablo 2.1). Diğer yandan SSCB, Dostluk ve İşbirliği Antlaşması doğrultusunda Suriye'nin savunmasını güçlendirmeye yönelmiştir. Suriye, Sovyetler Birliği'nin başlattığı uluslararası bir uydu iletişim ağı olan Intersputnik'in on üç üye ülkesinden biri olmuş, Tartus'a SSCB denizaltıları ve Tiyas'a da SSCB uçakları yerleştirilmiştir. Stratejik noktalara ise karadan denize ve karadan havaya atılan füzeleri bulunduran SA-2 ve SA-3 bataryaları konulmuştur. Bununla birlikte 1980'lerin ortalarında 500 KGB ajanı Şam'da görev yapmaktaydı.³⁸⁰

Hafız Esad'ın Haziran 1982'de Moskova'yı ziyaretinden sonra askeri yardımları arttıran SSCB, Varşova Paktı üyeleri dışında ilk defa Suriye'ye 1982 ve 1983 yıllarında SA-5 havadan karaya füzeleri ve SS-21 karadan karaya füzeleri vermiş ve Ocak 1983'te SA-5 savunma sistemi Şam ve Humus'a kurulmuştur. Bunlara ek olarak Suriye 140 adet savaş uçağı (MiG-25 ve MiG-27 savaş uçakları), 70 adet karadan havaya füze (SA-5, SA-6 ve SA-8), 600 adet tank (T-72 ve T-74 tankları), 100 adet zırhlı araç, 1000 adet top, uzun menzilli SSC-1 gemisavar füzesi, Mi-8 ve Mi-24 saldırı helikopterleri ve TU-126 havadan erken uyarı ve kontrol uçağı almıştır.³⁸¹ 120 km menzilli SS-21 füzeleri ile Suriye İsrail'in kuzeyindeki önemli askeri ve ekonomik hedefleri vurma imkanı kazanırken, 250-300 km menzilli SA-5 füzeleri de olası İsrail uçaklarının saldırısı karşısında Suriye hava savunmasını güçlendirmiştir. Yapılan bu yardımla Suriye düzenli ordusunun kapasitesi 310 binden 450-500 bine çıkmıştır.³⁸² Bu yardımlarla birlikte Suriye'ye yüzlerce Sovyet uzman gönderilmiş, bu uzmanlar Suriyelilere eğitim vererek daha önce kendilerinde olan hava savunma sistemi ve füzelerinin kontrolünü Suriyeli askerlere devretmişlerdir. Böylece Sovyetler bu yardımlarla Suriye'nin SSCB'nin müdahale

³⁸⁰ Eugene K. Keefe, **Soviet Union: a country study**, Washington, Federal Research Division Library of Congress, 1991, s.582; Karabulut, **a.g.e.**, s. 77; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 147.

³⁸¹ Fukuyama, **Moscow's Post-Brezhnev Reassessment of the Third World**, s. 52-53.

³⁸² Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 41; Sowdon, **a.g.e.**, s. 109.

etmesine gerek kalmadan savunabilmesini ve İsrail'in de saldırmadan önce iki defa düşünmesini amaçlamıştır.³⁸³

Diğer yandan SSCB ile Suriye arasında nükleer silahlar konusunda 1983 yılında Barışçıl Araçların Değişimi ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Fakat hem ABD ve İsrail'in Suriye'nin nükleer silaha sahip olmasına izin vermemesi hem de SSCB'nin bölge dengelerini bozmak istememesi nedeniyle bu anlaşma kâğıt üzerinde kalmıştır.³⁸⁴

1984'ten sonra SSCB'nin Suriye'ye olan askeri yardımı düşüş göstermiştir. Bu süreçte MiG-29 ve SU-24 gibi savaş uçakları ve SA-13 savunma sistemleri gibi yeni askeri ekipmanlar gönderilmeye devam edilse de Suriye ekonomisinin kötü durumda olması yüzünden sınırlı sayıda gönderilmiştir. SSCB'nin Suriye'ye askeri yardımı 1985 öncesinde yıllık ortalama 2,3 milyar dolar iken 1985-1989 yılları arasında 1 milyar dolara düşmüştür.³⁸⁵

Mayıs 1985'te Moskova'ya giden Esad daha fazla Sovyet askeri yardımı istemiştir. Fakat SSCB, FKÖ ve Irak'la olan gerilimini azaltmadığı için Esad'ın bu isteğini geri çevirmiş ve çok sayıda askeri uzmanını Suriye'den çekme kararı almıştır. Bu karar ile 1984 ortalarında sayıları 13 bini bulan³⁸⁶ Suriye'deki SSCB ve Doğu Bloku ülkelerinin askeri uzman sayısı 2 bin ile 5 bin arasına düşmüştür.³⁸⁷ Ancak Mayıs 1986'da ise ABD ve İsrail'in Suriye'ye yaptıkları baskıya karşılık SSCB tekrardan silah yardımı yapmaya başlamıştır. Bununla birlikte Esad yönetimi 1980'lerin sonunda bölgede artan ABD etkisini dengelemeye çalışmıştır. Dolayısıyla 1987'de aldığı kararla Moskova'ya yeni üs kolaylıkları vermeyeceğini açıklayan Suriye'deki Sovyet askeri uzman sayısı da 3 bine düşürülmüştür.³⁸⁸ Nisan 1990'da

³⁸³ Golan, **a.g.e.**, s. 137; Sami Kohen, "Sovyetler'in Suriye'ye yeni füzeler göndermesi Washington'da kaygı yarattı", **Milliyet**, No: 12900, 09.10.1983, s. 5; "ABD Lübnan'a, Sovyetler de Suriye'ye silah sevkini hızlandırıyor", **Hürriyet**, No: 12748, 08.10.1983, s. 8.

³⁸⁴ Karabulut, **a.g.e.**, s. 77; Thomas Collelo, **Syria: a country study**, Washington, Federal Research Division, Library of Congress, 1988, s. 228.

³⁸⁵ Golan, **a.g.e.**, s. 279; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 41.

³⁸⁶ Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s.472; Collelo, **a.g.e.**, s. 227.

³⁸⁷ Şen, **a.g.e.**, s. 295.

³⁸⁸ Fukuyama, **Moscow's Post-Brezhnev Reassessment of the Third World**, s. 53; Karabulut, **a.g.e.**, s. 76.

Moskova'yı ziyaret eden Esad'a askeri yardımın sürdürüleceği belirtilmiş, SSCB'nin yıkılmasına kadar da Sovyetlerin askeri yardımı devam etmiştir.³⁸⁹

Tablo 2.1: Ekim 1973-1989 Arası Suriye Ordusu'nun Genişlemesi

	Ekim 1973	Mayıs 1975	Ekim 1979	Haziran 1982	1984	1986	1989
Askeri Ekipman							
Tank	1500	2200	2600	4000	4100	4200	4050
Zırhlı Araç	1000	1200	1600	3500	3500	3600	3850
Top	900	800	900	2600	3500	3800	2300
Karadan Havaya Füzeler	30	40	50	100	150	150	150
Savaş Uçağı	310	350	400	600	650	650	650
Hücumbot	8	9	14	18	22	24	22
Denizaltı	-	-	-	-	-	-	3
Toplam Asker Sayısı (Bin)	-	-	247	310	450- 500	450- 500	400
Zırhlı Tümen	-	-	2	4	5	5	5
Mekanize Tümen	-	-	3	2	3	3	3
Bağımsız Tugay	-	-	9	10	17	10	7
Özel Operasyon Tümeni	-	-	-	-	-	1	1

Kaynak: Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 38, 40, 43.

2.3.3. Suriye-SSCB Ekonomik İlişkileri

2.3.3.1. Hafız Esad Öncesi Ekonomik İlişkiler

Suriye-SSCB arasındaki ekonomik ilişkiler, askeri ilişkilerin arka planında kalmakla birlikte geç bir zamanda, 1955 yılının sonlarında başlamıştır. Aralık 1955'de SSCB Suriye'ye tam teçhizatlı bir petrol rafinerisi kurmayı teklif etmiştir.³⁹⁰ Suriye'nin bu teklifi kabul etmesi üzerine Şubat 1956'da Doğu Bloku ülkelerinden Çekoslovakya Humus'a bir petrol rafineri inşa etmiştir.³⁹¹ Temmuz 1957'de ise Suriye Savunma Bakanı Halit el-Azm'ın Moskova'yı ziyaretinde SSCB'nin Suriye'ye

³⁸⁹ "Moskova'nın Suriye'ye verdiği askerî yardımı sürdüreceği açıklandı", **Milliyet**, No: 15250, 30.04.1990, s. 4.

³⁹⁰ "Rusya Suriye'ye yardım teklifinde bulunuyor", **Milliyet**, No: 1996, 07.12.1955, s. 1; "Rusya'nın Suriye'ye yardım teklifi", **Cumhuriyet**, No: 11264, 07.12.1955, s. 3, st. 4.

³⁹¹ "Suriye-Çekoslovakya anlaşması", **Cumhuriyet**, No: 11339, 20.02.1956, s. 3, st. 5.

500 milyon dolar değerinde askeri ve ekonomik yardım yapması kararlaştırılmıştır. Bu anlaşma Suriye'de demiryolları ve karayolları inşası, Lazkiye'de liman yapımını, 6 tane havalimanı inşasını ve sulama ve enerji projelerinin finansmanını kapsamaktaydı. Bu karar doğrultusunda 29 Ekim 1957'de yapılan anlaşma çerçevesinde ise SSCB 19 projede kullanılmak üzere Suriye'ye 579 milyon dolarlık yardımda bulunacağı ifade edilmiştir.³⁹² SSCB bu yardımın 168 milyon dolarlık kısmını aynı yıl içerisinde yapmış, Doğu Almanya, Bulgaristan ve Çekoslovakya'nın da katkılarıyla yapılan yardım 1957 yılında 294 milyon dolara kadar çıkmıştır.³⁹³ Bu yardımlar da baraj, köprü ve demiryolu gibi Suriye'nin altyapısının yeniden yapılandırılmasını sağlayacak alanlarda kullanılmak üzere verilmiştir.³⁹⁴

SSCB'nin Suriye'ye bir diğer yardım projesi Nisan 1966'da gerçekleşmiştir. Bu projeyle Fırat nehri üzerinde büyük bir baraj ve enerji santrali yapılması hedeflenmiştir. Barajın yapımı için SSCB Suriye'ye gerekli malzemelerle birlikte 120 milyon ruble (132 milyon dolar) borç vermiştir. Suriye bu borcu barajın bitiminden bir yıl sonra (barajın 1973'te bitirilmesi planlanıyordu) ödemeye başlayacak ve yüzde 2,5 faizle 12 yıl içerisinde ödeyecekti.³⁹⁵

Toplamda Suriye 1954-1970 yılları arasında SSCB'den 440 milyon dolara yakın ekonomik yardım almıştır.³⁹⁶

Suriye-SSCB arasındaki ticareti inceleyecek olursak (bkz. Tablo 2.2), ilk yıllarda bu ticarete bir denge olduğu görülmektedir. Bu dengenin 1959-1961 yılları arasında SSCB lehine bozulmuş, 1961 yılında Sovyet karşıtı geleneksel elitin iktidara gelmesinin sonucunda ise denge Suriye'den yana dönmüş ve 1961-1965 yılları arasında bu ticaretten Suriye kazançlı çıkmıştır. 1966'da Sovyet yanlısı bölgeselcilerin iktidara gelmesiyle ibre tekrardan SSCB'ye dönmüş ve SSCB giderek artan bir şekilde bu ticaretten kazançlı çıkmıştır. Bununla birlikte bu dönemde SSCB Suriye'nin altyapısının yapılandırılmasında önemli destek sunmuştur.

³⁹² Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 4; Sowdon, **a.g.e.**, s. 36.

³⁹³ Karabulut, **a.g.e.**, s. 71.

³⁹⁴ Karabulut, **a.g.e.**, s. 72.

³⁹⁵ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 52; "Soviet Relations with the Baathists in Iraq and Syria", **Central Intelligence Agency**, s. 5.

³⁹⁶ Özkoç, **a.g.e.**, s. 144-145.

Tablo 2.2: 1955-1970 yılları arasında SSCB-Suriye Ticareti (milyon dolar).

Yıllar	SSCB'den Suriye'ye ihracat	Suriye'den SSCB'ye ihracat	SSCB'nin kazancı
1955	0,3	0,0	0,3
1956	1,6	1,6	0,0
1957	4,3	5,4	-1,1
1958	15,2	23,3	-8,1
1959	15,1	6,1	9,0
1960	11,0	7,8	3,2
1961	17,0	4,3	12,7
1962	5,2	6,9	-1,7
1963	13,1	14,2	-1,1
1964	12,2	17,8	-5,6
1965	12,7	18,6	-5,9
1966	22,7	20,3	2,3
1967	34,2	18,2	16,0
1968	42,1	20,9	21,2
1969	47,8	37,3	10,4
1970	46,4	19,2	27,2

Kaynak: Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 56.

2.3.3.2. Hafız Esad Dönemi Ekonomik İlişkiler

Hafız Esad'ın iktidara gelmesi ve ekonomiyi liberalleştirme politikaları SSCB ile olan ilişkilerini kötü etkilememiştir. Hafız Esad Şubat 1971'de ilk resmi gezisini yapmak için Moskova'ya gittiğinde ve 1972 yılı boyunca imzalanan birçok anlaşmayla SSCB'nin petrol endüstri, demiryolları inşası ve su kaynaklarının geliştirilmesi konularında Suriye'ye yardım yapması kararı alınmıştır³⁹⁷

1973 Savaşı'nın ekonomik zararlarını karşılamak için Esad ABD ile ilişki kurmaya çalışmıştır. Buna karşılık SSCB hemen devreye girmiş, Şubat-Mart 1974'te Şam'ı ziyaret eden SSCB Dışişleri Bakanı Andrei Gromiko Suriye'nin 1973 Savaşı'ndaki ekonomik zararını karşılamak için 2,2 milyar dolar önermiştir. Bir ay

³⁹⁷ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 52.

sonra da Esad'ın Moskova'ya ziyareti sırasında geniş çaplı ekonomik ve askeri yardımı içeren anlaşma imzalanmıştır.³⁹⁸

1970'lerin ilk yarısında SSCB yardımıyla 50'ye yakın proje gerçekleştirilmiştir. Bu projelerle tarımda altyapının (pamuk yetiştiriciliği, tarımda makineleştirme), ulaşımın (demiryolu sisteminin ve limanların geliştirilmesi) ve petrol endüstrinin (petrol depolama kapasitesini arttırma ve petrol arama sondajının iyileştirme) geliştirilmesi sağlanmıştır. 1966-1970 arasında SSCB-Suriye ticaret hacimi yıllık ortalama 61,8 milyon dolar (38,6 milyon dolar Sovyet ihracatı, 23,2 milyon dolar Suriye ihracatı) iken bu projelerin etkisiyle 1975'de 243,1 milyon dolar (137,5 milyon dolar Sovyet ihracatı, 95,6 milyon dolar Suriye ihracatı) olmuştur.³⁹⁹

Bunlarla birlikte SSCB Suriye'nin Batı Avrupa ile olan ekonomik ilişkilerinin gelişmesinden de rahatsız olmuştur. 1975'te Suriye ihracatının yüzde 53,8'i (500,34 milyon dolar), Suriye ithalatının yüzde 49'u (825,65 milyon dolar) Batı Avrupa'dan gerçekleşmekteydi. Buna karşılık Suriye ihracatının yüzde 22,4'i (208,32 milyon dolar), Suriye ithalatının yüzde 16,6'sı (279,71 milyon dolar) Doğu Bloku ülkelerinden ve Suriye ihracatının yüzde 10,2'si (95,6 milyon dolar), Suriye ithalatının yüzde 8,1'i (137,5 milyon dolar) de SSCB'den gerçekleşmekteydi. Fakat bu durum 1960'lardan bu yana devam eden Suriye-Batı Avrupa ticari ilişkilerinin sonucuydu. Nitekim Esad'ın liberalleştirme hamlelerine rağmen Suriye ekonomisinin genel yapısının değişmemesi ve kamu sektörünün ekonominin dörtte üçüne hakim olması SSCB'nin endişelenmemesini sağlamıştır.⁴⁰⁰

1970'lerin ikinci yarısında da ekonomik ilişkileri hız kesmeden devam etmiştir. 24 Ocak 1976'da 5 yıllık ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Suriye ham petrol, yün ve pamuk ürünleri verirken karşılığında SSCB'den Sovyet makineleri ve endüstriyel ekipman alacaktı. Nisan 1977'de Esad'ın Moskova'yı ziyareti sırasında imzalanan bir diğer anlaşma ile de SSCB Suriye'deki demiryollarının genişletilmesine teknik destek verecekti.⁴⁰¹ Ekim 1979'da ise SSCB

³⁹⁸ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 53.

³⁹⁹ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 53-54.

⁴⁰⁰ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 54.

⁴⁰¹ "Rusya ile Suriye arasında Teknik ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalandı", **Milliyet**, No: 10586, 24.04.1977, s. 3; "Suriye Devlet Başkanı, Hafız Esat Moskova'ya gitti", **Cumhuriyet**, No: 18941, 19.04.1977, s. 3.

Suriye'nin 2 milyar dolara varan borcunun yüzde 25'ini (500 milyon dolar) silmiştir.⁴⁰²

1980'de imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın ardından 1981'de imzalanan 5 yıllık ticari anlaşmayla iki ülke arasındaki ticaret hacmi yüzde 150 artmıştır. Bu anlaşmayla Sovyetlerin petrol endüstrisi, sulama teknolojileri, enerji üretimi ve ulaştırmanın (demiryolları, limanlar) genişletilmesi gibi başlıklarda Suriye'ye teknik destek sağlaması öngörülüyordu. Bu bağlamda SSCB Suriye'ye Mart 1983'te Şam kırsalında yapılacak enerji santrali için 120 milyon dolar yardım sağlamıştır. Ayrıca Hafız Esad'ın isteği üzerine hava ulaşımında kullanılmak üzere TU-154 yolcu uçakları SSCB'den alınmıştır.⁴⁰³

Petrol fiyatlarının düşmesi, İran-Irak Savaşı'nda Tahran'ı desteklediği için Arap sermayesinin Suriye'den çekilmesi ve verimsiz üretim 1980'lerin ilk yarısında Suriye ekonomisini zora sokmuştur. Bütçe açığı 1983'de 815 milyon dolar iken 1984'te 852 milyon dolara, 1985'te 2 milyar dolara çıkmıştır. Bununla birlikte 1980'lerden itibaren askeri harcamalar bütçenin yarısını oluşturmıştır.⁴⁰⁴

Suriye ekonomisinin kötü hale gelmesi SSCB tarafından olumlu görülmüştür. Böylelikle Suriye'nin Moskova'ya olan bağımlılığı artmakta ve Ortadoğu'da Moskova'nın isteği doğrultusunda hareket etmek zorunda kalmaktaydı. Nitekim Ekim 1984'te Moskova'yı ziyaret eden Esad'ın 15 milyar dolarlık askeri borcu yeniden takvimlendirme isteğini SSCB reddetmiştir. Esad'ın SSCB'nin uyarıları doğrultusunda bölge politikalarını değişikliğe gitmesi üzerine 1986 ve 1987'de SSCB ile Suriye arasında ekonomik anlaşmalar imzalanmış, Nisan 1987'de Moskova'ya giden Esad'ın isteği üzerine Suriye'nin askeri borcu yeniden takvimlendirilmiştir.⁴⁰⁵

Esad'ın 23-25 Nisan 1987'deki Moskova ziyaretinde yapılan anlaşmalarla Suriye'nin 15 milyar dolarlık borcu tekrardan takvimlendirilmiş, Fırat nehri üzerine yapılacak Tışrin hidroelektrik santrali yapılması ile fosfat ve petrol endüstrinin geliştirilmesine dair teknik yardım alınması kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁶

⁴⁰² Golan, **a.g.e.**, s. 153; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 53-54.

⁴⁰³ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 55, 56, 156.

⁴⁰⁴ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 57-58.

⁴⁰⁵ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 58-59.

⁴⁰⁶ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 170.

Hafız Esad dönemindeki Suriye-SSCB arasındaki ticareti inceleyecek olursak (bkz. Tablo 2.3). ticaret hacminin katlanarak büyüdüğü görülmektedir. Bu büyümede SSCB'nin yardımıyla gerçekleştirilen petrol ve enerji alanındaki gelişmelerin önemli etkisi bulunmaktadır. 1980'e kadar gerçekleşen ticarete (1974 ve 1977 yılları hariç) SSCB'nin kazancını giderek artmıştır. 1980'de Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte bu kazanç giderek azalmış, 1982 ve 1983 yıllarında ise Suriye bu ticaretten kazanç sağlamıştır. Bununla birlikte Suriye ekonomisinin 1980'lerde küçülmesiyle birlikte ithalatta kısıntıya gidilmesi, 1981-1984 arasında SSCB'den yapılan ithalatın giderek düşmesine yol açmıştır. Bununla birlikte 1984'ten itibaren Suriye'nin SSCB'ye ihracatı da büyük düşüş göstermiştir. Sonuç olarak Hafız Esad döneminde SSCB ile Suriye arasındaki ticaretten SSCB kazançlı çıkmıştır.

Tablo 2.3: 1971-1985 yılları arasında SSCB-Suriye Ticareti (milyon dolar)

Yıllar	SSCB'den Suriye'ye ihracat	Suriye'den SSCB'ye ihracat	SSCB'nin kazancı
1971	57,7	29,3	28,3
1972	71,1	65,2	5,9
1973	97,6	63,2	34,4
1974	92,5	135,0	-42,5
1975	137,5	95,6	41,9
1976	183,7	128,5	55,2
1977	136,8	144,1	-7,3
1978	192,7	108,4	84,3
1979	203,5	100,5	103,1
1980	258,2	236,4	21,9
1981	387,3	349,8	37,6
1982	290,4	414,3	-124,0
1983	275,9	403,6	-127,7
1984	305,5	269,0	36,5
1985	383,6	226,7	156,9

Kaynak: Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 56.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU'DAKİ SAVAŞLARDA SURİYE-SSCB İLİŞKİLERİ

3.1. 1973 Ekim Savaşı

6 Ekim saat 14.00'te Suriye ve Mısır ordularının iki cepheden sürpriz saldırıları ile 1973 Ekim Savaşı başlamıştır. Bu tarih Yahudilerin kutsal bayramı Yom Kippur'a denk gelme birlikte, Hz. Muhammed'in Bedr Savaşı hazırlıklarına başladığı güne de denk gelmekteydi. Bu yüzden 1973 Ekim Savaşı Yom-Kippur Savaşı olarak da adlandırılmış, bununla birlikte Mısırlılar da yaptıkları saldırıya Bedr Operasyonu adını vermişlerdir.⁴⁰⁷

Savaşın 8 Ekim'e kadar olan ilk iki günlük sürecinde Mısır ordusu 11 İsrail uçağını düşürüp 5 noktadan Süveyş Kanalı'nın doğusuna geçerken, Suriye ordusu da 1967'de kaybettiği toprakları geri aldığı gibi İsrail sınırlarının içerisine girmiştir.⁴⁰⁸ Tüm bunlarla birlikte Mısır ordusu daha fazla ilerlemek yerine hattını güçlendirip İsrail'i barışa zorlamaya yönelmiştir. Suriye ise savaşa girerken 1967'de kaybettiği toprakları geri almayı hedeflemiş ve bu hedefine ulaştığı için saldırılarını durdurmuştur. Düşmanlarının saldırılarını durdurmaları üzerine 8 Ekim'de karşı saldırıya geçen İsrail ordusu, 10 Ekim'de Golan Tepeleri'ni geri alıp 13 Ekim'de de Hermon dağını aşarak Şam'ın 20 km yakınına gelmiştir.⁴⁰⁹ İsrail ordusu 14 Ekim'de ise Mısır ordusunun saldırısını geri püskürtmüş, 15 Ekim'deki karşı saldırıyla Süveyş'in batı yakasına geçmiştir. Kahire ile Süveyş Kanalı arasındaki yolu ele geçiren İsrail ordusu Mısır 3. Ordusu'nu kuşatmış ve Kahire yolu İsrail ordusuna açılmıştır.⁴¹⁰

9 Ekim'de saat 12 sularında Suriye'nin cephe arkasındaki önemli noktalarına saldıran 6 İsrail savaş uçağı, Şam'daki Sovyet Kültür Merkezi'ne de saldırmış ve bir

⁴⁰⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 322; Gerger, **a.g.e.**, s.351; Mehran Kamrava, **The Modern Middle East: A Political History since the First World War**, Kaliforniya, University of California Press, 2005, s.128-129.

⁴⁰⁸ "İsrail ile Mısır ve Suriye arasında savaş başladı", **Cumhuriyet**, No: 17666, 07.10.1973, s. 1, s. 7, st. 1; "Mısır, Sina'da ilerliyor", **Hürriyet**, No: 9147, 08.10.1973, s. 1, s. 15, st. 3; "Ortadoğu'da savaş başladı", **Hürriyet**, No: 9146, 07.10.1973, s. 1, s. 13, st. 4.

⁴⁰⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 326; "İsrail, 2 cephede birden karşı saldırıya geçti", **Cumhuriyet**, No: 17668, 09.10.1973, s. 1, s. 7, st. 1; "İsrail genel hücumla geçti", **Milliyet**, No:9316, 09.10.1973, s. 1, s. 11, st. 5.

⁴¹⁰ Hourani, **a.g.e.**, s.481; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 75; Quandt,**a.g.e.** 36.

Sovyet vatandaşını öldürmüştür.⁴¹¹ Bunun üzerine SSCB Suriye ve Mısır'ın yanı sıra Suriye'ye asker göndermesini istediği Irak'a askeri destek göndermiştir. SSCB bu ülkelere yaklaşık 4 bin ton askeri yardım göndermiştir. 10 Ekim'de İsrail Golan Tepeleri'ni tekrardan ele geçirdiğinde ise SSCB 7 hava indirme tümeninden 3'ünü alarm durumuna geçirmiştir. 3 gün sonra İsrail ordusunun 13 Suriye uçağını yok ettikten sonra Golan Tepeleri'ni geçip Şam'a doğru yürümesi üzerine SSCB hava indirme tümeni Şam yakınlarındaki Katana'ya yerleşmiş ve İsrail ilerlemeye devam ettiği takdirde müdahale edeceği uyarısında bulunmuştur.⁴¹²

15 Ekim'de İsrail'in Süveyş Kanalı'nın batı yakasına geçip 20 bin askeri olan Mısır'ın 3. Ordusu'nu kuşatarak Kahire yolunu açması üzerine Kosigin Kahire'ye geçmiştir.⁴¹³ Kosigin 16-19 Ekim'de Kahire'de Sedat'la görüşerek ateşkes ilan etmesi için ikna etmeye çalışmıştır.⁴¹⁴ Nitekim 19 Ekim'de yapılan açıklamada Mısır'ın ateşkese hazır olduğu belirtilmiştir. SSCB lideri Brejnev, ABD Başkanı Nixon'a acil bir mesaj göndererek savaşı bitirmek için görüşmelerin başlamasını istemiştir. Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanı Kissinger 20 Ekim'de Moskova'ya gitmiştir. Bu sırada, 21 Ekim'de Amerikan Kongresi İsrail'e 2,2 milyar dolarlık askeri yardım paketini onaylamıştır.⁴¹⁵ Bunun üzerine tepki olarak OPEC üyesi Arap ülkeleri (Suriye, Irak, Mısır, Suudi Arabistan, Libya, Bahreyn, BAE, Kuveyt, Katar ve Cezayir) ABD'ye petrol ambargosu uygulamaya karar vermişlerdir.⁴¹⁶ Arap ülkelerinin bu kararı ve SSCB'nin baskısı üzerine ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissenger, SSCB Dışişleri Bakanı Andrei Gromiko ile yaptığı görüşmelerin ardından ateşkes sağlanmasını kabul etmiş ve BM'den 22 Ekim 1973 tarihli 338 sayılı karar çıkmıştır.⁴¹⁷ Bu karar, tarafların bulundukları yerde derhal ateşi kesmelerini ve ateşkesi müteakip tarafların 242 sayılı kararı bütün unsurları ile uygulamalarını, ayrıca taraflar arasında

⁴¹¹ "İsrail Şam'ı bombaladı", **Hürriyet**, No: 9149, 10.10.1973, s. 1, s. 15, st. 5; "TASS'ın bildirisi: "İsrail'in Sovyet yurttaşına giriştiği caniyane davranışına sessiz kalamayız", **Cumhuriyet**, No:17672, 13.10.1973, s. 1.

⁴¹² Golan, **a.g.e.**, s. 88; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 44; Quandt, **a.g.e.**, s. 18-19; "İsrail, Suriye'ye girdi", **Milliyet**, No: 9319, 12.10.1973, s. 1, s. 11, st. 1; "İsrail Şam'a ilerliyor", **Cumhuriyet**, No: 17672, 13.10.1973, s. 1, s. 7, st. 1.

⁴¹³ "İsrailliler Kahire'ye 80 kilometre yaklaştı", **Hürriyet**, No: 9160, 21.10.1973, s. 3.

⁴¹⁴ "Kosigin'in Kahire'ye gittiği doğrulandı", **Hürriyet**, No: 9158, 19.10.1973, s. 3; "Mısır-Suriye", **Milliyet**, No: 9324, 17.10.1973, s.11, st. 1.

⁴¹⁵ "ABD, İsrail'e 2,2 milyar dolar yardım yapacak", **Cumhuriyet**, No: 17679, 20.10.1973, s. 1.

⁴¹⁶ Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s. 369.

⁴¹⁷ "Amerika ile Rusya anlaştı", **Hürriyet**, No: 9161, 22.10.1973, s. 1; "Ortadoğu'da ateşkes", **Hürriyet**, No: 9162, 23.10.1973, s. 1, s. 11, st. 1.

Ortadoğu'da adil ve kalıcı bir barışın tesisi için müzakerelerin başlamasını öngörmekteydi.⁴¹⁸ Bu karara rağmen İsrail yine çatışmaları durdurmamıştır.⁴¹⁹ İsrail'in BM Güvenlik Konseyi'nin 338 sayılı kararını gözardı ederek çatışmaları durdurmaması üzerine SSCB lideri Brejnev, Nixon'a savaşı durdurmak için ortak hareket öneren bir mektup göndermiş ve ABD'nin İsrail'e müdahale etmemesi durumunda askeri gücünü kullanacağını belirtmiştir. Bunun üzerine İsrail 25 Ekim'de saldırılarını durdurmuştur.⁴²⁰

Daha önce de değinildiği üzere, Hafız Esad, Enver Sedat'ın aksine 22 Ekim'de BM'nin ateşkes çağrısı hakkında önceden bilgilendirilmediğini açıklayarak 338 sayılı kararı kabul etmemiş; fakat SSCB'nin yoğun baskıları sonucunda Suriye 24 Ekim'de 338 sayılı kararı kabul etmiştir.⁴²¹

Savaş sonunda İsrail'den 2500, Mısır'dan 7700 ve Suriye'den 3500 kişi hayatını kaybetmiştir. Ayrıca İsrail 800 tank ve 100 uçak, Mısır ve Suriye toplamda 2000 tank ve 450 uçak zayıat vermiştir.⁴²²

SSCB bölgedeki tansiyonun yüksekliğinin bir savaşa yol açacağını öngörmüş, 1973 yılı boyunca ABD'yi uyararak İsrail'in işgal ettiği topraklardan çıkmasını istemiştir. Şubat 1973'te Sedat'ın güvenlik danışmanı Hafız İsmail'in Moskova'yı ziyaretinden sonra SCUD füzelerinin de dahil olduğu askeri yardıma tekrardan başlanmış ve yaklaşık 1500 Sovyet askeri uzman Mısır'a dönmüştür. SSCB'nin bu silah yardımının yapmasının nedeni Suudi Arabistan'la ilişkilerini geliştiren Sedat'ın yüzünü ABD'ye dönmesini engellemek, Arapların tekrardan bir askeri fiyaskoyla karşılaşmaması ve İsrail'i caydırmak idi. Bununla birlikte SSCB Sedat ve Esad'ın savaşı başlatmalarını engellemeye çalışmıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere, SSCB savaş istemediğini Esad'ın Mayıs 1973'te Moskova'ya yaptığı ziyarette ve

⁴¹⁸ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.334; Gerger, **a.g.e.**, s.352; Sami Kohen, "'Büyükler' anlaşınca..", **Milliyet**, No: 9332, 25.10.1973, s.2.

⁴¹⁹ "Sina'da çarpışmalar devam ediyor", **Hürriyet**, No: 9164, 25.10.1973, s. 3.

⁴²⁰ Arthur Goldschmidt, Lawrence Davidson, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, İstanbul, Doruk Yayıncılık, 2008, s. 356-360; Fomin, **a.g.e.**, s.42; Golan, **a.g.e.**, s. 89; Hourani, **a.g.e.**, s.482; Primakov, **a.g.e.**, s. 199-201; Quandt, **a.g.e.**, s. 21, 29, 32; "Rusya'nın Ortadoğu'ya asker göndereceği haberi üzerine; Amerikan ordusu alarına geçirildi", **Hürriyet**, No: 9165, 26.10.1973, s. 1, s. 15, st. 5.

⁴²¹ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 76; Quandt, **a.g.e.**, s. 32.

⁴²² Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 337.

SBKP Politbüro üyesi Andrei Kirilenko'nun Temmuz 1973'te Suriye'yi ziyaretinde belirtmiştir.⁴²³

SSCB'nin bu girişimlerinden dolayı saldırıyı engellemek isteyeceğini ve bunun için de ABD ve İsrail'i uyurabileceğini düşünen Sedat ve Esad, saldırıyı Moskova'ya haber vermeden sürpriz bir şekilde yapmayı kararlaştırmışlardır.⁴²⁴

Savaş sırasında SSCB oldukça aktif bir tutum göstermiştir. Savaş başladıktan sonra Moskova radyosu bütün Arap ülkelerinin Mısır ve Suriye'nin yanında savaşa katılmalarını istemiştir. Diğer yandan SSCB savaşın ilk günlerinde Mısır ve Suriye'yi bir ateşkes için zorlamış ve SSCB'nin Mısır büyükelçisi Vladimir Vinogradov Sedat ve Esad'la görüşerek ateşkes yapmalarını istemiştir.⁴²⁵ SSCB yapılacak bir ateşkesle sürpriz saldırı sonucunda Suriye ve Mısır'ın geri kazandığı bölgeleri korumak ve bu kazançları savaş sonrasındaki diplomaside ABD ve İsrail'e karşı kullanmayı planlıyordu. Öte yandan savaşın Arap ülkelerinin lehinde devam etmesi durumunda ABD'nin İsrail'i korumak için müdahil olması ve buna karşılık SSCB'nin de müdahil olması ve böylece iki süper gücün karşı karşıya gelme olasılığı Moskova'yı ateşkes için müteffiklerini zorlamaya itmiştir. Bu yüzden Moskova Mısır'ın uzun soluklu savaş planına karşı Esad'ın kısa süreli savaş planını desteklemekteydi. Fakat iki ordunun da beklenenden daha başarılı olması sonucunda SSCB'nin ateşkes isteğini iki taraf da reddetmiştir. Bununla birlikte İsrail'in kısa sürede karşı saldırıya başlayarak kaybettiği yerleri geri alması sonucunda iki taraf da SSCB'den askeri ve siyasi müdahale istemiştir.⁴²⁶

3.2. Lübnan İç Savaşı Ve Suriye'nin Lübnan'ı İşgali

1967 Savaşı'ndan kaçanlar ile 1970'deki Kara Eylül'den dolayı Ürdün'den göç etmek zorunda kalan yaklaşık 600 bin Filistinlinin (ve onlarla birlikte FKÖ, FHKC, Saika gibi silahlı grupların) Lübnan'a gelmeleri, Lübnan'a gelen Filistinli grupların Lübnan sınırlarından İsrail'e saldırımları ve İsrail'in karşılık vermek için Lübnan'a girmesi, Lübnan'da mevkilerin mezheplere göre dağıtılması ve Cumhurbaşkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı gibi yüksek mevkilerin Hristiyan Marunilere verilmiş

⁴²³ Golan, **a.g.e.**, s. 83-84; Quandt, **a.g.e.**, s. 9.

⁴²⁴ Primakov, **a.g.e.**, s. 189; Quandt, **a.g.e.**, s. 12.

⁴²⁵ Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 74.

⁴²⁶ Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi** s. 370-371; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.331; Golan, **a.g.e.**, s. 84; Quandt, **a.g.e.**, s. 15-16.

olmasının Müslümanlar arasında hoşnutsuzluk yaratması, Hristiyan Marunilerin de Filistinlilerin göç etmesinden dolayı artan Müslüman nüfusun iktidarı almasından korkması, 70'li yıllarla birlikte Lübnan'daki iç gerilim had safhaya ulaşmasına neden olmuştur.⁴²⁷

Beyrut ve güney Lübnan'daki mülteci kamplarında giderek silahlanan Filistinliler ülke içinde önemli bir güce ulaşmışlardır. Filistinli gerillaların İsrail'e ağır kayıp verdirdikleri Mart 1968'deki Karameh Operasyonu ile FKÖ'nün güney Lübnan'daki varlığı ve oradan İsrail'e yönelik saldırıları giderek artış göstermiştir. Güney Lübnan'da artan FKÖ etkisi nedeniyle bölgeye Fetihistan denilmeye başlanmıştır. Bu durum İsrail ile Lübnan hükümetini, Lübnan Hükümeti ve ordusu ile Filistinlilere sempati duyan Lübnanlı Müslümanları karşı karşıya getirmiştir.⁴²⁸

Filistinli gerillaların Lübnan üzerinden İsrail'e karşı gerçekleştirdikleri saldırılar, Hristiyan Maruniler tarafından tepkiyle karşılanmış ve Hristiyan Maruniler İsrail'i müttefik olarak görmeye başlamışlardır. Lübnan ordusu da Filistinli gerillalar üzerinde baskı kurmaya başlamış ve bunun üzerine Filistin yanlısı Lübnan Başbakanı Raşid Kerami tepki olarak istifa etmiştir. Bu istifayla siyasi ortam gerginleşmiş ve Lübnan Ordu Komutanı Emil Bustani ile El-Fetih gerilla lideri Yaser Arafat arasında 3 Kasım 1969'da Kahire Anlaşması imzalanmıştır.⁴²⁹ Bu anlaşma ile Lübnan Hükümeti Filistinli gerillalara dokunmayacak, Filistinli gerillalar kampları askeri amaçla kullanıp silah bulundurabilecek ancak Lübnan'ın içişlerine karışmayacak ve Lübnan'ın güvenliğini tehlikeye atmayacaktı. Fakat FKÖ'nün Lübnan'da devlet içinde devlet gibi davranması Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki gerilimi devam ettirmiş ve Hristiyanların İsrail'le olan ittifaklarının güçlenmesini sağlamıştır.⁴³⁰

Anlaşmaya rağmen Lübnan'daki Filistinlilerin İsrail'e ve bununla bağlantılı olarak da İsrail'in Lübnan'a saldırıları artış göstermiştir. Bu durum ülkedeki siyasi gerginlikleri arttırmış ve ülkenin Filistin'i destekleyen Müslümanlar ile Filistinlilere karşı olan Hristiyanlar arasında bölünmesini gündeme getirmiştir. Nitekim İsrail'in

⁴²⁷ Primakov, **a.g.e.**, s. 227-229.

⁴²⁸ Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s. 416-417; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 477-478, 505-506; Cleveland, **a.g.e.**, s. 426.

⁴²⁹ "Lübnan'da ateşkes dün yürürlüğe girdi", **Milliyet**, No: 7885, 04.11.1969, s. 3.

⁴³⁰ Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s. 417-418; Gerger, **a.g.e.**, s. 366.

1973'te Sayda ve Sur'daki Filistin kamplarını bombalamasına Lübnan ordusunun sessiz kalmasına tepki olarak Filistin yanlısı Lübnan Başbakanı Saeb Salam istifa etmiş ve bunun üzerine Filistinli gerillalar ile Lübnan ordusu ve çoğunluğu Hristiyan Marunilerden oluşan Falanjistler arasındaki çatışmalar artmıştır. 17 Mayıs 1973'teki İkinci Kahire Anlaşması ile tekrardan ateşkes sağlanmıştır.⁴³¹

İç savaşı başlatan olay Sayda'da gerçekleşmiştir. Lübnan'ın Sayda kentindeki balık avlama imtiyazının Hristiyan ailelerden Chamoun'lara ait bir şirkete verilmesine balıkçılıkla geçinen Sayda Müslümanları karşı çıkmış ve orduyla aralarında yaşanan çatışmalarda onlarca kişi hayatını kaybetmiştir. Ardından Nisan 1975'te, Falanjistlerin lideri Pierre Cemayel'in de katıldığı, Beyrut'a bağlı Ayn-el Rumana'daki bir kilise açılışına düzenlenen saldırıda iki Falanjist öldürülmüştür. Bu olayın intikamını almak isteyen Falanjist milisler Tel el Za'tar kampına giden otobüsü durdurarak 27 Filistinli mülteciyi kurşuna dizmişlerdir. Bunun üzerine Filistin gerillaları, Lübnan solu ve Müslümanlar Dürzi lider Kemal Canpolat'ın Sosyalist Partisi önderliğindeki "Ulusal Hareket" etrafında, Hristiyanlar ise Cemayellerin önderliğindeki Falanjistlerin etrafında toplanarak karşılıklı saldırılara başlamışlardır.⁴³²

Ulusal Hareket'in giderek Lübnan'ın çoğunluğunda denetimi ele geçirmesiyle birlikte 1976 başlarında Lübnan Cumhurbaşkanı Süleyman Franjiye Hafız Esad'la iletişime geçerek yardım istemiştir. Bunun üzerine Hafız Esad, Canpolat ve Ulusal Hareketi Lübnan'ı bölmekle suçlayarak müdahale tehdidinde bulunmuştur. 15 Mart 1976'da Lübnan Parlamentosu'nun üçte ikisi devlet başkanı Süleyman Franjiye'nin istifasını isteyen bir açıklama yapmıştır. Franjiye'nin istifa etmeyi reddetmesi üzerine Ulusal Hareket, Lübnan Cumhurbaşkanı Süleyman Franjiye'nin Baabda'taki Başkanlık Sarayı'na saldırmıştır.⁴³³ Bu saldırı üzerine Esad, Suriye yanlısı Filistinlilerin oluşturduğu Saika örgütünü ve birkaç Suriyeli taburu Faranjiye'nin

⁴³¹ Arı, *Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 419-421; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 510-511.

⁴³² Arı, *Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 421-423.

Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 515-517; Cleveland, *a.g.e.*, s. 427-128; Gerger, *a.g.e.*, s. 367-368; "Lübnan'da sokak çatışmaları", *Milliyet*, No: 9863, 21.04.1975, s. 7, st. 5.

⁴³³ "Lübnan'da iç savaş yeniden patladı", *Hürriyet*, No: 10027, 16.03.1976, s. 1, s. 11, st. 5; "Lübnan'da Müslüman birlikler Başkanlık sarayını bombaladı", *Cumhuriyet*, No: 18553, 25.03.1976, s. 3.

sarayını koruması için Beyrut'a göndermiştir. 9 Nisan'da da 1000 askerlik Suriye kuvveti Lübnan'a girmiştir.⁴³⁴

Suriye, bağımsızlık öncesi Fransız Mandası olduğu dönemde kendisine bağlı olan Lübnan'ı "Büyük Suriye"nin bir parçası olarak görmekteydi. Lübnan'ı kendi parçası olarak gören Suriye, hiçbir zaman Beyrut'ta diplomatik temsilcilik açmamıştır. Hafız Esad dönemiyle birlikte Lübnan'ı Suriye'ye katma çabaları artış göstermiş, bu dönemde Lübnan'a karşı izlenen politikalar bu amaç üzerine kurulmuştur. Nitekim FKÖ'nün Ürdün'den Lübnan'a gelmesiyle Suriye, Saika aracılığıyla FKÖ üzerinde hâkimiyet kurarak hem FKÖ'yü İsrail'e karşı kullanmak hem de Lübnan üzerindeki etkisini artırmak istemiştir. FKÖ'nün Lübnan'a gelmesi Filistinlilerin Güney Lübnan'ı kontrol altına almaları olasılığını açmış, böylece FKÖ aracılığıyla Suriye'nin Lübnan'ı tamamen kontrol alması için önemli bir aşama olacaktı.⁴³⁵ Dolayısıyla Lübnan İç Savaşı'nın başlangıcında Filistinlilerin de bulunduğu Ulusal Hareket'i destekleyen Suriye, savaşın Ulusal Hareket'in lehinde gelişmesi ve devlet başkanı Süleyman Faranjiye'nin isteği üzerine müdahale etmiştir. Suriye Lübnan'a müdahale ederek Iraklı Baasçılarla da yakın ilişkiye sahip olan Ulusal Hareket'in duruma hâkim olarak Suriye'nin Lübnan'daki kontrolünü kaybetmesine mâni olmayı, Ulusal Hareket'in Lübnan'a hâkim olmasının İsrail'i tahrik etmekle birlikte Hristiyanların ayrı bir devlet kurarak Lübnan'ın bölünmesine yol açmasını ve böylece dini inançlara göre bölünmüş bir Lübnan'ın Suriye'deki kırılgan mezhep yapısının kırılmasını tetiklemesini engellemeyi amaçlamıştır.⁴³⁶ Bunun dışında Suriye Lübnan üzerinde fiili egemenliğini sağlamak için askeri müdahale fırsatını da kaçırmak istememiştir.⁴³⁷

Suriye ordusunun savaşa girmesiyle birlikte savaşta denge sağlanmış ve ateşkes sağlanmıştır. 8 Mayıs 1976'da Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmış ve Suriye

⁴³⁴ Gerger, **a.g.e.**, s. 368-369; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 99-101; "Lübnan'da çarpışmalara Suriyeli askerlerin de katıldıkları belirtiliyor", **Cumhuriyet**, No:18572, 13.04.1976, s. 3; "Suriye'nin Lübnan'a kınayan Canpolatdış ülkeleri yardıma çağırdı", **Cumhuriyet**, No: 18573, 14.04.1976, s. 1, s. 9, st. 6.

⁴³⁵ Hatice Miray Vurmay, "Hafız Esad Döneminde Suriye'de Arap Milliyetçiliğinin Dönüşümü (1971-2000)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s. 104-105; Koyuncu, **a.g.t.**, s. 97.

⁴³⁶ Ergün Balcı, "Arap Dünyası", **Cumhuriyet**, No: 18572, 13.04.1976, s. 3.

⁴³⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 521; Hourani, **a.g.e.**, s. 494.

yanlısı Elias Sarkis cumhurbaşkanı olmuştur.⁴³⁸ Sarkis'in seçilmesiyle Suriye'nin ülkedeki etkisini artmış, bunun üzerine Falanjistler Suriye'den Lübnan'daki güçlerini azaltmasını istemiş ve böylece Falanjistler ile Suriye karşı karşıya gelmişlerdir. Suriye ile Falanjistlerin karşı karşıya gelmesinin bir diğer nedeni de Falanjistlerin iç savaş sonrasında bağımsız bir Hristiyan devlet kurmak istemeleri ve bunun için de İsrail'le işbirliğine girmeleridir. Suriye Lübnan'ın bölünmesine ve İsrail'in etkisine açık bir devletin kurulmasına karşı olarak Lübnan'daki askeri varlığını arttırmıştır. Lübnan'daki Suriye askeri sayısı Nisan'da bin iken, Mayıs'ta 7 bin, Haziran sonunda 12 bin ve Ağustos ortasında 20 bine çıkmıştır.⁴³⁹

Diğer yandan Lübnan'daki çatışmaların durdurulması için Suudi Arabistan'ın çağrısıyla 17 Ekim 1976'ta Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad, Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat, Kuveyt Emiri Şeyh Sabah el Salim, Lübnan Devlet Başkanı Elias Sarkis, FKÖ lideri Yaser Arafat, Suudi Arabistan Kralı Halid Riyad'da bir araya gelmiştir.⁴⁴⁰ Yapılan görüşmelerin ardından 21 Ekim 1976'ta Riyad Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla 25 bini Suriye askeri olmak üzere 30 bin askerden oluşan Arap Barış Gücü'nün barış ve güvenliği sağlamak için Lübnan'da konuşlandırılmasına ve bu barış gücünün Elias Sarkis'in emri altında olmasına karar verilmiştir.⁴⁴¹

Riyad Anlaşması ile duran çatışmalar, 16 Mart 1977'de Dürzilerin merkezi olarak bilinen Şuf yöresini ziyaretten dönen Kemal Canbolat'ın Beyrut'un 30 km güneydoğusunda pusuya düşürülerek öldürülmesinden sonra tekrardan başlamıştır.⁴⁴² Canbolat'ın ölümünden hemen sonra başlayan misillemelerle çatışmalar çok boyutlu ve kanlı bir hâl almıştır.⁴⁴³ Müslümanlarla Hristiyanlar, Hristiyanlarla Suriye

⁴³⁸ "Lübnan'ın devlet başkanlığına Suriye'nin desteklediği Sarkis seçildi", **Cumhuriyet**, No: 18598, 09.05.1976, s. 3.

⁴³⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 522; Çağ, **a.g.e.**, s. 68.

⁴⁴⁰ "6 Arap lideri, Lübnan'a çözüm bulmak için Riyad'da buluştu", **Milliyet**, No: 10401, 18.10.1976, s. 3, st. 2; "Arap Zirvesi Lübnan sorununa çözüm arıyor", **Hürriyet**, No: 10243, 18.10.1976, s. 3.

⁴⁴¹ Ali Sirmen, "Riyad Zirvesi", **Cumhuriyet**, No: 18759, 19.10.1976, s. 3; Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s. 424-426; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 524-525; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 27; Primakov, **a.g.e.**, s. 239; "Riyad Zirvesi'nde Lübnan için ateşkes kararlaştırıldı", **Cumhuriyet**, No: 18760, 20.10.1976, s. 3.

⁴⁴² "Müslüman lider Canbolat öldürüldü", **Hürriyet**, No: 10390, 17.03.1977, s. 1, s. 15, st. 1.

⁴⁴³ "Canbolat'ın öldürülmesi üzerine girişilen misillemelerde 68 kişi öldü", **Milliyet**, No: 10549, 18.03.1977, s. 1, s. 10, st. 4; "Lübnan'da Canbolat'ın ölümü üzerine misilleme başladı", **Cumhuriyet**, No: 18909, 18.03.1977, s. 1; "Lübnan'da savaş korkusu başladı", **Hürriyet**, No: 10391, 18.03.1977, s. 8.

askerleri, Suriye askerleriyle İsrail askerleri, İsrail askerleri ile Filistinli gerillalar, Müslümanlar ve Hristiyanlar da kendi aralarında savaşımaya başlamışlardır.⁴⁴⁴ Öte yandan Solcu-Müslüman bloğun zayıflaması ve böylece gücün Hristiyan örgütlere geçmesiyle bölünme olasılığının arttırması, Hristiyan Marunilerin İsrail'le ilişkilerinin gelişmesi ve Enver Sedat'ın Kudüs'ü ziyaret etmesinden dolayı Arafat'ın Esad'a yaklaşması Suriye'yi Ulusal Hareket'e destek vermeye yöneltmiştir. Diğer yandan Riyad Anlaşması ile birlikte de FKÖ ile Suriye arasındaki buzlar erimiş ve Suriye İsrail'e karşı FKÖ'yü kullanmak istemiştir.⁴⁴⁵

Bunlar birlikte FKÖ'nün saldırılarını bahane eden İsrail 14 Mart 1978'de 30 bin askerle Litani Operasyonu'nu başlatmış ve iki gün içinde Lübnan'ın yüzde 10'unu işgal etmiştir.⁴⁴⁶ 19 Mart 1978 tarihinde BM, BM Güvenlik Konseyi'nin 425 sayılı kararı ile İsrail'in Lübnan'dan çekilmesini istemiştir.⁴⁴⁷ Bu karar doğrultusunda İsrail işgal ettiği bölgeleri Falanjist kuvvetlerin komutan Saad Haddad'a bırakarak çekilmiş⁴⁴⁸, Saad Haddad da Hür Lübnan Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Bu durum Lübnan'daki çok boyutlu çatışma halinin devam etmesine neden olmuştur. 1980'li yıllara gelindiğinde ise kuzeyde Şiiilerle Sünniler arasında, Doğu Beyrut'ta Hristiyanlar arasında (Falanjistler ile Falanjist olmayan Maruniler arasında), Doğu Beyrut ve kuzey Lübnan'da Hristiyanlarla Suriye askerleri arasında, Lübnan Dağları bölgesinde (Zahle'de) Lübnan askerleri ile Suriye askerleri arasında, Beka'da İsrail askerleri ile Suriye askerleri arasında, Şuf dağları bölgesinde Ulusal Hareket ile Falanjistler arasında, güney Lübnan'da ise İsrail ve Haddad kuvvetleri ile BM askerleri ve Filistinliler arasında çatışmalar devam etmekteydi.⁴⁴⁹

1978'deki Güney Lübnan işgaliyle FKÖ'nün varlığını bitiremeyen İsrail, kapsamlı bir operasyon hazırlıklarına başlamıştır. Bu hazırlıklar sonucunda İsrail, 6 Haziran 1982'de Galile Barış Operasyonu'nu başlatarak 20 bin asker ve 100 tank ile

⁴⁴⁴ Arı, *Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 428.

⁴⁴⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 567.

⁴⁴⁶ "İsrail, Filistin kamplarına en büyük saldırıyı yaptı", *Milliyet*, No: 10907, 16.03.1978, s. 1; "İsrail Güney Lübnan'ı işgal etti", *Hürriyet*, No: 10749, 16.03.1978, s. 1, s. 13, st. 3; "İsrail Lübnan'a saldırdı", *Cumhuriyet*, No: 19263, 15.03.1978, s. 1.

⁴⁴⁷ "BM Güvenlik Konseyi İsrail'in çekilmesine ve yerine barış gücünün gönderilmesine karar verdi", *Cumhuriyet*, No: 19268, 20.03.1978, s. 3; "Güvenlik Konseyi İsrail'in G. Lübnan'dan çekilmesini istedi", *Hürriyet*, No: 10753, 20.03.1978, s. 3.

⁴⁴⁸ "İsrail birliklerinin Güney Lübnan'dan çekilmeye hazırlandıkları bildiriliyor", *Cumhuriyet*, No: 19272, 24.03.1978, s. 3.

⁴⁴⁹ Arı, *Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 431.

3 koldan Lübnan sınırlarından içeri girmiştir.⁴⁵⁰ İsrail bu operasyonla Arap ülkelerinin İran-Irak savaşına yoğunlaşmalarından faydalanarak FKÖ'nün Lübnan'daki varlığını bitirmekle birlikte görev süresi Temmuz'da bitecek olan Suriyelilerin çoğunluğunu oluşturduğu Arap Barış Gücü'nün ülkedeki etkisini de kırmayı amaçlamaktaydı.⁴⁵¹ İlerleyen zamanla sayıları 90 bini bulan İsrail güçleri birkaç gün içinde Beyrut limanını ve Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nın olduğu Baabda'yı ele geçirerek Beyrut'u kuşatmış ve Lübnan'ın tamamına yakınına işgal etmiştir.⁴⁵² İsrail'in ultimatoma rağmen Beyrut'u terk etmeyen Suriye askerleri ile Filistin gerillalar Batı Beyrut'ta İsrail askerleri ile savaşmaya başlamıştır.⁴⁵³ Fakat SSCB müdahalesinden çekinen İsrail 25 Haziran'da Suriye ile çatışmaları bitirmiş, bu süreçte bin kadar Suriye askeri ölmüştür. BM Güvenlik Konseyi 1 Ağustos'ta aldığı İsrail'in ateşi keserek askeri harekâtı durdurmasını isteyen 516 sayılı kararı ve 4 Ağustos'ta aldığı İsrail'in Lübnan'dan tamamen çekilmesini öngören 517 sayılı kararı İsrail tarafından kabul edilmemiş ve çatışmalar devam etmiştir.⁴⁵⁴ Bunun üzerine ABD temsilcisi Philip Habib, taraflara Habib Planı olarak adlandırılan planı sunmuş, bu plan 18 Ağustos'ta FKÖ ve Lübnan, 19 Ağustos'ta İsrail tarafından kabul edilmiş ve Beyrut kuşatması kaldırılmıştır.⁴⁵⁵ Buna göre yaklaşık 8 bin FKÖ gerillası Fransız donanmasına ait gemilerle Lübnan'ı terk ederek önce Güney Kıbrıs'ın Larnaka kentine oradan da uçaklarla Arap ülkelerine dağıtılacak ve FKÖ karargâhı Tunus'a taşınacaktı.⁴⁵⁶

Habib Planı'ndan sonra İsrail ile Lübnan arasında 17 Mayıs 1983'te imzalanan anlaşma ile Güney Lübnan bölgesi Lübnan ordusunun gözetimine verilmekle birlikte

⁴⁵⁰ "İsrail, Güney Lübnan'ı istila etti", **Hürriyet**, No: 12271, 07.06.1982, s. 1, s. 12; "İsrail Lübnan'a girdi", **Milliyet**, No: 12430, 07.06.1982, s. 1, s. 5, st. 1; "İsrail Lübnan'ı işgal ediyor", **Cumhuriyet**, No: 20778, 07.06.1982, s. 1, s. 11, st. 1.

⁴⁵¹ Ergün Balcı, "Ortak Senaryo", **Cumhuriyet**, No: 20783, 12.06.1982, s. 1, s. 7; Haluk Ülman, "Zavalla Lübnan", **Hürriyet**, No: 12271, 07.06.1982, s. 12; Haluk Ülman, "Bir hayal, bir gaf", **Hürriyet**, No: 12274, 10.06.1982, s. 10.

⁴⁵² Engin Bilginer, "Beyrut kuşatıldı", **Hürriyet**, No: 12274, 10.06.1982, s. 1, s. 19; "İsrail Beyrut'u da kuşattı", **Cumhuriyet**, No: 20786, 15.06.1982, s. 1, s. 9; "İsrail Lübnan'ın yarısını işgal etti", **Milliyet**, No: 12433, 10.06.1982, s. 8.

⁴⁵³ "Suriye, İsrail'in "Beyrut'tan çekil" ultimatoomunu reddetti", **Cumhuriyet**, No: 20787, 16.06.1982, s. 1.

⁴⁵⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 554.

⁴⁵⁵ Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s. 439.

⁴⁵⁶ Cleveland, **a.g.e.**, s. 431-432; Gerger, **a.g.e.**, s. 400-401; "Beyrut, bugün boşaltılıyor...", **Hürriyet**, No: 12344, 21.08.1982, s. 3; "FKÖ Lübnan'dan çıkmayı kabul etti", **Cumhuriyet**, No: 20800, 29.06.1982, s. 1, s. 9.

bu bölgenin korunmasında Lübnan ordusunun İsrail ile işbirliği yapması öngörülmüştür. İsrail'in bölgedeki varlığını meşrulaştıran bu anlaşmayı Suriye tanımadığını ilan etmiş ve bu anlaşmaya karşı olan grupların sokağa çıkması üzerine Lübnan'da karışıklıklar patlak vermiştir. Tepkilerden dolayı Cumhurbaşkanı Emin Cemayel anlaşmadan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Anlaşmadan vazgeçilmesine rağmen İsrail'in bölgedeki varlığı devam etmiştir. Böylece İsrail'in güney Lübnan'ı, Suriye'nin Bekaa Vadisi'ni fiilen kontrol etmesi ve Beyrut'un Suriye kuvvetlerinin yönetiminde bulunması 2000'li yıllara kadar devam edegelmiştir.⁴⁵⁷

3.2.1. Lübnan Meselesinde Esad-SSCB İlişkisi

SSCB, ABD-İsrail yanlısı Hristiyan Marunilere karşı müttefiği Suriye'nin Lübnan'a egemen olmasını istemiş, bundan dolayı Suriye'nin politikalarını desteklemiştir. Fakat 9 Nisan 1976'da Suriye'nin Lübnan Solu ve Filistinlilerin de olduğu Ulusal Hareket ile karşı karşıya gelmesi üzerine Esad'ı eleştirmeye başlamıştır. Diğer yandan SSCB kendisine haber vermeden Lübnan'a müdahale ettiği için, İsrail'in de Lübnan'a müdahale etmesini sağlayacağı ve böylece de dengenin bozulacağını düşünerek Suriye'nin işgalini desteklemeyerek eleştirmiştir. Bununla birlikte SSCB, Esad'ın 16 Ekim 1975'te ABD Şam Elçisi ile görüşerek desteğini almış olmasından dolayı müttefikini kaybetmemek için Suriye'yi karşı tavır sergilememiş, diğer taraftan da müttefik olan iki tarafı da (Lübnan Solu-FKÖ ile Suriye) kaybetmemek için denge politikası yürütmeye çalışmıştır.⁴⁵⁸

Diğer yandan SSCB savaşa müdahil olmak için 28 Mayıs - 4 Haziran 1976 tarihleri arasında Akdeniz'deki Sovyet savaş gemisi sayısını iki katına çıkarmış ve bu savaş gemileri Lübnan kıyılarının yakınına demirlemişlerdir. 31 Mayıs'ta Bağdat'ı ziyaret eden SSCB Başbakanı Aleksey Kosigin "Lübnan Krizi'ne ancak Lübnan halkının çözüm bulabileceğini" belirterek SSCB'nin Suriye'nin işgaline yönelik olumsuz görüşünü bildirmiştir. Fakat Esad SSCB'nin görüşüne aldırmayarak Kosigin 1 Haziran'da Şam'ı ziyaret ettiğinde de işgalin süreceğini bildirmiştir. Daha önce de değinildiği üzere bu durum SSCB-Suriye ilişkilerinde çatlağa yol açmış ve SSCB Suriye'ye yönelik eleştirilerini arttırmakla birlikte silah sevkiyatını önemli derecede azaltmıştır. Bunun üzerine Suriye SSCB'nin Tartus limanını kullanma hakkını iptal

⁴⁵⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 322; Gerger, **a.g.e.**, s. 402.

⁴⁵⁸ Primakov, **a.g.e.**, s.231-232.

edeceğini dile getirmiştir. Ayrıca Esad 20 Haziran'da Fransa'ya giderek SSCB'nin baskısını Batı'nın desteğiyle dengelemek istemiştir. Bunlarla birlikte Esad SSCB'nin desteğini kaybetmemek için Moskova'yı açıkça eleştirmemeye de dikkat göstermiştir. Esad, ABD'nin Ortadoğu politikasını eleştirerek sosyalist ülkeler arasındaki işbirliğini güçlendirilmesi gerektiğini de vurgulamıştır. Diğer yandan Mısır gibi Suriye'yi de kaybedeceğini düşünen SSCB, Ekim 1976'da Suriye'nin Lübnan'daki işgali üzerine olan eleştirilerini azaltmaya başlamış, 1976 sonlarında Suriye ordusunu Lübnan'da barışı sağlayan güç olarak tanımlamıştır. Bu yakınlaşmayla birlikte SSCB Lübnan'daki Suriye güçlerinin ABD ve İsrail'in yayılmasını engelleyen bariyer olarak görmüş ve Suriye ordusunun Lübnan'daki varlığını desteklemiştir.⁴⁵⁹

İsrail 1982'de Lübnan'ı işgal ettiğinde SSCB'nin tavrı müttefiklerine sözlü destek ve İsrail'i kınamak olmuştur. İsrail Beyrut'a doğru yürüyüşe geçip 9 Haziran'da Suriye'nin 90 uçağını ve Bekaa Vadisi'ndeki SA-6 füze bataryalarını yok ettiğinde de SSCB İsrail'i kınamakla yetinmiştir. SSCB'nin ABD ile karşı karşıya gelerek tansiyonun yükselmesini istememesi, Sovyet ordusunun Afganistan bataklığındaki durumu, Brejnev'in hastalığından kaynaklı liderlik sorunu, SSCB'nin yaşadığı ağır ekonomik problemler bölgeye müdahale etmesini engellemesi ve İsrail'in askeri gücünden de çekinmesi Moskova'nın bu saldırıları kınamakla yetinmesine neden olmuştur.⁴⁶⁰ Nitekim İsrail FKÖ'nün Beyrut'taki bütün altyapısını parçaladığında da SSCB askeri güçlerini alarma geçirmek ve İsrail ile ABD'yi tehdit etmek dışında bir şey yapmamıştır.⁴⁶¹ SSCB'nin bu sınırlı desteği Suriye'yi hayal kırıklığına uğratmış ve İsrail'e karşı savaşı kazanamamanın nedeni olarak Sovyet silahlarının güçsüzlüğünü göstermiştir. Bunun üzerine, daha önce ifade edildiği gibi, SSCB 1982 Haziran'ının sonlarında ise Novosibirsk uçak gemisini Tartus'a göndermiş, Ekim 1982'de ise Suriye'ye (sadece Varşova Paktı üyelerinde olan) SA-5 hava savunma sistemi ve SS-21 karadan karaya füzeleri ile askeri uzmanlar göndermiştir. SSCB'nin bu hamlesi İsrail'in Lübnan'da ilerlemesini durdurmakla

⁴⁵⁹ Golan, **a.g.e.**, s. 124; Karsh, **a.g.e.**, s. 24-27, 51, 103, 106, 109; "Relations Between Syria and The USSR" , s. 3.

⁴⁶⁰ Sami Kohen, "Ortadoğu'da yeni dengeler", **Milliyet**, No: 12461, 08.07.1982, s. 2.

⁴⁶¹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 546.

birlikte Suriye ile savaşmasını engellemiştir. Diğer yandan SSCB dağılana kadar Moskova, Suriye'nin Lübnan'daki işgalini desteklemiştir.⁴⁶²

3.3. Hama Ayaklanması

Esad'a karşı yeraltında yürütülen muhalefet, 1970'li yıllardan itibaren hız kazanmış ve Müslüman Kardeşler önderliğindeki irili ufaklı İslamcı gruplar tarafından yürütülmüştür.

1980'lerin başlarından itibaren ekonomide yaşanan daralma, 1976'da Hristiyanları destekleyerek yapılan Lübnan müdahalesi, 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimi'nin etkisi ve Baas Partisi ile Esad iktidarının Alevilikle özdeşleştirilmesi Müslüman Kardeşler'in özellikle Sünniler arasında geniş kitlelere yayılmasına neden olmuştur. Hafız Esad'ın ekonomide yapılan liberalleştirme politikalarının Şam'lı Sünnileri etkileyerek onları Baas'ın yanına çekmesi nedeniyle Müslüman Kardeşler Hama, Humus ve Halep'teki yoksul Sünniler arasında yayılmıştır.⁴⁶³ Özellikle Mart 1980'de Halep'te yapılan gösteriler ve grevler büyük ses getirmiş, Suriye askerlerinin müdahalesi sonucunda ise 40 kişi yaşamını yitirmiştir.⁴⁶⁴

Hafız Esad ile Müslüman Kardeşler'in karşı karşıya gelmesi ilk olarak 1973 yılında Suriye Devlet Başkanı'nın Müslüman olma şartının kaldırılması gibi maddelerinden dolayı başlayan anayasa tartışmaları sırasında olmuştur. Bu karşı karşıya geliş Müslüman Kardeşler içinde de farklılaşmalara yol açmıştır. Örgütün önderi İssam el-Attar ılımlı bir çizgiyi savunurken, Said Havva, Ali el-Bayanuni ve Adnan Saadeddin gibi önde gelen diğer isimler ise cihat içerikli sert eylem biçimlerini savunmaktaydılar. 1975'te Adnan Saadeddin'in liderliğe gelmesiyle örgüt, Almanya'da yaşayan Attar yanlısı Şam kanadı ile Saadeddin yanlısı El Tali'a el Mukatila (Savaşan Öncü Birlik) arasında bölünmüştür.⁴⁶⁵ Bu bölünmeden sonra şiddetini arttıran El Tali'a el Mukatila, 16 Haziran 1979'da Halep Topçu Okulu'na saldırı gerçekleştirmiş, bu saldırıda resmi açıklamaya göre 32, gayriresmi rakamlara

⁴⁶² Fukuyama, **Moscow's Post-Brezhnev Reassessment of the Third World**, s. 66-67; Golan, **a.g.e.**, s. 127, 155; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 22, 142; Sowdon, **a.g.e.**, s. 98.

⁴⁶³ Özkoç, **a.g.e.**, s. 187.

⁴⁶⁴ "Suriye'de Esad yönetimine karşı direniş yoğunlaşıyor", **Milliyet**, No: 11640, 27.03.1980, s. 3.

⁴⁶⁵ Taştekin, **a.g.e.**, s. 36.

göre ise 83 Alevi öğrenciyi kurşuna dizmiştir.⁴⁶⁶ Bu katliamdan Müslüman Kardeşler ve onun dış destekçileri İsrail ve Mısır'ı sorumlu tutan Esad yönetimi, hapiste olan 15 örgüt üyesini idam ettirmiş ve Müslüman Kardeşlerin kökünü kazıyana kadar mücadele edeceğini ilan etmiştir.⁴⁶⁷

Müslüman Kardeşler Esad yönetiminin gayrimüslüm Alevi azınlığın yönetimi olduğunu vurgulayarak ve Alevileri hedef alarak Alevi olmayan çoğunluğun desteğini kazanmayı amaçlamışlardır. Müslüman Kardeşler'in bu politikasına karşı ise Hafız Esad, fikirlerini desteklemek için Kur'an'dan ayetlere yer vermiş, kimi konuşmalarına "Allahu Ekber" diyerek başlamış ve açıkça Müslüman olduğunu dile getirmiştir.⁴⁶⁸

Şiddetini giderek arttıran Müslüman Kardeşler karakollara, askeri araçlara, kışlalara ve fabrikalara saldırarak sadece Halep'te 2 yılda 300'e yakın kişinin ölümüne neden olmuştur.⁴⁶⁹ Müslüman Kardeşler'in artan saldırılarından sonra Baas Partisi Ocak 1980'de gerçekleştirilen 7. Kongre'den sonra parti mensuplarını silahlandırmaya ve askeri eğitim vermeye başlamıştır. Silahlanan parti üyelerinin oluşturduğu yapıdan sorumlu kişi ise Hafız Esad'ın kardeşi Rıfat Esad olmuştur. Bu yapının Müslüman Kardeşler'e karşı gerçekleştirdikleri operasyonlarda 2 bini aşkın İslamcı militan ölmüştür. 26 Haziran 1980'de Şam havaalanına giderken Palmira'da arabasına bomba atılan Hafız Esad ayağından yaralanmış, Müslüman Kardeşler ise bu suikasti üstlenmişlerdir.⁴⁷⁰ Bu suikast girişiminin ardından Rıfat Esad'ın emriyle Müslüman Kardeşler üyesi 550 ila 1000 mahkûm Palmira Cezaevi'nde idam edilmiş⁴⁷¹ ve 7 Temmuz 1980'de çıkarılan 49 numaralı kanunla Müslüman Kardeşler örgütü üyeliğine ölüm cezası getirilmiştir. Devletin baskısına karşı Müslüman Kardeşler ve birçok İslamcı grup "Suriye İslam Cephesi" adı altında birleşmiş ve

⁴⁶⁶ Ataman, **a.g.e.**, s. 31; Dam, **a.g.e.**, s. 150; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 121. Şen, **a.g.e.**, s. 275.

⁴⁶⁷ Dam, **a.g.e.**, s. 152,157; Özkoç, **a.g.e.**, s. 191; "Hafız Esad: "Halkımız bu çeteyi ortadan kaldıracak", **Milliyet**, No: 12143, 02.12.1981, s. 5.

⁴⁶⁸ Dam, **a.g.e.**, s. 159.

⁴⁶⁹ "Müslüman Kardeşler Halep'te 8 kişinin ölümüne yol açtı", **Cumhuriyet**, No: 20145, 25.08.1980, s. 11, st. 3.

⁴⁷⁰ "Hafız Esad'a karşı suikast girişiminde bulunulduğu bildirildi", **Cumhuriyet**, No: 20090, 29.06.1980, s. 3, st. 5; "Otomobiline bomba atılan Hafız Esad ayağından yaralandı", **Milliyet**, No: 11734, 29.06.1980, s. 3.

⁴⁷¹ "Müslüman Kardeşler örgütünden yaklaşık bin kişinin tutukevinde öldürüldüğü öne sürüldü", **Cumhuriyet**, No: 20133, 11.08.1980, s. 3; "Suriye'de bir tarikat üyesi 1000 kişi hapisanede kurşuna dizilmiş", **Milliyet**, No: 11777, 11.08.1980, s. 10.

Müslüman Kardeşler'in sertlik yanlısı liderleri Adnan Saadeddin, Ali el-Bayanuni ve Said Havva'nın imzasıyla Kasım 1980'de yayınlanan bildiride Esad yönetimi devrilene kadar ateşkes yapmayarak mücadeleye devam edeceklerini ilan etmişlerdir. Devlet ile Müslüman Kardeşler arasındaki şiddetin dozu giderek artış göstermiş, Müslüman Kardeşler 17 Ağustos 1981'de Bakanlar Kurulu'nun bulunduğu binayı, 3 Eylül 1981'de Dışişleri Bakanlığı'nı bombalamışlardır.⁴⁷²

Hafız Esad yönetiminin Halep, Humus ve Hama'da Müslüman Kardeşler'e karşı izlediği politikalar sonuç vermemiş, 2 Şubat 1982'de Müslüman Kardeşler Hama'da ayaklanarak kenti ele geçirmişlerdir. Müslüman Kardeşler'in kentte oldukça güçlü bir örgütlenmeye sahip olması ve Baas'ın sanayiye yönelik kalkınma programının Hama'daki sanayi üreticilerinin, esnafların ve köylülerin yoksullaşmasına neden olması, Müslüman Kardeşler'in Hama'da bir ayaklanma gerçekleştirmesini sağlamıştır.⁴⁷³

Hama'da kontrolü sağlayan Müslüman Kardeşler Baas Partisi yetkililerini öldürürken, Halep ve Humus'ta da denetim Müslüman Kardeşler'in eline geçmek üzereyken Rıfat Esad komutasındaki hükümet güçlerinin aşırı şiddet kullanması bu iki kentteki isyanın çabucak bastırılmasına neden olmuştur.⁴⁷⁴ Hama'daki ayaklanma ise yine Rıfat Esad komutasındaki güçler tarafından şiddetle bastırılmıştır. Hükümet tarafından 12 bin ila 25 bin arasında askerin katıldığı operasyon sonucunda 28 Şubat 1982'de Hama'daki ayaklanma bastırılmış, kentte kitlesel bir kıyım gerçekleştirilmiş, değişik kaynaklara göre 10 bin ila 25 bin arasında insan hayatını kaybetmiştir. Hayatını kaybedenlerin yaklaşık 5 bininin Müslüman Kardeşler üyesi olduğu ileri sürülmüş, 43 mahalle yok edilmiş, kent günlerce elektriksiz ve susuz bırakılmıştır.⁴⁷⁵ Yabancı gazetelerin Hama'ya girilmesine uzun bir süre izin verilmezken, bu olayların ardından hapishanelerde tutuklu bulunan Müslüman Kardeşler üyesi binlerce kişi toplu bir şekilde idam edilmiştir.⁴⁷⁶

⁴⁷² Cleveland, **a.g.e.**, s. 450; Dam, **a.g.e.**, s. 173-176; Şen, **a.g.e.**, s. 276; Taştekin, **a.g.e.**, s. 36.

⁴⁷³ Sami Kohen, "Esad'ın Dertleri", **Milliyet**, No: 12321, 18.02.1982, s. 2; "Suriye'de karışıklık sürüyor", **Milliyet**, No: 12319, 16.02.1982, s. 5.

⁴⁷⁴ Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s. 470; Şen, **a.g.e.**, s. 277.

⁴⁷⁵ Bülent Erandaç, "Hama'da kıtlık: Halk dükkânlara hücum etti", **Hürriyet**, No: 12163, 19.02.1982, s. 1, s. 19; Bülent Erandaç, "Hama tekrar bombalandı", **Hürriyet**, No: 12169, 25.02.1982, s. 1, s. 11; "Hama kenti alevler içinde", **Hürriyet**, No: 12156, 12.02.1982, s. 1, s. 15.

⁴⁷⁶ Ataman, **a.g.e.**, s. 14; Cleveland, **a.g.e.**, s. 450-451; Dam, **a.g.e.**, s. 183-186; Özkoç, **a.g.e.**, s. 194-195.

Arap ülkeleri olaylara çeşitli düzeylerde tepki verirken, İran Müslüman Kardeşler'in Esad'a yönelik mücadelesini Siyonist ve Amerikancı bir hareket olarak gördüğünden Esad'a destek vermiştir. Hafız Esad ise ayaklanmadan Müslüman Kardeşler'e destek sunan başta CIA olmak üzere Körfez ülkelerini sorumlu tutmuştur.⁴⁷⁷ Nitekim Ürdün, Irak, Suudi Arabistan ve Mısır Suriye'nin İran-Irak Savaşı'nda İran'ı desteklemesinden dolayı Müslüman Kardeşler'in kamplarda eğitim görmelerini sağlamıştır.⁴⁷⁸ Afganistan işgalinden ve İran-Irak Savaşı'nda İran'ı desteklemesinden dolayı Arap ülkeleri ile İslamcı hareketlerin tepkisini çeken SSCB, Esad'a açıktan destek vermemekle birlikte silah yardımı yaparak ayaklanmayı bastırmasına yardımcı olmuştur. SSCB bir taraftan iyi ilişkiler kurmaya çalıştığı Arap ülkelerinin kendisine daha fazla tepki göstermemesi için Suriye'ye açıktan destek vermemeye çalışmış, fakat diğer taraftan da Ortadoğu'daki en önemli müttefiki Esad'ın iktidarı kaybetmemesi için askeri desteği de sağlamıştır.⁴⁷⁹

3.4. İran-Irak Savaşı

İran'da gerçekleşen İslam Devrimi, Ortadoğu'da büyük yankı yaratmakla birlikte bölge devletlerinin de dikkatlerini ve tepkilerini çekmiştir. Özellikle Şii nüfusa sahip olan ülkelerin liderleri devrimin kendi ülkelerine gelmemesi için harekete geçmişlerdir.

Bu liderlerden biri olan Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, İran'daki yönetim henüz iktidarını sağlamlaştırmamışken saldırıyı planlamıştır. Saddam Hüseyin, İran'a zayıf anında saldırarak iki ülke arasındaki sınır sorunlarını çözüp Şatt-ül Arap üzerinde denetim sağlamayı, İran İslam Devrimi'nin yayılmasını engellemeyi, Kuzistan Araplarının özgürlüğünü sağlayıp bu bölgedeki petrolün sahibi olmayı ve kolay bir zafer kazanarak ülke içinde ve Arap dünyasında lider konumuna yükselmeyi hedeflemiştir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ Cengiz Çandar, **Ortadoğu Çıkmazı**, İstanbul, Hil Yayın, 1983, s. 107; "Esat: Müslüman Kardeşler dışarıdan emir alıyorlar", **Cumhuriyet**, No: 20677, 26.02.1982, s. 3; "Hafız Esad: "Hama olayı dış güçlerin marifetidir", **Milliyet**, No: 12329, 26.02.1982, s. 5; "Hafız Esad: "Hama olayının arkasında Amerika var", **Milliyet**, No: 12339, 08.03.1982, s. 1.

⁴⁷⁸ Ali Sirmen, "Suriye'de tehlikeli gelişmeler", **Cumhuriyet**, No: 20671, 20.02.1982, s. 3.

⁴⁷⁹ Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s.470; Ataman, **a.g.e.**, s. 20; Cleveland, **a.g.e.**, s.450-451; Dam, **a.g.e.**, s. 194-197; Sowdon, **a.g.e.**, s. 118; Şen, **a.g.e.**, s. 277.

⁴⁸⁰ Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s. 546; Kamrava, **a.g.e.**, s. 172.

Öte yandan İran'daki devrimden sonra, 1979'un sonlarında nüfusunun yüzde 60-65 Şii olan Irak'ın Şii nüfusun yoğun olduğu Necef, Kerbela ve Bağdat kentlerinde İran'ın Şii lideri Humeyni lehinde gösteriler yapılmaya başlanmıştır. Şubat 1980'de Bağdat'ta Irak Başbakan Yardımcısı Tarık Aziz'e düzenlenen saldırının İran tarafından gerçekleştirildiğini ileri süren Saddam Hüseyin, Iraklı Şiiilerin lideri Ayetullah Muhammed Bekir el-Sadr'ı idam ettirmiştir. İdamın ardından Saddam Hüseyin, iki ülke arasındaki Kürt sorununu, Şatt-ül Arap'taki sınır sorununu ve suyunun denetimi sorununu çözen 1975 tarihli Cezayir Antlaşmasını tanımadığını ilan etmiştir.⁴⁸¹

Bu gelişmelerin ardından 22 Eylül 1980'de Irak'ın MiG-21 savaş uçaklarıyla Tahran, Tebriz, Ahvaz, Buşehr, Abadan kentlerine ve 6 İran havaalanına saldırısıyla savaş başlamıştır.⁴⁸² Ertesi gün İran Fantom ve Tomcat savaş uçaklarıyla Musul ve Bağdat'ı bombalamış, Irak ise Hürremşehr'i kuşatmış, her iki taraf da BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim'in ateşkes isteğini reddederek savaşa devam etmişlerdir.⁴⁸³

Savaşın ilk günlerinde Irak güçleri Kuzistan'ın merkezi Ahvaz'a ulaşmıştır. Sonrasında İran'ın toparlanıp dengeyi sağlamasıyla Mayıs 1982'de Saddam Hüseyin İran topraklarından çekileceğini açıklamıştır. Fakat İran savaşa devam etme kararı almış ve sınırı aşarak Irak topraklarına girmiştir. Savaşta ibrenin İran lehine dönmesiyle SSCB ve ABD Irak'a askeri yardımda bulunmaya başlamıştır. SSCB ve ABD'nin Irak'a verdiği destekle birlikte savaşta tekrardan denge durumuna ulaşılmıştır. ABD, SSCB ve BM baskısıyla taraflar Cenevre'de bir araya gelerek ateşkes görüşmelerine başlamışlar ve 20 Ağustos 1988'de savaşı bitirmişlerdir.⁴⁸⁴

İran-Irak savaşı sırasında Kuveyt, Ürdün ve Suudi Arabistan, mali ve askeri olarak Irak'ı desteklemişlerdir. Bunun nedeni ise olası İran zaferinin Körfez'deki siyasal sistemi altüst etme ve Şii nüfusun yoğun bir şekilde bulunduğu bu ülkelerde

⁴⁸¹ Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s. 543.

⁴⁸² "Irak, İran'a savaş açtı", **Milliyet**, No: 11818, 23.09.1980, s. 1, s. 3; "Irak, İran'a savaş açtı", **Cumhuriyet**, No: 20174, 23.09.1980, s. 1, s. 5; "Irak uçakları İran'ı bombalıyor", **Hürriyet**, No: 11658, 23.09.1980, s. 1, s. 13.

⁴⁸³ "Bağdat ve Musul bombalandı", **Hürriyet**, No: 11659, 24.09.1980, s. 1, s. 17; "İran Bağdat'ı üç kez bombaladı", **Cumhuriyet**, No: 20175, 23.09.1980, s. 1, s. 7, st. 4; "İran uçakları Bağdat'ı bombaladı", **Milliyet**, No: 11819, 24.09.1980, s. 7.

⁴⁸⁴ Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s. 550-551; "Körfez'de, yeni bir sayfa", **Hürriyet**, No: 14512, 21.08.1988, s. 10; "Silahlar sustu", **Milliyet**, No: 14641, 21.08.1988, s. 4; "...Ve Körfez'de silahlar sustu", **Cumhuriyet**, No: 22994, 20.08.1988, s. 10.

toplum düzeninin değişme ihtimalini barındırmasıdır. Mısır da İsrail'le anlaşması sonrasında Arap dünyası ile kopan bağlarını yeniden oluşturmak amacıyla Irak'a yardım eden ülkeler arasında olmuştur.⁴⁸⁵

Suriye ise Libya, Cezayir ve FKÖ ile birlikte İran'ı desteklemiştir. Savaşın başından itibaren İran'ı destekleyen Suriye, hem İran'ı yanına alarak Arap dünyasındaki yalnızlığından kurtulmak hem de Arap dünyasının liderliği için rekabet halinde olduğu Saddam Hüseyin'in gücünü zayıflatmak istemiştir.⁴⁸⁶

Suriye savaş boyunca İran'a askeri ve mali destek vermiş, Nisan 1982'de Esad yönetimi Suriye'den geçen petrol boru hattını kapatarak Irak ekonomisinin ağır darbe almasını sağlamıştır.⁴⁸⁷

Irak savaşa girerken SSCB'nin askeri yardımının devam edeceğini düşünmüştür. Fakat SSCB savaşın başında tarafsız kalacağını açıklamıştır. 25 Eylül 1980'de ABD Dışişleri Bakanı Edmund Muskie ile SSCB Dışişleri Bakanı Andrei Gromiko yaptıkları açıklamayla, her iki devletin de Irak-İran savaşında tarafsız kalacağına bildirmişlerdir.⁴⁸⁸

Öte yandan SSCB, Irak'ın Afganistan işgalini eleştirmesi, Batı ile ilişkileri geliştirmeye çalışması ve Irak'taki komünistlere yaptığı baskı nedeniyle Bağdat'la ilişkilerini azaltmış ve daha önce açıkladığı gibi İran'la olan savaşta Irak'a yaptığı silah yardımını Eylül 1980 ile Nisan 1981 arasından durdurmuştur. Bununla birlikte SSCB Irak'ın yerine yeni bir stratejik ortak olma olasılığı olan İran'ı yanına çekmek istemiştir. Nitekim SSCB Haziran 1980'de İran'ın Moskova Büyükelçisi Muhammed Mokri aracılığıyla Irak'a silah verilmeyeceğine dair İran'a söz vermiş, İran'ın ABD'den uzaklaşmasından da yararlanarak İran'la ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.⁴⁸⁹ SSCB İran'a askeri, ekonomik ve teknik yardım tekliflerinde bulunarak, Rhineler Krizi sırasında BM yaptırımını reddederek, ABD'nin ekonomik ambargosuna karşı çıkarak İran'ı kazanmaya çalışmış ve Suriye aracılığıyla Tahran'a

⁴⁸⁵ Hourani, **a.g.e.**, s. 497.

⁴⁸⁶ Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s. 552-553; Hourani, **a.g.e.**, s. 497; Koyuncu, **a.g.t.**, s. 97; Vurmay, **a.g.t.**, s. 106.

⁴⁸⁷ Arı, **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s. 549; Karsh, **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, s. 156; Owen, **a.g.e.**, s.228; "Irak Suriye petrol boru hattının çalışması yeniden durdu", **Cumhuriyet**, No: 20244, 15.12.1980, s. 3.

⁴⁸⁸ Arı, **a.g.e.**, s. 553; Karsh, **a.g.e.**, s. 52; Primakov, **a.g.e.**, s. 365; "Gromiko ve Muskie tarafsız kalma konusunda görüş birliğine vardı", **Cumhuriyet**, No: 20177, 26.09.1980, s.1, s. 7, st. 4.

⁴⁸⁹ Sami Kohen, "Kim kimden yana?", **Milliyet**, No: 11819, 24.09.1980, s. 7.

silah yollamıştır. Bunlarla birlikte SSCB, savaşın dengesi İran lehine dönünce Nisan 1981'den itibaren Irak'a silah sevkiyatına tekrardan başlamıştır. İran zaferinin bölgedeki güç dengesini değiştireceğini düşünen SSCB, İran'ın Afganistan'da mücahitlere yardım etmesi, İran'daki sol gruplara uyguladığı şiddet ve Sovyet Orta Asyası'nda Humeyni'nin giderek artan etkisinden dolayı İran'ın etkisinin yayılmasının çıkarlarına ters olacağını düşündüğünden tekrardan Irak'a askeri yardım yapmaya başlamıştır. 1981 ile 1984 arasında SSCB Irak'a yaklaşık 5 milyar dolarlık askeri yardım yapmıştır.⁴⁹⁰

Savaşın başlangıcında Suriye, İran'la yakın ilişki kurmak isteyen SSCB'ye yardım ederek Moskova ile Tahran arasındaki iletişimi sağlamıştır. Bununla birlikte Suriye, Libya ile birlikte Sovyet silahlarının Tahran'a ulaşmasında aracı kanal olmuştur. SSCB'nin 1981'de tekrardan Irak'a askeri yardım yapmaya başlaması, Suriye'nin politikasında değişikliğe yol açmamıştır. SSCB savaşın sonuna kadar İran'ı destekleyen Esad yönetimine politikasını değiştirmesi için kimi zaman açıktan eleştirmiş, fakat diğer yandan da Sovyet silahlarının Tahran'a ulaşmasında Şam'ı aracı olarak kullanmaya da devam etmiştir.

⁴⁹⁰ Arı, *Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 548,553,554; Fukuyama, *Moscow's Post-Brezhnev Reassessment of the Third World*, s. 53-54; Karsh, *a.g.e.*, s. 53; Keefe, *a.g.e.*, s. 431.

SONUÇ

Avrupa'da doğan ve özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nu etkileyen milliyetçilik akımı Arap halkına da etkide bulunmuş ve "modernleşme" hamlelerinde bulunan Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ında Arap milliyetçiliği filizlenmeye başlamıştır. Kültürel uyanış saikiyle yola çıkan Arap milliyetçiliği, 19. yüzyıl içerisinde kültürel özerklik istemine, I. Dünya Savaşı sırasında da bağımsızlık arzusuna evrilmiştir. Fakat I. Dünya Savaşı'nın bağımsızlık yerine manda yönetimlerini ortaya çıkarması Arap milliyetçilerinde hayal kırıklığı yaratmış olsa da, II. Dünya Savaşı'ndan SSCB'nin galip, Fransa ve Britanya gibi sömürgeci ülkelerin güç kaybıyla çıkması Arap milliyetçilerinin tekrardan umutlanmasını sağlamıştır.

II. Dünya Savaşı önce ve sırasında yerel örgütlenmelerini oluşturmaya başlayan Arap milliyetçileri, savaş sonrasında bağımsızlığın kazanılmasıyla öne sürdükleri Batı karşıtı, bağımsızlıkçı, birlikçi ve kalkınmacı politikalarıyla iktidara gelmişlerdir.

Arap milliyetçiliğinin en önemli siyasi örgütlenmelerinden olan Baas Partisi de bu süreç içerisinde 1950'lerde iktidarın bir kısmına, 1963'te ise tamamına hâkim olmuş ve ortaya attığı birleşik, bağımsız, kalkınmış Arap devletini yaratmak için harekete geçmiştir.

II. Dünya Savaşı'na kadar Ortadoğu ülkeleri ile sınırlı bir ilişkiye sahip olan SSCB, savaş sonrasında Kruşçev'le birlikte gidilen paradigma değişikliği sonucunda Ortadoğu'da iktidara gelen bağımsızlıkçı, Batı karşıtı, kalkınmacı hareketlerle ilişkiye geçmeye başlamıştır. Bu bağlamda 1963'te tamamen iktidarı ele geçiren Baas Partisi SSCB'nin en önemli müttefiği olmuştur.

Baas'ın Arap sosyalizmi ile SSCB'nin sosyalizmi arasında ciddi farklılık bulunsa da ABD emperyalizmi düşmanlığı ve kapitalizme duydukları karşıtlık iki yapıyı bir araya getirmiş ve stratejik bir ittifak kurmalarına neden olmuştur. Bu ittifak hem bölgedeki hem de dünya çapındaki kamplaşmadan kaynaklı giderek gelişmiş ve Hafız Esad döneminde zirveye ulaşmıştır.

Haleflerine göre daha "sağ" bir çizgide duran Hafız Esad, SSCB ile daha yakın bir ilişki geliştirmiştir. Ortadoğu'da var kalabilmek için önemli bir askeri güce

sahip olması gerektiğini düşünen Hafız Esad, ilk dış gezisini Moskova'ya yaparak Sovyet askeri yardımını sağlamayı amaçlamıştır. Sovyet askeri yardımıyla ordusunu modernize edip 450-500 bin askerlik bir güce ulaşan Esad, yürüttüğü pragmatik dış politikayla bu askeri gücü finanse edebilmiştir. Arap birliği fikri ve "infitah" politikalarıyla Körfez ülkelerinin yatırımlarını çekip SSCB'nin teknolojik yardımlarıyla da altyapısını ve üretimdeki teknolojik gelişimi sağlayan Hafız Esad 1970'lerin sonunda bölgedeki en güçlü ülkelerden biri olmuştur.

Öte yandan SSCB, Mısır'ın ABD-İsrail cephesine geçmesinden sonra Ortadoğu'daki en önemli müttefiği olan Suriye'yi kaybetmemek için askeri yardım konusunda oldukça cömert davranmıştır. Fakat SSCB'nin cömertliği savunma silahları (karadana havaya füzeler, savunma sistemleri gibi) ile sınırlı kalmış, saldırı silahları (bombardıman uçakları, karadan karaya füzeler gibi) konusunda ise cimrice davranmıştır. Bununla SSCB, Suriye'nin kendisini savunabilmesini, ama tek başına İsrail'e saldıramamasını sağlamayı amaçlamıştır. Böylelikle SSCB kendisini ABD ile karşı karşıya getirecek bir savaşın meydana gelmesini önlemeye çalışmıştır.

Diğer yandan Hafız Esad döneminde SSCB ile Suriye arasındaki ticaret hacmi artış göstermiş ve bu ticaretten SSCB kârlı çıkmıştır (bkz. Tablo 2.3). Altyapı ve teknolojik gelişim konusunda Suriye'ye önemli yardımlarda bulunan SSCB, özellikle petrol ve enerji sektöründe Suriye'nin gelişimine katkı sunmuştur.

Askeri ve ekonomik ilişkilerin yanı sıra siyasi ilişkilerde Hafız Esad döneminde yakınlaşma sağlanmıştır. Bununla birlikte İsrail'e karşı politikalarında Hafız Esad, SSCB'nin istediği politikalardan çok kendi politikasını uygulamaya çalışmıştır. Suriye'nin 1973 Savaşı'nı başlatan saldırısını ve Lübnan İç Savaşı'na müdahalesini SSCB'nin uyarılarına rağmen yapması bunun en büyük göstergeleridir. Fakat bu durum SSCB ile Suriye'yi karşı karşıya getirmesine rağmen müttefikliğe hâle getirmemiş, hatta 8 Ekim 1980'de imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması ile zirve noktasına ulaşmıştır.

Dostluk ve İşbirliği Antlaşması ile iki ülke arasındaki işbirliğinin her düzeyde geliştirilmesi kararı alınmış olsa da, Brejnev'in ölümünün ardından ilişkilerde gerilim yaşanmaya başlanmıştır. Andropov, Çernenko ve Gorbaçov'un 'yeni düşünce'si ile taçlanan süreçte SSCB Ortadoğu politikalarında değişikliğe gitmiştir. Sovyet ekonomisini zora sokan askeri yardımları azaltmak için Ortadoğu'da barış sürecine

ve bütün ülkelerle ilişki geliştirmeye yönelik SSCB, Suriye'den de bu politikasına ayak uydurmasını istemiştir. İktidarını ve bölgedeki pozisyonunu İsrail karşıtlığı ve Arap dünyası liderliği üzerinden şekillendiren Esad için bu değişim oldukça zor olmuş, fakat kısa sürede buna uyum sağlamıştır. Bununla birlikte SSCB'nin Suriye'ye askeri desteği ekonomik ve siyasi desteği gibi giderek azalma göstermiş, fakat diğerlerinin aksine önemini korumuştur.

Sonuç olarak Hafız Esad döneminde Suriye-SSCB ilişkileri siyasi, askeri ve ekonomik açıdan zirve noktasına ulaşmış ve iki ülkenin Ortadoğu'da en etkili güçler olmalarını sağlamıştır. Bununla birlikte SSCB'nin Suriye'ye yaptığı askeri ve ekonomik yardımlar Suriye'nin kalkınmasında, ekonomik altyapısının oluşmasında ve ordusunun modernleşmesinde en önemli rolü oynamıştır. Özellikle Suriye'nin askeri yapılanmasının SSCB tarafından oluşturulmuş olması iki ülke arasındaki ilişkilerin kökleşmesini sağlamıştır. Askerî alanda kökleşen bu ilişkiler, SSCB'nin dağılmasından sonra bile günümüzde etkisini Beşar Esad Suriye'si ile Rusya arasındaki ilişkilerde kendisini göstermeye devam ettirmektedir. Neticede Rus politikası, ara sıra değişkenlik emareleri gösterse de, Suriye'yi incelediğimiz dönem boyunca desteklemiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

- Aghayev, Elvin, Filiz Katman: "Historical Background and the Present State of the Russian-Syrian Relations", **European Researcher**, Cilt 35, Sayı 11-3, 2012, s. 2066-2070.
- Alexiev, Alex: **The New Soviet Strategy in the Third World**, Santa Monica, RAND Corporation, 1983.
- Arı, Tayyar: **Geçmişten günümüze Orta Doğu : Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2005.
- Arı, Tayyar: **Irak, İran ve ABD : Önleyici savaş, Petrol ve Hegemonya**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004.
- Armaoğlu, Fahir: **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, t.y.
- Ataman, Muhittin: **Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum**, Ankara, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2012.
- Atay, Mehmet: "Arap Baas Sosyalist Partisi Üzerine", **Avrasya Dosyası**, Cilt 5 Sayı 1, İlkbahar 2000, s. 131-154.
- Bilgenoğlu, Ali: "II. Meşrutiyet Dönemi Arap Milliyetçi Cemiyetleri ve Faaliyetleri", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.

- Buzpınar, Şit Tufan: "Sâti el-Husrî (1880-1968)", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. XXXVI, Ankara, 2009, s. 176-178.
- Buzpınar, Şit Tufan: "Suriye", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. XXXVII, Ankara, 2009, s. 550-555.
- Cleveland, William L.: **Modern Ortadoğu Tarihi**. İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008.
- Collello, Thomas: **Syria: a country study**. Washington, Federal Research Division, Library of Congress, 1988.
- Çağ, Galip, Sami Eker: "Ortadoğu'da Baas Rejimleri Suriye ve Irak", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Strateji Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, 2013, s. 57-72.
- Çandar, Cengiz: **Ortadoğu Çıkmazı**, İstanbul, Hil Yayın, 1983.
- Çetin, Atilla: "Hayreddin Paşa, Tunuslu (?-1890)", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. XVII, Ankara, 1998, s. 57-60.
- Dam, Nikolaos van: **Suriye'de İktidar Mücadelesi**, Çev. Semih İdiz, Aslı Falay Çalkıvık, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- Davidson, Lawrence, Arthur Goldschmidt: **Kısa Ortadoğu Tarihi**, İstanbul, Doruk Yayıncılık, 2008.
- Davulcu, Mehmet: "Faysal Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1920)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
- Davydkov, Robert, Oleg Fomin: **Sovyetler Birliği ve Ortadoğu**, Çev. Levent Oğuz, İstanbul, Amaç Yayıncılık, 1988.
- Dreyfuss, Robert: "Soviet-Syria Treaty a Net Loss for the U.S.S.R.", **Executive Intelligence Review**, Cilt 7, Sayı 41, 1980, s. 39-40.

Dursun, Davut:	"Cemal Abdünnâsır (1918-1970)", Diyanet İslam Ansiklopedisi , c. VII, Ankara, 1993, s. 296-301.
Efegil, Ertan:	"Suriye ve Lübnan'ın Dış Politikalarını Etkileyen Faktörler", Ortadoğu Analiz , Cilt 5, Sayı 50, 2013, s. 90-101.
Engin, Ali Şakir:	"Bustânî, Butrus b. Bûlus (1819-1883)", Diyanet İslam Ansiklopedisi , c. VI, Ankara, 1992, s. 473-474.
Fazlıoğlu, Şükran:	"Tâhâ Hüseyin (1889-1973)", Diyanet İslam Ansiklopedisi , c. XXXIX, Ankara, 2009, s. 377-379.
Fukuyama, Francis:	U.S.-Soviet Interactions in the Third World , Santa Monica, Rand/UCLA Center for the Study of Soviet International Behavior, 1985.
Fukuyama, Francis:	Moscow's Post-Brezhnev Reassessment of the Third World , Santa Monica, Rand Corporation, 1986.
Gerger, Haluk:	ABD, Ortadoğu, Türkiye , İstanbul, Yordam Kitap, 2012.
Golan, Galia:	Soviet policies in the Middle East from World War Two to Gorbachev , Cambridge, Cambridge University Press, 1991.
Görgün, Hilal:	"Rifâa et-Tahtâvî (1801-1873)", Diyanet İslam Ansiklopedisi , c. XXXV, Ankara, 2009, s. 95-97.
Green, Wilbur S.:	Soviet Strategy In the Middle East , Pennsylvania, U.S. Army War College, 1973.
Gromiko, A. A. ve v.d.:	Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi) Cilt 5 , Çev. Ali Rıza Dırık, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2013.

- Horelick, Arnold L: "Soviet Policy Dilemmas in the Middle East", **The Big Powers and the Present Crisis in the Middle East**, Ed. Samuel Mertin, New Jersey, Fairleigh Dickonson University Press, 1968, s. 54-63.
- Hourani, Albert: **Arap Halkları Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Hut, Davut: "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği", **Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, cilt 1, sayı 0, 2016, s. 105-150.
- Jaber, Kamel Abu: **Arap Baas Sosyalist Partisi : Tarihi, İdeolojisi**. Çev. Ahmet Ersoy, Ankara, Altınok Matbaası, 1970.
- Kamrava, Mehran: **The Modern Middle East: A Political History since the First World War**, California, University of California Press, 2005.
- Karabulut, Bilal: "Karadeniz'den Ortadoğu'ya uzanan Bir Dış Politika: Geçmişten Günümüze Suriye-Rusya İlişkileri", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı 15, Güz 2007, s. 67-88.
- Karaman, Hayreddin: "Cemâleddin Efgânî (1838-1897)", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. X, Ankara, 1994, s. 456-466.
- Karsh, Efraim: "Influence Through Arms Supplies: The Soviet Experience in the Middle East", **Journal of Conflict Studies**, Cilt 6, Sayı 1, Kış 1986, s. 45-55.
- Karsh, Efraim: **Soviet Policy Towards Syria since 1970**, New York, St. Martin's Press, 1991.
- Katz, Mark N.: "Soviet Policy in the Middle East", **Current History**, Sayı 87.526 , Şubat 1988, s. 57-60.

Keefe, Eugene K.:	Soviet Union: a country study. Washington, Federal Research Division, Library of Congress, 1991.
Koyuncu. Ahmet Ayhan:	"Ortadoğu'da Milliyetçilik: Hafız Esad Dönemi Suriye Milliyetçiliği", Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2008.
Lenin, Vladimir İlyiç:	Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı , Çev. Muzaffer İlhan Erdost, Ankara, Sol Yayınları, 2014.
Owen, Roger, Şevket Pamuk:	20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi , Çev. Ayşe Edirne, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002.
Özcan, Azmi:	"Şerif Hüseyin (1853-1931)", Diyanet İslam Ansiklopedisi , c. XXXVIII, Ankara, 2010, s. 585-586.
Özdemir, Özge:	"Baas Rejimi Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Ortadoğu Ve Afrika Çalışmaları Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.
Özervarlı, Mehmet Sait:	"Muhammed Abduh (1849-1905)", Diyanet İslam Ansiklopedisi , c. XXX, Ankara, 2005, s. 482-487.
Özervarlı, Mehmet Sait:	"Reşid Rızâ (1865-1935)", Diyanet İslam Ansiklopedisi , c. XXXV, Ankara, 2008, s. 14-18.
Özkoç, Özge:	Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991) , Ankara, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 2008.

- Pandeva, Irena Rajchinovska: "The Soviet-Middle East Nexus: Foreign Policy Of The Soviet Union Towards The Middle East", **Iustinianus Primus Law Review**, Cilt 6, Sayı 10, Kış 2014, s. 1-9.
- Primakov, Yevgeni: **Rusların Gözüyle Ortadoğu**. Çev. Olga Tezcan, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.
- Quandt, William B.: **Soviet Policy in the October 1973 War**, Santa Monica, Rand Corporation, 1976.
- Revell, Stephen ve Stephen White: "The USSR and its Diplomatic Partners, 1917-91", **Diplomacy & Statecraft**, Mart 2002, s. 31-54.
- Rubinstein, Alvin Z.: "Moscow's Third World Strategy", **Soviet Foreign Policy**, Ed. Frederic J. Fleron Jr., Erik P. Hoffmann, Robin F. Laird, New York, Aldine de Gruyter, 1991, s. 679-694.
- Sowdon, John J.: **Soviet Foreign Policy in the Middle East: Internal and External Determinants**, Monterey, Naval Postgraduate School, 1987.
- Sökmen, Tayfur: **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978.
- Şen, Sabahattin: **Ortadoğu'da ideolojik bunalım : Suriye Baas Partisi ve ideolojisi**. İstanbul, Hemen Kitap, 2010.
- Şentürk, Doğan: **Saddam'ın Baas'ı : Ortadoğu'da Arap Birliği rüyası**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2003.
- Taştekin, Fehim: **Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal!**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Vurmay, Hatice Miray: "Hafız Esad Döneminde Suriye'de Arap Milliyetçiliğinin Dönüşümü (1971-2000)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

Zırhlı, Seçkin: "Baas Partisi'nin Nâsırcılıkla İlişkisi 1950-1970", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bölgesel Araştırmalar Anabilim Dalı Ortadoğu Araştırmaları Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2017.

Elektronik Kaynaklar:

Gülşen, Salih Metecan: "Suriye", Stratejik Operasyon, 24 Temmuz 2014, (Çevrimiçi), <https://stratejikoperasyon.files.wordpress.com/2014/07/surye.pdf>, 5 Ekim 2017.

Nazal, Nâsır, Ali Karataş: "SKP; yeraltından Baas iktidarının müttefikliğine", **Evrensel**, 27 Ocak 2017, (Çevrimiçi), <https://www.evrensel.net/haber/305715/skp-yeraltindan-baas-iktidarinin-muttefikligine>, 13 Kasım 2017.

[İmzasız]: "Baath Logo", **Baath Party**, (Çevrimiçi), <http://www.baath-party.org/images/baath%20logo.jpg>, 7 Aralık 2017.

[İmzasız]: "Constantin Zureiq", **Wikipedia**, 26 Eylül 2017, (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Constantin_Zureiq, 23 Şubat 2018.

[İmzasız]: "French Mandate for Syria and the Lebanon", **Wikipedia**, 14 Kasım 2017, (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/French_Mandate_for_Syria_and_the_Lebanon, 8 Aralık 2017.

[İmzasız]: "Hafız Esad", **Wikipedia**, 11 Ağustos 2017, (Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Hafız_Esad, 7 Aralık 2017.

- [İmzasız]: "Relations Between Syria and The USSR", **Central Intelligence Agency**, 25 Aralık 2016, (Çevrimiçi), <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/cia-rdp85t00353r000100290001-4.pdf>, 9 Ekim 2017.
- [İmzasız]: "Russia–Syria relations", **Wikipedia**, 28 Ekim 2017, (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Russia–Syria_relations, 7 Aralık 2017.
- [İmzasız]: "Soviet Policy and the 1967 Arab-Israeli War", **Central Intelligence Agency**, Haziran 2007, (Çevrimiçi), https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0001408643.pdf, 19 Ekim 2017.
- [İmzasız]: "Soviet Relations with the Baathists in Iraq and Syria", **Central Intelligence Agency**, Mayıs 2002, (Çevrimiçi), https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000772106.pdf, 18 Ekim 2017.

Gazeteler:

Cumhuriyet no: 10620, 11063, 11264, 11339, 11872, 11926, 11927, 11946, 12042, 12046, 13378, 13524, 13529, 13531, 13864, 13865, 13904, 13993, 13995, 13998, 14263, 14270, 14932, 14933, 15391, 15393, 15396, 15477, 16577, 16582, 16610, 16711, 17212, 17216, 17535, 17666, 17668, 17672, 17679, 18538, 18817, 18820, 18553, 18572, 18573, 18598, 18759, 18760, 18909, 18941, 19231, 19263, 19268, 19272, 19485, 19488, 20090, 20133, 20145, 20174, 20175, 20177, 20190, 20191, 20192, 20235, 20244, 20668, 20671, 20677, 20778, 20783, 20786, 20787, 20800, 21129, 21136, 21146, 21400, 21603, 22094, 22105, 22186, 22512, 22994, 24195.

Hürriyet no: 1973, 2105, 2106, 3339, 3391, 3392, 3408, 3507, 4818, 4819, 4997, 5337, 5338, 5377, 5463, 5467, 6402, 6405, 6848, 6849, 6861, 6863, 6866, 6876, 6877, 8047, 8049, 9146, 9147, 9149, 9158, 9160, 9161, 9162, 9164, 9165, 10027, 10243, 10307, 10390, 10391, 10749, 10753, 11658, 11659, 11727, 12152, 12156,

12163, 12169, 12271, 12274, 12344, 12654, 12748, 13110, 13112, 13611, 13615, 13689, 14512.

Milliyet no: 919, 994, 1367, 1795, 1928, 1996, 2069, 2606, 2661, 2777, 2781, 2798, 3288, 4074, 4076, 4137, 4252, 4591, 4592, 4696, 4717, 4720, 4991, 6557, 7027, 7715, 7885, 8219, 8222, 8280, 8875, 8956, 9148, 9316, 9319, 9324, 9332, 9863, 10187, 10401, 10460, 10549, 10586, 10871, 10907, 11099, 11111, 11129, 11159, 11278, 11622, 11640, 11734, 11777, 11817, 11818, 11819, 11835, 11895, 12143, 12319, 12321, 12329, 12339, 12430, 12433, 12461, 12817, 12825, 12900, 12959, 12983, 13310, 13761, 13849, 14258, 14641, 15250, 15598, 15607.

EKLER

Ek 1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile Suriye Arap Cumhuriyeti arasında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması

SSCB ve Suriye Arap Cumhuriyeti, iki ülkenin vatandaşlarının çıkarları doğrultusunda aralarındaki dostluk ilişkilerini ve her alanda işbirliğinin geliştirilmesini ve güçlendirilmesini, bütün dünyada güvenliği sağlayacak uluslararası yumuşamanın güçlendirilmesini ve devletler arasında barışçıl işbirliğinin geliştirilmesini istemektedirler.

Bu iki ülke, ulusal bağımsızlık ve toplumsal ilerleme için emperyalizm ve onun suç ortakları tarafından yürütölen saldırganlık politikasına karşı sert bir tepki vermeye ve sömürgeciliğe, yeni-sömürgeciliğe ve Siyonizmin de dâhil olduğu ırkçılığın tüm biçim ve görünüşlerine karşı mücadeleye devam etmeye karar vermiştir.

Ortadoğu'da adil ve kalıcı bir barışı tesis etmek için her iki ülkenin işbirliğinin devam etmesine büyük önem atfeden, egemenlik, ulusal bağımsızlık, toprak bütönlüğü ve iç meselelere müdahale etmeme ilkeleri de dahil olmak üzere Birleşmiş Milletler'in tüzüğünün amaç ve ilkelerine bağılılıklarını teyit eden iki ülke görüşmeleri sonlandırıp aşağıdaki maddeler üzerinde mutabık kalarak anlaşmayı imzalamışlardır:

Madde 1:

Bu anlaşmaya taraf olan devletler, birbirlerinin içişlerine müdahale etmeme, egemenliklerine, ulusal bağımsızlıklarına ve toprak bütönlüklerine saygı duyup eşitlik, karşılıklı yarar, eşitlik ilkesine dayanarak siyasi, ekonomik, askeri, bilimsel, teknolojik, kültürel ve diğer alanlarda iki ülke ve halk arasındaki dostluk ve işbirliğini güçlendirme istikrarlı bir şekilde geliştirme konusundaki kararlılıklarını ifade etmektedirler.

Madde 2:

Bu anlaşmaya taraf olan devletler, evrensel barışı ve halkların güvenliğini güçlendirmeyi, uluslararası gerginliklerin bitirilmesini ve devletler arasındaki somut işbirliğinin belirlenen şekillerde uygulanmasını, tartışmalı sorunların barışçıl

yöntemlerle çözüme kavuşturulmasını, uluslararası ilişkilerde hegemonyacı ve saldırgan politikaların ortadan kaldırılmasını teşvik edeceklerini bildirirler.

Taraflar, uluslararası kontrol altında nükleer silahsızlanma da dâhil olmak üzere genel silahsızlanmayı başarak silah yarışını sona erdirmek için birbirleri ile yoğun işbirliği yapacaklardır.

Madde 3:

Bu anlaşmayı imzalayan taraflar ırk ve dini inançlara bakılmaksızın tüm halkların ve devletlerin eşitliği konusundaki inançlarını belirtmektedirler; kolonyalizm, ırkçılık ve ırkçılığın biçim ve tezahürlerinden biri olan Siyonizmi kınar ve bunlara karşı yorulmak bilmeyen mücadelelerini yürütme kararlılıklarını tekrardan teyit etmektedirler. Taraflar, özgürlük ve toplumsal ilerleme için sömürgeciliğin ve ırk hâkimiyetinin tamamen ortadan kaldırılması için emperyalizme karşı halkların mücadelelerini desteklemek için diğer devletlerle işbirliği yapacaklardır.

Madde 4:

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, uluslararası barış ve güvenliğin korunması ve pekiştirilmesine, uluslararası gerginliklerin azaltılmasına önemli katkıda bulunan Suriye Arap Cumhuriyeti'nin izlediği bağımsızlık politikasına saygı göstermektedir.

Suriye Arap Cumhuriyeti, tüm ülkeler ve halklarla dostluk ve işbirliğinin güçlendirilmesini amaçlayan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin izlediği barışçıl dış politikaya saygı duymaktadır.

Madde 5:

Bu anlaşmaya taraf olan devletler, ikili ilişkileri ve her iki tarafın çıkarlarını ilgilendiren uluslararası sorunları ve Ortadoğu sorunlarıyla ilgili karşılıklı görüş alışverişi ve düzenli istişareler uygulama geliştirmeye ve genişletmeye karar vermişlerdir. Görüşme istişareleri ve görüş alışverişi, her iki tarafın önde gelen devlet yöneticilerinin toplantılarıyla, farklı düzeylerde gerçekleştirilecektir.

Madde 6:

Taraflardan birinin barış ve güvenliğini tehlikeye atan veya barış ve güvenliğine tehdit oluşturan veya barış ve güvenliğinin ihlal edildiği durumların ortaya çıkması halinde anlaşmanın tarafları, zaman kaybetmeden bu tehditleri

ortadan kaldırmak ve barışı tesis etmeye yönelik olarak koordinasyon için birbirleriyle temasa geçeceklerdir.

Madde 7:

Bu anlaşmayı imzalayan taraflar, ülkelerin kendi doğal kaynakları üzerindeki egemenliklerine saygı duyarak halklarının sosyal ve ekonomik başarılarının korunması ve geliştirilmesi için koşulların sağlanmasında yakın ve kapsamlı işbirliği yapacaklardır.

Madde 8:

Bu anlaşmayı imzalayan taraflar sanayi, tarım, sulama ve su kaynakları, petrol ve diğer doğal kaynakların kullanım alanlarıyla birlikte iletişim, ulaşım ve diğer ekonomik sektörlerin yanı sıra devlet kadrolarının eğitimi alanlarında bilimsel-teknolojik işbirliği ve tecrübe alışverişinin yanı sıra karşılıklı olarak ekonominin birbirlerine karşı avantaj ve istikrar sağlayacak bir şekilde konsolide edilmesine ve genişletilmesine katkıda bulunacaklardır. Taraflar, aralarındaki ticareti ve deniz seyrüseferini, eşitlik, karşılıklı yarar ve en çok tercih edilen ulus muamelesi ilkelerine dayanarak genişletmeyi taahhüt ederler.

Madde 9:

Bu anlaşmayı imzalayan taraflar, bilim, sanat, edebiyat, eğitim, sağlık, enformasyon, sinematografi, turizm, spor ve diğer alanlarda tecrübe aktarımını ve işbirliğini geliştirmeye devam ettireceklerdir.

Taraflar, her iki ülkenin insanları arasında yaşam, iş, deneyim ve başarılarını arttırmak için, sendikalar ve işletmeler, kültürel ve bilimsel kuruluşlar gibi diğer kamu kurumları da dâhil olmak üzere devlet kurumları ve kitle örgütleri arasındaki temasların ve işbirliğinin genişletilmesine katkıda bulunmayı taahhüt ederler.

Madde 10:

Anlaşmayı imzalayan taraflar, savunma kapasitelerinin güçlendirilmesi amacıyla aralarında yapılan uygun anlaşmalar temelinde askeri alandaki işbirliklerini geliştirmeye devam edeceklerdir.

Madde 11:

Bu anlaşmayı imzalayan taraflardan her biri, diğer tarafa yönelik faaliyetlerde bulunan ittifaklara ve birtakım devletlerin herhangi bir birliğine katılmayacağını belirtmektedir.

Madde 12:

Bu anlaşmayı imzalayan taraflardan her biri, mevcut uluslararası anlaşmalardaki yükümlülüklerinin bu antlaşmanın hükümlerine aykırı olmadığını ve bu anlaşmayla uyumsuz uluslararası anlaşmalar yapmamayı taahhüt ettiğini belirtmektedir.

Madde 13:

Bu anlaşmanın herhangi bir hükmünün yorumlanmasında veya uygulanmasında taraflar arasında ortaya çıkabilecek herhangi bir farklılık, karşılıklı anlayış ve saygı ile dostane bir şekilde çözülecektir.

Madde 14:

Bu antlaşma, yürürlüğe girdiği günden itibaren yirmi yıl geçerlidir.

Bu antlaşmaya taraf olan devletlerden biri, sözü geçen süre bitiminden (20 yıl) altı ay önce sözleşmeyi feshetmeyi istemezse, antlaşma sonraki beş yıl için de geçerli olmaya devam edecektir. Eğer taraflar bu beş yıllık dönemler bitmeden önceki altı ay içerisinde itiraz etmezlerse, antlaşma beşer yıllık sürelerle geçerli olmaya devam edecektir.

Madde 15:

Bu antlaşma Şam'da onaylandığı gün yürürlüğe girecektir.

Bu anlaşmanın metinleri, her biri aynı derecede geçerli olmak üzere, Rusça ve Arapça olarak ikişer kopya halinde 8 Ekim'de Moskova'da yapılmıştır.